

TAMPEREEN YLIOPISTO

Marjo Pihlajaniemi

PERUSOIKEUKSIEN VARTIJOITA VAI YHTEISKUNTARAUHAN HÄIRIKÖITÄ?

*Tšekkoslovakialaisen vastarintaliikkeen mediakuvan muutos Helsingin
Sanomissa ja Dagens Nyheterissä*

Historian pro gradu –tutkielma
Tampere 2010

Tampereen yliopisto

Historiatieteen ja filosofian laitos

MARJO PIHLAJANIEMI: Perusoikeuksien vartijoita vai yhteiskuntarauhan häiriköitä?

Tšekkoslovakialaisen vastarintaliikhehdinnän mediakuvan muutos Helsingin Sanomissa ja Dagens Nyheterissä.

Pro gradu -tutkielma, 91s.

Historia

Huhtikuu 2010

Tässä tutkielmassa selvitetään, miten tšekkoslovakialainen vastarintaliikhehdintä, erityisesti Charta 77 –kansalaisoikeusliike sekä sen jäsenet, ja tšekkoslovakialaiset viranomaistahot representoitiin suomalaisessa ja ruotsalaisessa lehdistössä kahtena eri vuotena, ja miten representaatio muuttui näiden ajanjaksojen välillä. Muutosta tarkastellaan sitä ympäröivässä yhteiskunnassa ja maailmassa tapahtuneiden muutosten kontekstissa. Tutkimusaineistona on Helsingin Sanomissa ja Dagens Nyheterissä ilmestyneet Tšekkoslovakiaa koskevat uutiset ja reportaasit vuosina 1977 ja 1989.

Tutkimusmetodina olen käyttänyt diskurssianalyysiä. Olen käsitellyt materiaalia temaattisesti ottamalla analyysiin kolme tapahtumaketjua kummaltakin vuodelta. Vuodelta 1977 esitellään Charta 77 –manifestin aiheuttama alkureaktio, Charta 77:n puheenjohtaja Jan Patočkan kuolema sekä Belgradin ETYK-seurantakokouksen suurvaltojen välinen debatti Itä-Euroopan ihmisoikeustilanteesta. Vuodelta 1989 käsittelyssä on Jan Palachin polttoitsemurhan muistopäivän vuoksi syntyneet mielenosoitukset, myöhäiskesän levottomuudet ja Kansalaisfoorumien synty.

Tutkimuksen tulos on, että Suomen lehdistössä vastarintaliikkeiden representaatiot muuttuivat positiivisimmiksi ja viranomaisten negatiivisimmiksi maan sisä- ja ulkopoliittisten muutosten vuoksi. Ruotsin lehdistössä samanlaista ilmiötä ei koettu, sillä Ruotsin sisäpolitiikassa ei tapahtunut ajanjaksojen välillä merkittäviä muutoksia ja ulkopoliittiset muutokset eivät vaikuttaneet maan geopoliittiseen asemaan samalla tavalla kuin Suomen.

Tutkimus vahvistaa sen oletuksen, että 1970-luvun Suomessa suhtautuminen Tšekkoslovakian vastarintaliikhehdintään myötäili Tšekkoslovakian viranomaisten siitä antamaa kuvaa Neuvostoliiton vuoksi ja lehdistö oli velvoitettu tukemaan Suomen virallista linjaa. Ruotsi ei ollut samalla tavalla riippuvainen Neuvostoliitosta, vaan toteutti puolueettomuuttaan tukemalla demokratiaa ja ihmisoikeuksia huolimatta, missä maassa niiden loukkaukset tapahtuivat. Ruotsalaislehdistö tuki ruotsalaisten omaksumia arvoja tukemalla avoimesti vastarintaliikhehdintää. 1980-luvun lopulla Suomi ja sen lehdistö vapautuivat Neuvostoliiton heiketessä ja lehdistö ja myöhemmin myös valtio siirtyivät lähemmäs Ruotsin mallia.

1. Johdanto	1
1.1. Tutkimuskysymys	1
1.2. Tutkimuksen aikarajaus ja rakenne.....	4
1.3. Teoria ja tutkimustapa.....	6
1.4. Lähteet ja aikaisempi tutkimus	9
1.5. Keskeisiä termejä	11
1.6. Suomi ja sen lehdistö	14
1.7. Ruotsi ja sen lehdistö	16
2. Charta 77:n vuosi 1977	18
2.1. Prahan keväästä Charta 77:n syntyyn	18
2.2. Toisinajattelijoiden pelinavaus	24
2.3. Charta 77:n puhemiehen kuolema.....	33
2.4. Etyk-kokouksen ihmisoikeusdebatti lehdistön analyysissä	40
3. Samettivallankumouksen vuosi 1989.....	49
3.1. Vastarintaliikkeitä 1980-luvulla.....	49
3.2. Jan Palachin muisto kerää yhteen	54
3.3. Myöhäiskesän levottomuus oireena tulevasta.....	61
3.4. Kansalaisfoorumi ottaa tilanteen haltuun.....	68
4. Päätelmät.....	75
5. Lähteet ja kirjallisuus	86
5.1. Painetut lähteet.....	86
5.2. Verkkolähteet.....	88
5.3. Kirjallisuus.....	88

1. Johdanto

1.1. Tutkimuskysymys

Vuosi 1977 oli merkkipaalu Tšekkoslovakian sosialistisen tasavallan vastarintaliikhehdinnälle. Tšekkoslovakiassa ei ollut ollut vuosiin merkittävää vastarintaliikettä, kunnes joukko toisinajattelijoita julkaisi Charta 77 –manifestin, jossa vaadittiin muun muassa Euroopan Turvallisuus- ja Yhteistyökonferenssi Etykissä vuonna 1975 sovittujen ihmis- ja kansalaisoikeuksien noudattamista. Päätösasiakirja liittyi suurvaltojen väliseen liennytyksen kauteen, jonka huippuhetkenä yhteistä sopimusta saattoi pitää. Itäblokin maissa ihmis- ja kansalaisoikeuksien parantaminen oli jäänyt lähinnä sanahelinäksi, mutta sopimuksen olemassaolo antoi toisinajattelijoille legaalisen oikeuden vaatia sen noudattamista ja länsimaille oikeuden kiinnittää huomiota, miten sopimusta noudatettiin.¹ Manifesti ei jäänyt pelkäksi paperiksi, vaan sen ympärille muodostui kansalaisoikeusliike Charta 77. Uutinen manifestista julkaistiin Suomessa Helsingin Sanomissa ja Ruotsissa Dagens Nyheterissä 8. tammikuuta ja Charta 77:ää seurattiin kummassakin lehdessä aktiivisesti muutaman kuukauden ajan, jonka jälkeen se harventui.

Charta 77 jatkoi pienimuotoista toimintaansa läpi 1980-luvun, vaikka viranomaiset tekivät parhaansa liikkeen tukahduttamiseksi ja sen johtohenkilöiden eristämiseksi. Vuosikymmen ei näyttänyt tuovan muutosta vakiintuneeseen maailmanjärjestykseen, kunnes Neuvostoliiton todellinen tila paljastui 1980-luvun loppupuolella. Tämä johti siihen, että Neuvostoliiton ylläpitämät valtarakenteet itäblokin maissa alkoivat hajota ja vastarintaliikhehdintä aktivoitui. Charta 77:n rinnalle perustettu Kansalaisfoorumi ja opiskelijajärjestöt muodostivat rintaman, joka pakotti tuhansien rivikansalaisten tuella kommunistisen puolueen luopumaan yksinvallastaan. Pitkän linjan toisinajattelija, Charta 77:n perustaja Václav Havel valittiin demokraattisen Tšekkoslovakian presidentiksi.²

Tutkimuksessani tarkastelen tšekkoslovakialaisen vastarintaliikhehdinnän, toisinajattelijoiden ja viranomaisten mediakuvan muutosta vastarintaliikhehdinnälle tärkeiden vuosien 1977 ja 1989 välillä. Mediakuva on tässä tapauksessa suomalaisen Helsingin Sanomien ja ruotsalaisen Dagens Nyheterin kyseisinä vuosina luoma representaatio Tšekkoslovakian virallisen tahon ja sitä kritisoivien tšekkoslovakialaisten toiminnasta ja mielipiteistä. Tutkimuksessa olen analysoinut

¹ Jakobson 2003 s.66

² Järvinen 2099 s.278

artikkeleiden representaatioita ja tehnyt sen perusteella oman tulkinnan artikkelin syntyyn, sävyyn ja sanavalintoihin vaikuttaneista tekijöistä.

Tutkimuksen kohteena on suomalainen ja ruotsalainen päivälehti, koska niissä esiintyneet erot kertovat Suomen ja Ruotsin ulko- ja sisäpoliittisista eroista. Vertailulla on tarkoitus vastata kysymykseen, vaikuttiko Suomen ja Ruotsin erilainen maailmanpoliittinen asema, geopoliittinen sijainti ja lehdistöä hallinneet käytännöt ja niissä tapahtuneet muutokset siihen, millä tavalla sanomalehdissä kirjoitettiin vastarintaliikehdinnästä sekä Tšekkoslovakian viranomaisten toimista? Teen vertailua kahdella eri tasolla. Ensimmäinen taso on samaan aikaan ilmestyneiden samoja asioita käsitelleiden Helsingin Sanomien ja Dagens Nyheterin uutisten vertaaminen keskenään. Tällä saadaan selville, millaisia eroja päivälehtien representaatioissa oli keskenään. Toinen on saman lehden representaatioiden vertailu vuosien 1977 ja 1989 välillä. Tarkoitus on analysoida, kuinka paljon muutoksia tapahtui lehden sisällä kyseisten vuosien välillä.

Jotta lehdistöä voi käyttää tutkimuksen lähteenä, on tunnettava sen toimintamallit ja rajoitukset. On muistettava, että sanomalehti on aina sidoksissa ympärillään toimivaan yhteiskuntaan, vaikka olisikin ilmoittautunut sitoutumattomaksi, kuten Helsingin Sanomat ja Dagens Nyheter. Näkyvimmin lehdistöä säätelevät kansalliset lait, sensuuri, lehdistölle annetut tehtävät ja ne journalistiset arvot, joihin lehti on ilmoittanut sitoutuneensa. Kaikkia toimituksellisia valintakriteerejä ei ole kirjoitettu paperille, vaan esimerkiksi yhteiskunnan ja päättäjien painostus, propaganda ja arvot ohjaavat toimitusta toistamaan vallankäyttäjien sanomaa, jolloin voidaan puhua itsesensuurista.

Lehdistön tehtävästä on olemassa neljä pääteoriaa, joista autoritaarinen ja neuvostokommunistinen lehdistöteoria korostavat, kuinka median tehtävänä on tukea vallassa olevaa hallitusta ja palvella valtiovaltaa. Nykyaikana länsimaissa korostetaan kuitenkin liberalistisen lehdistöteorian mukaisesti lehdistön päätehtävää auttaa totuuden löytämisessä ja hallituksen valvomisessa. Sen lisäksi lehden täytyisi jakaa yleisemmin informaatiota, viihdyttää sekä tuottaa omistajilleen voittoa. Sosiaalisen vastuun lehdistöteoria korostaa median tehtävää nostaa konfliktit keskustelun tasolle. Lehden linja muodostuu siis pitkälti yhteiskunnallisista arvoista ja säännöistä, jotka ovat sillä hetkellä vallassa.³

Propaganda ja sensuuri -käsitteiden käyttö tutkimuksessa olisi houkuttelevaa ja niiden avulla olisi

³ Nordenstreng 1995 s.51-53

helppo osoittaa yhteiskunnan kontrollia ja vaikutusta sanomalehtiin. Ongelmana on, että ulkoisen vaikutuksen todistaminen on vaikeaa, vaikka vallanpitäjien yrityksiä siihen suuntaan voidaan olettaa jossakin mittakaavassa aina olevan.⁴ Esimerkiksi Neuvostoliitolla oli tapana tutkia hyvin tarkkaan, millaisen kuvan Suomen lehdistö antoi maasta. Jos siihen oltiin tyytymättömiä, Neuvostoliiton edustajat lähettivät kirjeen joko suoraan tai Suomen viranomaisten kautta, missä huomautettiin asiasta ja toivottiin siihen muutosta YYA-hengessä.⁵ Propaganda ja sensuuri ovat mukana analyysissä, mutta käytän kyseisiä termejä hyvin varovasti ja vain niissä tapauksissa joissa niistä on kirjallisuudessa selviä todisteita.

Toimituksen lisäksi yksittäinen toimittaja pystyy vaikuttamaan mediakuvan syntyyn. Portinvartija-teorian mukaan toimittaja voidaan nähdä julkisuuteen menevän tiedon portinvartijana, joka päättää, mitä lehdessä julkaistaan ja mitä ei.⁶ Toimittaja on yhtä altis ulkopuolisille ja sisäisille vaikuttimille kuin toimitus ja vielä arvaamattomampi tutkimuskohde, sillä yksittäisen toimittajan taustoista, mielipiteistä ja valintakriteereistä jää harvoin tietoa muistiin. Toimittajan tekemien valintojen taustoja voi tutkia joko suoraan haastatteluun tai välillisesti tutkimalla hänen kirjoittamaansa tekstiä. Tässä tutkielmassa yksittäiset toimijat näkyvät heidän kirjoittamien artikkeleiden kautta.

Olen työskennellyt usean vuoden ajan suomalaisissa lehtitaloissa sekä kotimaan että ulkomaan osastoilla ja tutustunut käytännössä päivittäisessä työssä tehtäviin uutiskriteereihin ja -valintaan. Inhimillisiin tekijöihin perustuvat päätökset ja sattuma näkyvät vahvasti toimituksen arjessa. Käytettävissä oleva tila on merkittävä mediakuvaan vaikuttava tekijä siinä mielessä, että se ratkaisee, mitä ja kuinka laajasti mistäkin aiheesta kirjoitetaan. Uutiskriteeririman korkeus vaihtelee päivittäin, sillä hiljaisena päivänä lehteen päätyy sellaista materiaalia, mikä toisena päivänä olisi jäänyt ulkopuolelle. 1970-luvulla ja vielä seuraavallakin vuosikymmenellä lehdet koottiin niin sanotulla puukkotaitolla, eli kun tärkeimmät uutiset oli saatu paikalleen, niin oli aika täyttää kolot. Kun tarjontaa oli enemmän kuin tilaa, läpimenoon vaikuttivat sellaiset asiat kuin artikkelin ja otsikon sopiva pituus sekä täysin puhdas sattuma.⁷ Materiaalia on myös paljon tarjolla, mutta koko uutisvirrasta lehteen päätyi tutkimusajankohtana korkeintaan viisi prosenttia, nykyään vielä vähemmän.⁸ Kun muistaa, että uutistoimistot ovat ensin suodattaneet eteenpäin vain heidän mielestään tärkeimmät uutiset ja lehden toimitus tekee vielä uudet arvovalinnat, niin saman

⁴ Hemánus 1976 s.16-17

⁵ Kallenautio2005 s.314–318, Jakobson 1998 s.86-87

⁶ Lewin 1976 s.186-187

⁷ Huovila 1990 s.9-10

⁸ Klemola 1981 s.290

materiaalin pohjalta voidaan tehdä hyvin erilaisia ulkomaansivuja.

Kahden samana ajanjaksona ilmestyneen lehden asettaminen rinnakkain antaa mahdollisuuden myös kiinnittää huomiota siihen, mitä ei ole julkaistu. Perusolettamukseni tutkimuksessa on, että kummallakin lehdellä oli yleensä samat materiaalit käytössä vastarintaliikkeisiin ja Tšekkoslovakiaan liittyvässä uutisoinnissa, sillä suurin osa uutisista tuli kansainvälisten uutistoimistojen kautta. Tämä vuoksi toisesta sanomalehdestä puuttuva tieto on tutkimuksen näkökulmasta yhtä mielenkiintoinen kuin julkaistu, sillä julkaisematta jättäminen on yhtä tietoinen päätös kuin sen tekeminen.

Oletukseni oli ennen tutkimuksen aloittamista, että Neuvostoliiton vaikutuspiiriin kuuluneen sosialistisen Tšekkoslovakian poliittisesti arkaa aihetta eli puolueen linjasta eroavaa kansalaistoimintaa uutisoitiin Suomessa ja Ruotsissa eri tavalla, vaikka kummassakin vallitsi lehdistövapaus ja maat olivat ilmoittautuneet sitoutumattomiksi demokraattisiksi valtioiksi. Suomi ja Ruotsi olivat kuitenkin historiallisista ja geopoliittisista syistä eri asemissa ja erityisesti Neuvostoliitossa vallitseva neuvostokommunistinen ajattelutapa lehdistön tehtävistä vaikutti myös Suomeen. Minulla oli myös ennakkokäsitys, että lehtien tyyli kirjoittaa vastarintaliikehdistä oli erilainen ensimmäisen vertailujakson aikana Neuvostoliiton ollessa voimissaan, mutta lähentyi toisiaan toisessa vertailujaksossa samaan aikaan, kun maailmanpoliittinen tilanne vapautui.

1.2. Tutkimuksen aikarajaus ja rakenne

Olen rajannut tutkimukseni kahteen vastarintaliikehdistä kannalta merkittävään vuoteen. Ensimmäinen on vuosi 1977, jonka ensimmäisenä päivänä Charta 77 -liike syntyi Charta 77 -manifestin julkaisulla. Se oli ensimmäinen virallinen vastarintaliike useisiin vuosiin. Charta 77 oli aktiivinen ensimmäisen vuoden aikana ja ulkomaalainen lehdistö seurasi sen toimintaa tarkasti odottaen sen mahdollisesti aiheuttavan jopa uuden Prahan kevään. Vuonna 1977 elettiin myös kylmän sodan liennytyksen vuosia, ja ihmisoikeudet olivat erityistarkkailussa vuonna 1975 solmitun Helsingin Etyk-sopimuksen ja sitä syksyllä 1977 seuranneen Belgradin kokouksen vuoksi. Käytännössä tutkimus keskittyy vuoden 1977 aikana pelkästään Charta 77 -liikkeeseen, sillä kyseisen vuoden aikana lehdissä ei ole merkintöjä muista vastarintaliikkeistä. Syynä oli Tšekkoslovakian hallituksen tiukan negatiivinen suhtautuminen toisinajatteluun kaikissa sen muodoissa. Toinen syy oli, että vastarintaliikehdistä pidettiin maan alla eikä se siten tullut kansainvälisten toimijoiden tietoon.

Luettuani kaikki Tšekkoslovakiaa koskevat artikkelit vuosilta 1977 ja 1989, valitsin kummaltakin vuodelta kolme teemaa, jotka muodostavat itsenäisen kokonaisuuden. Teemoja valitessani olen kiinnittänyt huomiota niiden merkittävyyteen vastarintaliikehännälle ja viranomaisille sekä niiden herättämän reaktion vahvuuteen valitsemisissä lehdissä. Olen käsitellyt jokaista teemaa omana tarinanaan, jossa on alkusysäys, sitä seurannut toiminta sekä lopetus. Etsiessäni vastausta siihen, miten juuri nämä artikkelit kuvaavat sitä ympäristöä, missä ne on kirjoitettu ja julkaistu, olen liittännyt jokaiseen teemaan sekä kansainvälisen sekä yhteiskunnallisen kontekstin. Selittämällä tulkinnan kautta saamiani tuloksia kontekstin avulla olen pystynyt tuomaan esille Suomen ja Ruotsin eroja ja muutosta lehtien sisällä.

Vuotta 1977 käsittelevässä luvussa ensimmäisenä tarkastelen, millaisen ensireaktion Charta 77 -manifesti nosti Tšekkosloviassa, ja miten lehdet representoivat liikettä ja viranomaisten kommentteja manifestista ja sen allekirjoittajista tammikuussa. Sen jälkeen siirryn yksilötasolle ja tarkastelen, miten Charta 77:n puhemiehen, filosofi Jan Patočkan, kuolema maaliskuussa ja siihen johtaneet syyt tuotiin esille tutkimusmateriaalissa. Lopuksi siirryn kansainväliselle kentälle ja otan suurennuslasin alle Belgradin Etyk-seurantakokouksen lokakuussa ja erityisesti sen, miten suurvaltojen retoriikka Itä-Euroopan ihmisoikeuskysymyksissä nähtiin lehdissä.

Kun vuosi 1977 on Charta 77:n, niin vuoden 1989 aikana toimijoita oli useampia. Charta 77:n lisäksi jo vuonna 1978 oli Chartan rinnalle perustettu epäoikeudenmukaisesti syytettyjen tai vainottujen komitea VONS (Výbor na obranu nespravedlivě stígabých). Vuosien 1988 lopussa ja 1989 alussa perustettiin useita vastarintaliikehännän kannalta merkittäviä liikkeitä, kuten chartalaisten Liike kansalaisvapauden puolesta eli HOS (Hnutí za občanskou svobodu), Obroda (Klub za socialistickou přestavbu), Itsenäinen rauhanyhdistys (Nezávislé mírové sdružení) ja Demokraattinen aloite (Demokratická iniciativa).⁹ Näiden lisäksi merkittäväksi voimaksi nousivat radikaalit opiskelijat. Käytännössä tutkimusmateriaalissa esiintyy ainoastaan Kansalaisfoorumi (Občanské fórum), joka oli perustettu kaikkien vastarintaliikkeiden yhteiseksi elimeksi, joka oli ottanut hoitaakseen reformin poliittisen ulottuvuuden. Kansalaisfoorumista muodostui julkinen toimija, joka osallistui kaikkien edustamiensa kansalaisoikeus- ja reformiliikkeiden nimissä virallisiin neuvotteluihin hallituksen kanssa sekä järjesti tiedotuksen. Yksi artikkeleissa esiintyvä merkittävä tekijä on mielenosoittajat joko massana tai yksilöityinä henkilöinä. He edustivat myös

⁹ Järvinen 2009 s.276

vastarintaliikehdintää, vaikka olivat tavallisia tšekkoslovakialaisia, jotka eivät kuuluneet mihinkään liikkeeseen.

Aloitan vuoden 1989 polttoitsemurhan vuonna 1969 tehneen opiskelija Jan Palachin muistopäivään liittyneillä mielenosoitusten sarjalla tammikuussa. Tämä on mukana, koska mielenosoitukset olivat suurempia kuin koskaan vuoden 1968 jälkeen ja aktivoivat ensimmäisen kerran sitten vuoden 1968 massoittain tavallisia ihmisiä kaduille osoittamaan mieltään. Seuraavaksi siirryn käsittelemään elokuussa alkaneita mielenosoituksia, jotka olivat selvä merkki siitä, että asiat ovat muuttumassa. Viimeisenä mukana on Kansalaisfoorumin perustaminen samettivallankumouksen alla marraskuussa. Kansalaisfoorumi on tärkeä, koska sillä oli merkittävä rooli kommunistisen hallituksen kaatamisessa. Vuoden 1989 tapahtumissa Charta 77 oli siirtynyt taustavaikuttajaksi ja organisoijaksi ja artikkeleissa puhuttiin usein laajemmin mielenosoittajista tai kansalaisista.

Valitsin nämä kaksi vuotta sen vuoksi, että nämä vuodet olivat vastarintaliikehdinnän kannalta aktiivisia ja niistä on paljon sanomalehtimateriaalia. Vaikka kyseessä ei ole kvantitatiivinen tutkimus, on vertailua helpompi tehdä, kun materiaalia on paljon. Olisin voinut ottaa tutkimukseeni kolmannen vuoden kattavuuden lisäämiseksi, mutta huomattuani, että vastarintaliikehdintä oli vain satunnaisesti otsikoissa näiden vuosien välissä, en katsonut sen tuovan lisäarvoa tutkimukselle. Kun analyysin kohteena ovat sanomalehtiuutiset, joissa sattumalla ja yksittäisten toimittajien valinnoilla on suuri merkitys, voisivat yksittäiset uutiset vääristää tulosta.

Vertailuajankohtien välillä on yli kymmenen vuotta. Pitkä aikaväli on tarkoituksenmukainen tulosten kannalta, sillä kun tarkoituksena on tutkia muutosta, on aikavälin oltava tarpeeksi pitkä, että ulko- ja sisäpoliittiset muutokset ovat ehtineet vaikuttaa yleiseen ilmapiiriin. Muutokset ovat hitaita prosesseja, missä niiden alkuun panevan tapahtuman ja konkreettisten sitä seuraavien tulosten välillä saattaa olla vuosia. Erityisesti Suomen tilanne muuttui vuosien 1977 ja 1989 välillä hyvinkin paljon, mutta esimerkiksi presidentti Urho Kekkosen kuoleman ja sitä seuranneiden ulkopoliittisten muutosten vaikutus ei näkynyt lehdistössä kuin vasta muutama vuosi myöhemmin.

1.3. Teoria ja tutkimustapa

Median tutkimiseen voidaan käyttää erilaisia tutkimustapoja riippuen siitä, mitä siitä halutaan irti. Yleisessä mielessä voin määritellä tekeväni määrällistä sisältöanalyysiä. Veikko Pietilä kuvailee sitä tutkimustavaksi, jossa sisällön erittelyn kautta yritetään kuvailla jonkun dokumentin sisältöä

ilmiönä tai niitä ulkopuolisia ilmiöitä, joita sen ajatellaan ilmaisevan.¹⁰

Miettiessäni ominta tapaa pureutua tekstiin, kävin mielessäni läpi eri vaihtoehtoja, joista jäljelle jäivät strukturalistinen semiotiikka ja kriittinen diskurssianalyysi. Strukturalistisessa semiotiikassa tutkitaan sanojen merkityksiä, niistä syntyviä mielikuvia ja sanojen tilannekohtaisia merkityksiä.¹¹ Lopulta tein ratkaisun sen perusteella, että olen tekemässä historiallista tutkimusta, jossa käytetään lähteenä tekstiä, enkä pelkästään historiallisen tekstin tulkintaa. Tutkimukseni koskee kylläkin sanavalintoja, mutta en aio tulkita niitä niin perusteellisesti kuin semiotiikassa on tapana. Tämä johtuu kahdesta syystä: Semiotiikka on kulttuuri- ja yhteiskuntasidonnaista ja se vaatii syvällistä kielen tuntemista. Koska materiaalini käsittää kaksi eri maata, joista toinen on minulle selvästi vieraampi kuin toinen, en voisi käsitellä materiaalia tasapuolisesti. Toiseksi tarkoitukseni ei ole tulkita sanoja, vaan laajempia konteksteja, joissa yksittäisillä sanoilla saattaa olla merkitystä, mutta pääpaino on kokonaisuuksilla. Työni ei siis ole pelkästään erään ryhmän mediakuva eräissä tiedotusvälineissä, vaan se on sidottu yhteiskunnallis-historiallisen kontekstiin.

Kriittinen diskurssianalyysi on oikeastaan enemmänkin viitekehys, kuin tarkasti määritelty metodi. Se on kuitenkin usein käytetty tapa laadullisessa lehdistötutkimuksessa. Sitä voidaan käyttää selvittämään, miten jotain ilmiötä käsitteellistetään, määritellään tai luodaan kielen avulla. Kriittisen diskurssianalyysin vahvuus on sen käytännönläheinen tapa tutkia tekstiä, sillä siinä otetaan huomioon tekstin sidokset sitä ympäröivään maailmaan.¹² Se sopii siis tutkimukseeni, jossa on tarkoitus selvittää, miten eri tavoin toisinajattelijat yksilöinä ja ryhmänä sekä viranomaiset representoitiin ja määriteltiin suomalaisessa ja ruotsalaisessa lehdistössä. Sanavalintojen takana ei ole sattuma, vaan niihin vaikuttavat monet tekijät, kuten millaisena kirjoittaja näkee tapahtuman oman historiansa kautta.

On syytä aloittaa käsittelemällä, mikä tai mitä ovat diskurssit. Risto Kunelius on määritellyt ne seuraavanlaisesti:

Diskurssit ovat historiallisia kielenkäyttötapoja, jotka mieltävät maailman tietyistä

¹⁰ Pietilä 1972 s.52-43

¹¹ Strukturalistien semiotiikan ideana on, että sanoilla on sekä kirjoitusasu että merkitys. Ihmiset haluavat saada sanottavansa perille, joten sanojen merkitykset on koottu yhteiseksi säännöstöksi, jota ei missään nähtävissä, mutta saman kulttuurin ja aikakauden ihmiset ”tuntevat” säännöt. Sanojen käyttö on siis yksilöllistä, jokseenkin sattumanvaraista ja yksilöllisen tahdon alaista, mutta siitä huolimatta sen on noudatettava järjestelmän sääntöjä. Kunelius 2003 s.153-157

¹² Lehtonen 2000 s.32

*näkökulmista käsin, jotka rajaavat osallistujien puheoikeuksia, ohjaavat ihmisten toimintaa ja luovat sosiaalista todellisuutta määrittämällä sitä, mikä on totta.*¹³

Diskurssit sisältävät jo itsessään jonkin käsityksen todellisuudesta ja ne antavat kirjoittajalle subjektin aseman, sillä tapahtumille annetut merkitykset kietoutuvat kirjoittajaa itseään ympäröivään yhteiskuntaan.¹⁴ Kriittisessä diskurssianalyysissä liitetään yksityiskohtaisen tekstinanalyysin tulkintoihin yhteiskunnan ja kulttuurin muutoksia. Norman Fairclough jakoi kriittisen diskurssianalyysin kolmeen näkökulmaan. Käytännössä kaikki nämä esiintyvät tutkimuksessa päällekkäin.¹⁵

- 1) Representaatiot: Miten media esittää maailman tapahtumia ja yhteiskunnallisia ilmiöitä?
- 2) Identiteetti: Millaisia identiteettejä mediatekstit rakentavat?
- 3) Suhteet: Millaisia suhteita eri toimijoiden välille rakentuu?

Kriittinen diskurssianalyysi näkee diskurssien ja yhteiskunnallisten rakenteiden suhteen kaksisuuntaisena, sillä yhtäältä yhteiskunnalliset rakenteet muovaavat diskursseja ja toisaalta jo olemassa olevat diskurssit tuottavat uutta yhteiskuntaa.¹⁶ Tutkimukseni kannalta tärkeä ennakkoletus on, että tekstit ovat ”esirakennettuja” elementtejä, jotka on rekonstruoitu toisaalla jo etukäteen eli tekstiä ympäröivän yhteiskunnan ideologia on valmiina olemassa ja niitä toistetaan. Tämän takia jokaisen tekstin kohdalla on kysyttävä, toimiiko teksti ideologisesti eli palveleeko se valtasuhteita, ja jos palvelee, niin miten.¹⁷

Kriittisen diskurssianalyysiin haaste ja vahvuus on se, että sitä on mahdoton tehdä tyhjiössä, sillä tutkija käyttää apunaan omaa kulttuurista pääomaansa. Tutkijan on tärkeää ymmärtää, että myös hän elää valtarakenteiden sisällä ja analysoi tekstiä omien ennako-odotusten kautta. Samalla kun omat tiedot ja asenteet sekoittuvat tutkimukseen, se kuitenkin nostaa katseen pois pelkästä tekstistä ja liittää ympäröivän maailman osaksi analyysia.¹⁸

Diskurssianalyysi ei riitä yksin uutismateriaalin arvioimiseen, vaikka se onkin oiva työkalu tekstin tulkinnassa. Sen lisäksi käytän tutkimukseni apuna uutiskriteerejä, joiden avulla on mahdollisuus

¹³ Kunelius 2003 s.228

¹⁴ Lehtonen 2000 s.70-71

¹⁵ Väliaverron 1998 s.29

¹⁶ Fairclough 1992 s.104

¹⁷ Fairclough 1997 s.26

¹⁸ Valtonen 1998 s.100

esittää lähdemateriaalille kysymyksiä, jotka liittyvät uutis- ja toimitustyön valintoihin ja rajoituksiin.

Diskurssianalyysin ja uutiskriteerien pohjalta ole esittänyt tekstille seuraavat kysymykset:

- a. Kenen ääni pääsee kuuluviin?
- b. Millainen rooli vastarintaliikkeelle ja viranomaisille annetaan?
- c. Millaisin määrein toisinajatteliijoista ja viranomaisista kirjoitetaan?
- d. Millainen kuva toisinajattelijoiden, vastarintaliikkeiden ja viranomaisten toiminnasta annetaan?

1.4. Lähteet ja aikaisempi tutkimus

Pää tutkimuslähteenä minulla on Suomen ja Ruotsin suurimmat päivälehdet Helsingin Sanomat ja Dagens Nyheter vuosilta 1977 ja 1989. Aineisto muodostuu lähinnä ulkomaansivuista, mutta mukana on myös lehdissä ilmestyneet Tšekkoslovakian vastarintaliikehdintää ja viranomaistoimintaa koskevat pääkirjoitukset ja reportaasit. Sanomalehtimateriaalin lisäksi minulla on käytössäni vastarintaliikehdintää käsittelevää aikalaiskirjallisuutta sekä myöhemmin kirjoitettuja teoksia. Nämä ovat antaneet hyvän taustoituksen ja tietoa, jonka avulla olen pystynyt hahmottamaan tapahtumia, niiden syitä ja seurauksia.

Helsingin Sanomat perustettiin Helsingin alueen paikallislehdeksi ja koko valtakunnan julkaisuksi vuonna 1904 vuodesta 1889 asti julkaistun Päivälehdin tilalle. Ruotsin Radion toimittajat arvioivat 1970-luvun loppupuolella, että Helsingin Sanomilla on parhaiten hoidetut ulkomaansivut pohjoismaisessa lehdistössä.¹⁹ Lehti onkin panostanut alusta asti ulkomaan uutisointiin antamalla sille paljon sivutilaa. Suurin osa Helsingin Sanomien materiaalista tuli ja tulee edelleenkin kansainvälisiltä uutistoimistoilta. 1960-luvulla käytössä oli pääasiassa yhdysvaltalainen UPI (United Press International), mutta 1970-luvulla ulkomaan uutisointi keskittyi englantilaisen Reutersin ja ranskalaisen AFP:n materiaalin varaan. STT (Suomen tietotoimisto) välitti myös toisenlaista näkemystä, sillä sen kautta tuli neuvostoliittolaisen Tassiin (Telegrafnoje Agentsto Sojetskogo Sojuza) sähköitä. Tosin sen osuus oli alle prosentin verran julkaistusta materiaalista.²⁰ Helsingin Sanomat lähetti oman toimittajan Jyrki Palon syksyllä 1989 Prahaan tekemän juttuja opiskelijalevottomuuksista. Palo pysyi asemapaikallaan kunnes samettivallankumous oli ohitse.

¹⁹ Klemola 1981 s.293

²⁰ Klemola 1981 s.292

Dagens Nyheter perustettiin vuonna 1964. Sen päälevikkialue on Tukholma ympäristöineen, mutta sitä luetaan ympäri Ruotsin. Myös Dagens Nyheterin ulkomaansivujen materiaali oli peräisin lähinnä isoilta uutistaloilta, joiden lisäksi uutisointia hoiti muutama ulkomaankirjeenvaihtaja. Merkittävää Tšekkoslovakian uutisoinnin kannalta vuonna 1977 oli oma Belgradissa asunut Itä-Euroopan toimittaja Klas Bergman, joka pystyi siirtymään tarvittaessa nopeastikin Tšekkoslovakiaan. Samettivallankumouksen aikaan marraskuussa 1989 ei kyseistä pestiä ollut enää olemassa ja paikalle lähetettiin Dina Håstad.

Historiallisten ilmiöiden ja tapahtumien tutkiminen lehdistön avulla on melko suosittu tutkimustapa varsinkin 1900-luvulle keskittyvässä tutkimuksessa, sillä lehtiä on hyvin saatavissa koska lehtitalot ovat arkistoineet tuotoksensa tunnollisesti. Niiden kopioiminen mikrofilmeille ja digitaaliseen muotoon on tuonut ne vaivattomasti tutkijoiden ulottuville. Toinen syy sanomalehtien suosiolle on se, että ne ovat vahvasti profiloituneet, jolloin lukija tietää, millaisia poliittisia mielipiteitä ja millaisia aiheita lehdestä voi olettaa löytävänsä.

Itä-Eurooppa nousi suosituksi tutkimusaiheeksi 1990-luvulla. Tähän vaikutti kaksi tekijää. Ensiksikin rautaesiripun äkkinäinen katoaminen herätti tarpeen ymmärtää siihen johtaneita muutoksia ja syitä. Eniten muutoksessa hämmästytti, että se oli päässyt tapahtumaan lähes salaa ilman, että kukaan oli osannut ennustaa sitä kuin vasta muutama kuukausi ennen sen tapahtumista. Jouni Järvisen mukaan historioitsijat, sosiologit ja taloustieteilijät halusivat kilvan tutkia ja selittää jälkikäteen, mitkä asiat olivat vaikuttaneet Neuvostoliiton hajoamiseen ja muun itäblokin poliittiseen ja yhteiskunnalliseen murrokseen. Toinen syy oli arkistojen aukeneminen. Tutkijoilla oli ensimmäistä kertaa mahdollisuus tutustua Itä-Euroopan kommunistinaikaisiin asiakirjoihin. Tämä antoi tutkimukselle uudenlaista näkökulmaa, sillä sitä enemmän länsimaisilla tutkijoilla ei ollut ollut minkäänlaista mahdollisuutta päästä tutkimaan esimerkiksi kommunistisen puolueen asiakirjoja ja itäblokin maiden omienkin tutkijoiden mahdollisuudet oli rajattu tarkasti. Vaikka arkistoja on yhä enemmän avattu, niin osa pysyy edelleen kiinni. Tämä varmistaa sen, että selvittävää on jäänyt myös tuleville tutkijasukupolville.²¹

Charta 77 on Tšekkoslovakian kommunistisen ajan kuuluisin toisinajattelijaryhmä. Syynä on muun muassa se, että Charta 77 –aktiivi Václav Havel valittiin samettivallankumouksen jälkeen

²¹ Järvinen 2009 s.15

Tšekkoslovakian presidentiksi. Tämän vuoksi on erikoista, ettei liikkeen historiaa ole tutkittu enemmän. Varsinkin tšekkoslovakialaisessa historian tutkimuksessa esillä ovat olleet vanhemmat ajat. Syynä voidaan pitää sen läheisyyttä: tapahtumista on vasta muutamia kymmeniä vuosia ja historian tutkijoiden katseet on yleensä suunnattu kauemmas menneisyyteen. 1970- ja 80 -luvut ovat myös turhan lähellä monia tutkijoita siinä mielessä, että heillä on omakohtaisia kokemuksia kyseisestä ajanjaksosta, mikä vaikeuttaa objektiivisen näkökulman löytämistä. Charta 77:n alkutaipaleesta löytyy kattava selostus vuonna 1981 julkaistussa Gordon H Skillingin kirjassa *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. Viime vuonna Jouni Järvinen julkaisi hyvän jatkon Skillingin kirjalle. *Normalization and Charter 77* kertoo Charta 77:n toiminnasta normalisoinnin aikana aina samettivallankumoukseen asti.

Omassa tutkimuskysymyksessäni Tšekkoslovakian historia on ainoastaan työkalu, sillä pääpaino on Suomen ja Ruotsin sanomalehdistön suhtautumisessa tšekkoslovakialaiseen vastarintaliikehdintään. Suomen lehdistövapautta kriittisesti käsittelevää kirjallisuutta on ilmestynyt viime vuosina useita niteitä. Ruotsin tilannetta koskeva kirjallisuus on hieman vanhempaa, sillä siellä sanavapauden tilassa ei ole tapahtunut samanlaisia muutoksia kuin Suomessa. Maiden poliittiseen tilanteeseen 1970- ja 80 -luvuilla pureutuvaa kirjallisuutta vaivaa sama ongelma kuin Tšekkoslovakian viimeisiin vuosikymmeniin liittyvää tutkimusta: se on vielä tuoreessa muistissa ja tutkijat ovat vasta ottamassa tämän ajanjakson käsiteltäväksi ja ilmestyneissä teoksissa analysointi on kevyttä. Saatavissa olevaa tutkimuskirjallisuutta vaivaa myös tietynlainen tunteellisuus, sillä monella historian tutkijalla on omakohtaisia muistoja ajasta, joka aiheuttaa sen, että tutkimus ei ole niin objektiivista kun pitäisi.

1.5. Keskeisiä termejä

Ennen käsittelyn aloittamista on syytä tarkentaa käyttämäni termistöä. Yleisemmällä tasolla puhun vastarintaliikehdinnästä, sillä sana vastarinta sisältää oletuksen, että sen harjoittajat ovat jotakin vastaan. Tässä tapauksessa kyseessä on yksilöitä ja ryhmiä, jotka eivät hyväksy Tšekkoslovakian kommunistisen puolueen ČSS:n (*Československá Strana Socialistická*) linjaa johtaa Tšekkoslovakiaa. Vastarinnan toteuttamistavat ja tavoitteet vaihtelevat suurestikin ryhmän sisällä. Lievimmillään vastarintaliikehdintä oli pyrkimyksiä keskusteluyhteyden rakentamisesta hallituksen kanssa, radikaaleimmillaan kommunismin kaatamiseen tähtäävää aktiivista kirjallista ja fyysistä toimintaa.

Termistössä on myös eroja vuosien 1977 ja 1989 välillä johtuen siitä, että vastarintaliikehännän tavoitteet olivat erilaisia näinä vuosina. Vuonna 1977 ainut toimija oli Charta 77, jota kutsun termillä kansalais- ja ihmisoikeusliike. Neutraalin termin löytäminen on tarpeen, sillä Charta 77:n motiivit ja toimintamallit nähtiin hyvin eri tavalla liikkeen sisällä ja Tšekkoslovakian viranomaisten silmissä. Chartalaiset käyttivät itse kyseistä termiä, mutta esimerkiksi Tšekkoslovakian virallinen puoluelehti Rudé Právo tituleerasi Charta 77:ää oppositiovoimiksi²². Oppositio- tai vastarintaliike -nimiin sisältyy oletamus, että liike toimii poliittisesti valtaapitäviä vastaan. Charta 77 määritteli itsensä kansalaisfoorumiksi ja kielsi heti ensimmäisessä manifestissaan, ettei toiminnassa ole kyse politiikasta tai vastavallankumouksen tavoittelusta. Tutkija Jouni Järvisen mukaan ensimmäisenä toimintavuotenaan Charta 77:n toiminnalla ei ollut poliittisia päämääriä, vaikka viranomaiset näkivät sen toiminnan uhkaavan vallitsevaan järjestelmää.²³

Ulkomaalaisessa lehdistössä vuoden 1977 alussa Charta 77 tarkoitti manifestin nimeä, mutta se vakiintui pikku hiljaa koko liikkeen nimeksi. Dagens Nyheter kutsui Charta 77:ää nimellä kansalaisoikeusliike Charta 77 (medborgarrättsrörelse Charta 77). Helsingin Sanomat käänsi vuonna 1977 Charta 77:n Peruskirja 77:ksi, mutta luopui nimestä myöhemmin. Olen sekaannusten välttämiseksi päättänyt käyttämään liikkeestä nimeä Charta 77 ja julkilausuma, josta liike sai nimensä, kulkee nimellä Charta 77 – manifesti. Peruskirja 77 esiintyy ainoastaan Helsingin Sanomista otetuissa suorissa lainauksissa. Samoin Helsingin Sanomien lainauksissa Tšekkoslovakiasta käytetään sen aikaista kirjoitusasua Tshekkoslovakia.

Charta 77 –manifestin allekirjoittajat eivät olleet homogeeninen ryhmä, vaan sen sisällä oltiin erimielisiä toimintatavoista ja tavoitteista. Kuitenkin ensimmäisen vuoden aika Charta 77 keskittyi nimenomaan ihmis- ja kansalaisoikeusasioihin ja sen jäsenet toimiessaan Charta 77:n nimissä näyttivät myös noudattaneen näitä rajoitteita. Heistä voidaan sen vuoksi käyttää yleisnimitystä toisinajattelijat²⁴. Toisinajattelijat määritellään henkilöiksi, joka on eri mieltä ja ottanut kriittisen katsantokannan hallituksen toimintaan, mutta tästä huolimatta hänellä ei ole tavoitteena vallanvaihto tai vallitsevan poliittisen järjestelmän muuttaminen.²⁵

Vuonna 1989 tilanne oli radikalisoitunut. Ihmis- ja kansalaisoikeudet olivat edelleen Charta 77 -

²² Esim. Helsingin Sanomat 21.1.1989 s.30

²³ Järvinen 2009 s.46

²⁴ Helsingin Sanomista otetuissa lainauksissa vuodelta 1977 esiintyy silloin käytössä ollut vanhahtava suomenkielen kirjoitusasu toisinajatteleva.

²⁵ Järvinen 2009 s.46

liikkeen agendassa, mutta toimintaan oli edellisen vuoden aikana tullut mukaan poliittinen aspekti.²⁶ Tämä ei näkynyt suoraan Charta 77:ssä, sillä se jatkoi keskittymistä ei poliittisiin kysymyksiin ja poliittinen toiminta ohjattiin HOS:iin. HOS:ia ja muita ennen samettivallankumousta syntyneitä vastarintaliikkeitä voidaan kutsua oppositioksi, sillä ne eivät hyväksyneet muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta kommunistisen puolueen hegemoniaa. Näitä vuoden 1988 aikana syntyneitä liikkeitä yhdisti johtopäätös siitä, ettei kommunistinen puolue ole kykeneväinen tai halukas reformoimaan kommunismia, jonka vuoksi sen johtohenkilöt oli vaihdettava tai koko poliittinen järjestelmä korvattava uudella. Vastarintaliikkehintään osallistui vuoden 1989 aikana kahdenlaisia ihmisiä: Aktiivit, kuten edellä mainitun opposition tai opiskelijaliikkeen edustajat, toimivat usein suunnitelmallisesti viranomaisia vastaan. Toinen ryhmä oli poliittisesti vähemmän aktiiviset kansalaiset, jotka kuitenkin osallistuivat vastarintaliikkehintään liittymällä mielenosoituksiin.

Toiset määrittelyä kaipaavat käsitteet ovat itä ja länsi. Tässä tutkielmassa kyse ei ole maantieteellisestä jaosta, vaan kahdesta eri yhteiskuntajärjestelmästä. Kun puhun länsivalloista, silloin mukaan liitetään maantieteellisen Länsi-Euroopan lisäksi Yhdysvallat liittolaisineen. Itäblokki termi puolestaan sisältää kaikki eurooppalaiset sosialistiset maat. Niitä voidaan maantieteellisesti kuvailla keskiseksi Itä-Euroopaksi. Niiden lisäksi itäblokkiin kuuluu suurvalta Neuvostoliitto.

Suomi ja Ruotsi olivat kummatkin ilmoittautuneet puolueettomiksi valtioiksi, mikä tarkoitti, että ne yrittivät jättäytyä suurvaltakiistojen ulkopuolelle tukematta kumpaakaan tai olematta kummankaan puolella. Ruotsin neutraalisuutta ei yleensä kyseenalaistettu kansainvälisessä politiikassa, vaikka se oli selvästi kallellaan länteen päin. Suomen asema oli hieman vaikeampi, sillä YYA-sopimus ja muu yhteistyö Neuvostoliiton kanssa sitoivat sen itään, mutta hallitusmuoto ja taloudellinen yhteistyö länsivaltojen kanssa viittasivat länteen.²⁷ Olen päätenyt puhumaan Suomen ja Ruotsin kohdalla heidän oman määritelmänsä mukaisesti sitoutumattomista tai neutraaleista valtioista.

Sanomalehdistä käytän niiden virallisia lyhenteitä, eli Helsingin Sanomat on HS ja Dagens Nyheter DN. Koska Dagens Nyheterin uutisointi on ruotsinkielistä, olen kääntänyt tekstin vertailun helpottamiseksi. Lähdeluettelossa olen käyttänyt kuitenkin ruotsinkielistä otsikkoa helpottamaan artikkelin löytämistä. Kaikki lehdet löytyvät mikrofilmeinä Suomen kansallisarkistosta.

²⁶ Järvinen 2009 s.46

²⁷ Salminen 1996 s.269

1.6. Suomi ja sen lehdistö

1970-luku oli Suomessa presidentti Urho Kekkosen aikaa. Sisäpolitiikassa hänen sanansa painoi paljon ja ulkopoliitiikassa se oli lähes ehdoton. Suomen lehdistö oli sidottu maan yhteiseen ulkopoliitiikkaan eikä Neuvostoliiton arvostelua katsottu hyvällä kotimaassa eikä itänaapurissa. Suomea määritteli maailmalla termi "Finladisierung" eli suomettuminen. Sillä tarkoitettiin ilmiötä, jossa vahvempi valtio puuttuu pienemmän valtion asioihin ja pienempi antaa sen tapahtua välttämättömän konfliktia. Suomalaiset pitivät termiä vääristelevänä ja loukkaavana ja he halusivat rakentaa imagoaan neutraalina valtiona.²⁸ Nykytutkimuksen valossa on katsottava, että lännessä esitetyillä suomettumistulkinnoilla oli tietynlaista oikeutusta, sillä Neuvostoliiton reaktioiden ennakointi, tarkkailu ja myötäily ulkopoliittisessa johdossa oli tosiasia. 1970-luvun Suomen sisäisessä poliittisessä keskustelussa esiintyi usein käsite "ulkopoliittisesti luotettava". Neuvostoliiton suhteen kriittiset tai harkitsemattomat lausunnot saattoivat viedä henkilön ulkopoliittisesti epäluotettavien kirjoihin. On silti liioiteltua sanoa kansakunnan olleen niin kutsutusti rähmällään, mutta historioitsija Jorma Kallenautiona mukailleen varpaillaan oltiin jatkuvasti ja ajoittain kyyryssäkin.²⁹

Ranskalaisen Le Point -viikkolehden toimittaja Ursula Zentsch kävi Helsingissä huhtikuussa 1976 ja kirjoitti, kuinka Helsingissä mikään ei osoita ulospäin, kuinka lähellä suuri naapuri oli ja kuitenkin Neuvostoliitto on Suomessa kaikkialla läsnä. Hänen mukaansa lehdistö harjoitti itsesensuuria, sillä ollakseen loukkaamatta Neuvostoliittoa se ei puhunut maan huonoista viljasadoista, eikä sen poliittisista lahkolaisista. Zentschin mukaan kaikista tärkeistä poliittisista ratkaisuksista käytiin neuvottelua Suomen tasavallan presidentin Urho Kekkosen ja Kremlin välillä.³⁰

Urho Kekkonen painotti, että ulkopoliitiikassa ratkaisevat valtioiden edut ja niistä ylin on valtiollisen olemassaolon ja hyvinvoinnin turvaaminen. Tämä valtio edun ajattelutapa edellytti, että ulkomaiden asioita seurattaessa ja arvioitaessa aatteellisille ja moraalisisille näkökohdille ei tavanomaisessa mielessä tule antaa sijaa. Hän jopa yritti kääntää suomettumis-termiä kuvaamaan positiivisesti Suomen politiikkaa. Hän piti suomettumista suoranaishana mainesanaa pienelle sodan hävinneelle maalle, joka oli hänen mukaansa onnistunut itsenäisyytensä ja kansallisen arvokkuutensa säilyttäen nousemaan kenenkään auttamatta jaloilleen, rakentamaan ystävyys-suhteet

²⁸ Visuri 2007 s.230

²⁹ Kallenautiona 2005 s.314-318

³⁰ Lähteenkorva 2008 s.320

toisen yhteiskuntajärjestelmän omaavaan suurvaltaan ja kehittämään puolueettomuuspolitiikkaansa.³¹

Kallenaution mukaan Neuvostoliiton kansainvälispoliittisen toiminnan arvostelu väheni Suomen joukkotiedotusvälineissä 1950-luvun jälkeen olennaisesti. Neuvostoyhteiskuntaa alettiin 1960-luvun jälkipuolella käsitellä lehdistössä entistä laajemmin, mutta lähinnä ymmärtävässä hengessä ja epäkohdista vaieten. Suomalaisessa mediassa myös neuvostoliittolainen rauhanpropaganda meni laajasti ja kritiikittömästi läpi. Hänen mukaansa entistä selvemmin tämä näkyi 1970-luvun puolella. Neuvostoliittoa koskevan lehdistökirjoittelun pehmentymiseen vaikutti osaltaan merkittävästi itse Kekkonen ojentamalla sanomalehdistöä sekä puheissaan yleisemmin että lähettämällä sanomalehtien päätoimittajille ja muille vaikuttajille ”myllykirjeitä”. Edelleen Kekkonen terävöitti moitteitaan nootikkriisin jälkeisinä vuosina 1960-luvulla.³²

Lehdistöä koskeva velvoite käsitellä kunnioittaen itänaapuria sisällytettiin jopa korkeimman tason valtionpäämiestapaamisten yhteydessä annettuihin julkilausumiin. YYA-sopimuksen 25-vuotisjuhlien yhteydessä vuonna 1973 tapahtuneen korkeimman neuvoston puhemiehistön puheenjohtaja Nikolai Podgornyn virallisen vierailun johdosta annettuun tiedonantoon kuului kulttuurin vuorovaikutusta koskeva kohta, jossa tähdennettiin lehdistön vastuuta kirjoittelussa. Kummankin maan joukkotiedotusvälineillä todettiin olevan tärkeä tehtävä palvella Suomen ja Neuvostoliiton kansojen ystävyyden ja luottamuksen jatkuvaa lujittumista tärkeän asian edellyttämällä vastuuntunnolla ja asiallisuudella vahingoittamatta maiden välisen ystävyysuhteiden kehitystä. Tähän julkilausumaan Neuvostoliitto saattoi sitten vedota jos se havaitsi Suomen lehdistön harjoittavan neuvostovihamielistä kirjoittelua ja näin myös tapahtui.³³

Ikävien tilanteiden välttämiseksi Suomen media kehitti itsesensuuriaan. Suomen valtiojohdon lisäksi Neuvostoliiton tarkkailijat Suomessa pitivät tiedotusvälineitä laajasti silmällä. Suomen ulkoministeriö tilastoi vuosina 1968–81 lähes 30 tapausta, joissa Neuvostoliitto ministeriötasolla puuttui huomautuksin suomalaisten lehtien kirjoituksiin. Lisänä tulevat ne muistutukset ja toivomukset, joita neuvostoliittolaiset diplomaattiedustajat antoivat suomalaisille poliitikoille ja päätoimittajille, sekä ne viestit, joita suomalaisille välitettiin johtavan toimittajakunnankin piiriin

³¹ Kallenautio 2005 s.314-318, Lähteenkorva 2008 s.262, Apunen 1984 s.95-96

³² Kallenautio 2005 s.314-318

³³ Kallenautio 2005 s.314-318

vakiintuneen ”kotiryssä”-järjestelmän³⁴ välityksellä. Oma vaikutuksensa Neuvostoliittoon kohdistuneisiin asenteisiin ja sisällölliseenkin aineistoon mediassa oli sillä propagandatyöllä, jota neuvostoliittolainen tiedotustoimisto APN:n Helsingin uutistoimisto harjoitti yhteistoiminnassaan Suomen tiedotusvälineiden kanssa. Itsesensuurin olemassaolo kyllä tiedostettiin maan tiedotusvälineissä, mutta sitä koskeva keskustelu oli lähes tabu ainakin 1970-luvun puolimaihin saakka.³⁵

1.7. Ruotsi ja sen lehdistö

Ruotsissa valtaa pitivät sosiaalidemokraatit, joiden tärkein tehtävä oli luoda Ruotsista turvallinen hyvinvointivaltio. Lehdistö ei ollut mitenkään sidottu maan yleiseen ulkopoliittiseen linjaan, vaan siltä toivottiin sananvapauden nimissä myös räväkköjä kannanottoja maailman tapahtumiin. 1970-luvun alkua voi kuvailla liennytyksen kulta-ajaksi. Ruotsin puolustusselonteossa arvioitiin Ruotsin mahdollisuus joutua sotaan pienemmäksi kuin pitkään aikaan. Puolueettomuuspolitiikan lisäksi Ruotsi alkoi toimia entistä aktiivisemmin ulkopoliitikassa, joka epäilytti Neuvostoliittoa, sillä olihan Ruotsi lähentynyt jo 60-luvulla ”länsimielisiä” järjestöjä kuten ECC:tä ja Euroopan yhteisöä. Nämä seikat eivät häirinneet kuitenkaan niin paljon, että Neuvostoliitto olisi ryhtynyt mihinkään normaalia tarkkailutoimintaa vakavampaan. Ruotsi alkoi ottaa yhä vahvempaa roolia maailmanpolitiikan omatuntona.³⁶

Tšekkoslovakian miehitys Prahan kevään jälkeen syksyllä 1968 oli saanut aikaan ruotsalaisissa laajan solidaarisuusaallon ja Varsovanliiton joukkojen hyökkäys Tšekkoslovakiaan tuomittiin kovin sanoin.³⁷ Neuvostoliiton hyökkäys Afganistaniin 1979 aloitti uuden kylmän sodan suurvaltojen välillä. Myös Ruotsi paheksui syvästi tätä tekoa.³⁸ 1970-luvulla Ruotsin ja Neuvostoliiton muuten kohteliaita välejä korvensivat Itämeren sukellusvenehavainnot. Ruotsi oli jo vuosia väittänyt, että se on havainnut neuvostoliittolaisia sukellusveneitä aluevesillään, mutta Neuvostoliitto kiisti asian. Ruotsi sai vihdoinkin todisteita, kun neuvostoliittolainen U 173 haaksirikkoutui Ruotsin aluevesillä lokakuussa 1981. Tämä oli ensimmäinen ja viimeinen kerta, kun se pystyttiin osoittamaan todeksi. Rajaloukkausta pidettiin sen verran vakavana asiana, että puolustusvalmiutta Neuvostoliittoa vastaan nostettiin.³⁹

³⁴ Kotiryssä oli merkittävässä asemassa oleva neuvostoliittolainen yhteyshenkilö.

³⁵ Kallenautio 2005 s.314-318

³⁶ Kronvall 2005 s.86,89

³⁷ Hadenius 1984 s.105

³⁸ Kronvall 2005 s.112-119

³⁹ Kronvall 2005 s.137

Myöskään Yhdysvallat ei säästynyt Ruotsin moitteilta, vaikka se oli ollut yksi maan tärkeimmistä kumppaneista turvallisuuspolitiikassa: Vietnamin sota nosti samanlaisen mielenosoitusten ja vastalauseiden aallon ruotsalaisissa kuin Prahan kevään loppuminen. Ruotsin ja Yhdysvaltojen välille kehittyi konflikti, kun Washington ei suostunut ottamaan vastaan Ruotsin lähettilästä, koska pääministeri Olof Palme oli kritisoinut ankarasti amerikkalaisten Hanoiin pommitusta vuonna 1972. Vielä Helsingin Etyk-konferenssin aikaan Ruotsin ja Yhdysvaltain välit olivat viileät.⁴⁰

Ruotsin hyvä taloudellinen tilanne ja maine puolueettomana maana toi sinne 1960- ja 70 -luvuilla sankoin joukoin maahanmuuttajia. Muista pohjoismaista lähdettiin Ruotsiin paremman elintason toivossa, Itä-Euroopan maista Ruotsiin tultiin myös poliittisista syistä.⁴¹ Emigrantit vaikuttivat koko Ruotsin ilmapiiriin tuomalla esiin epäkohtia ja ihmisoikeusloukkauksia, joita tapahtui heidän entisissä kotimaissaan. Tästä johtuen Ruotsissa oltiin Suomea valveutuneempia ja median oli helpompi käsitellä aiheita, joita kansainväliset uutistoimitukset eivät tuoneet esille.

Ruotsissa lehdistövapaus oli taattu lailla ja ennakkosensuuri ankarasti kielletty. Ruotsi sai jo vuonna 1949 uuden painovapausasetuksen, jossa kiellettiin jopa sodanaikainen sensuuri. Sen mukaan minkäänlainen sensuuri ei ole luvallista, eikä mikään saa estää tosiasioiden ja mielipiteiden julkaisemista.⁴² Tämä toimi hyvin myös käytännössä, sillä lehdistövapaus oli ja on edelleen valtion suojeluksessa ja kunnia-asia ruotsalaisille. 60-luvulla tehdyn tutkimuksen mukaan suurimmaksi uhkaksi työnsä hoitamiselle ruotsalaiset toimittajat kokivat materiaalin vaikean saamisen viranomaisilta. Ainoastaan 18 prosenttia nimesi valtiollisen puuttumisen olevan uhka heidän työlleen.⁴³

Ruotsalaiseen lehdistöperinteeseen kuuluu myös, että lehdistöllä sai olla mielipiteitä. Sanomalehtien on analysoitava tilanteita ja otettava kantaa ideologisista ja poliittisista lähtökohdista, sillä tämän sanotaan rikastuttavan mielipiteiden vaihtoa yhteiskunnassa ja lisäävän ihmisten mahdollisuuksia ottaa kantaa asioihin ja tehdä omia valintoja. Valtaapitävien arvostelulla on pitkät perinteet ruotsalaisessa lehdistössä ja se on hyväksytty lehdistön demokratiaa tukevaksi tehtäväksi. Tämä on yksi syy, miksi ruotsalaislehdistöllä ei ole koskaan ollut tarpeen harjoittaa itsensensuuria.⁴⁴

⁴⁰ Hadenius 1984 s.110-111, Kronvall 2005 s.96

⁴¹ Hadenius 1987 s.87

⁴² Prántare 1982 s.25,35-36 Ostgaard 1979 s.35,139

⁴³ Fjaestad 1977 s.48-49,143

⁴⁴ Prántare 1982 s.59

Ruotsin lehdet kuvasivat neuvostojärjestelmää ja Moskovan etupiirissään kylmän sodan aikana harjoittamaa valtapolitiikkaa kovin sanoin. Dagens Nyheterin pääkirjoitus- ja ulkomaantoimittajana vuodesta 1962 lähtien toiminut Olof Santesson vakuutti muistelmissaan, ettei Ruotsin valtiolta mitenkään kontrolloinut lehdistön Neuvostoliitto-ajattelua.⁴⁵ Ruotsin asema oli itänaapuriaan paljon helpompi; Suomi toimi puskurina itään päin, sillä geopolittisesti ajateltuna Ruotsilla oli hyvä asema kahden rauhallisen Pohjoismaan välissä ilman fyysistä rajaa Neuvostoliiton kanssa. Ruotsin puolueettomuus oli myös niin laajasti tunnustettua, että sen painostaminen tai uhkaaminen olisi aiheuttanut uhkan senaikaisen maailmanjärjestyksen järkkymisestä.⁴⁶

2. Charta 77:n vuosi 1977

2.1. Prahan keväästä Charta 77:n syntyyn

Esimerkkinä myöhemmälle toisinajattelijoiden toiminnalle toimi Prahan kevät. Nimitystä käytetään kuvaamaan poliittisesti liberaalia ajanjaksoa, jossa haettiin pesäeroa Neuvostoliiton tarjoamasta sosialismin mallista kommunistisessa Tšekkoslovakiassa ja yritettiin luoda omaa mallia, jota kutsuttiin ”ihmiskasvoiseksi sosialismiksi”, sillä se yritti yhdistää demokratiaa ja sosialismia. Se alkoi jo vuoden 1963 tienoilla asteittaisena vapautumiskehityksenä huipentuen vuoteen 1968. Idean pääarkkitehtinä pidetään Moskovassa koulutuksensa saanutta, mutta uudistusmielistä puoluesihteerinä Alexander Dubčekia.⁴⁷

Prahan kevään uudistuksista tärkeimpiä oli vallan hajauttaminen. Tätä ennemmin päätöksenteko oli keskittynyt puolueen muutamien ihmisten käsiin. Nyt sitä pyrittiin hajauttamaan ja jopa erilaisten komiteoiden ja osuuskuntien kokoukset alkoivat toimia oikeina keskustelu- ja vaikutusfoorumeina. Rohkaistuneet ihmiset alkoivat tuoda epäkohtia esille samaan tahtiin kun ilmaisuvapautta ja tavallisten kansalaisten vaikutusmahdollisuuksia lisättiin ja lehdistösensuuri poistettiin. Samaan aikaan aloitettiin myös taloudelliset muutokset. Vaikka missään vaiheessa ei ollut tarkoitus siirtyä markkinatalouteen, niin tavallisten ihmisten elämää helpotettiin esimerkiksi rohkaisemalla heitä pienimuotoiseen yksityisyrittäjyyteen.⁴⁸

⁴⁵ Salminen 1996 s.253

⁴⁶ Salminen 1996 s.250

⁴⁷ Williams 1997 s.13

⁴⁸ Williams 1997 s.17-24

Prahan kevään merkkipaalu oli, kun huhtikuussa 1968 Dubček julkisti Tšekkoslovakian kommunistisen puolueen toimintaohjelman, jossa puhuttiin ”uudesta sosialistisen demokratian mallista”. Vaikka Neuvostoliiton kanta uudenlaiseen sosialismin muotoon oli tiedossa, järkytys oli suuri, kun elokuun 20. päivä 4600 panssarivaunua ja 165 000 Varsovan liiton sotilasta tunkeutui kahdestakymmenestä kohdasta rajan yli Tšekkoslovakiaan. Operaatio Tonava oli käytännössä Neuvostoliiton käsiä ja sen hallinnassa, vaikka myös Puola, Saksan demokraattinen tasavalta, Unkari ja Bulgaria osallistuivat siihen.⁴⁹

Dubček oli kieltänyt sotilaallisen vastarinnan ja miehitys sujui yleisesti ottaen ilman suurempaa vastustusta. Järkyttyneet tšekkoslovakialaiset järjestivät rauhanomaisia mielenosoituksia ja jossakin paikoissa vastarinta yltyi väkivaltaiseksi ja esimerkiksi Neuvostoliiton tankkeja tuhottiin kotitekoisilla pommeilla. Tšekkiläisten vastarinta tallentui kamerajonkoille ja levisi sitä kautta maailman tiedotusvälineisiin ja tuhannet tšekkoslovakialaiset pakenivat maasta ja kertoivat tarinansa eteenpäin. Neuvostoliitto ei saanut puolelleen edes omiensa tukea: maailman 88 kommunistipuolueesta vain kymmenen sosialistimaata hyväksyi toimet. YK tuomitsi miehityksen, mutta Neuvostoliitto esti tuomitsevan päätöslauselman hyväksymisen veto-oikeudellaan.⁵⁰

Alexander Dubček kuljetettiin elokuussa muun politbyroon kanssa Moskovaan. He joutuivat solmimaan 28. elokuuta sopimuksen, jolla oikeutettiin Neuvostoliiton läsnäolo Tšekkosloviassa. Uudistusmielinen linja sai jatkua heikentyneenä vielä talven yli huhtikuuhun 1969, jolloin puolueen pääsihteeriksi tuli kovan linjan kommunisti Gustáv Husák. Hän aloitti ”normalisoinnin”, johon kuului uudistusten peruuttaminen, vanhoillisen kommunismin palauttaminen ja kaiken toisinajattelun tukahduttaminen.⁵¹ Normalisointipolitiikan ongelma oli, että suurin osa kansalaisista ei hyväksynyt sitä. Tästä seurasi se, ettei hallitus voinut luottaa kansalaisten lojaalisuuteen, vaan sen täytyi pitää mahdollisimman tiukka kontrolli ja reagoida välittömästi kaikkeen kansalaistoimintaan, joka tapahtui sen määrittelemien rajojen ulkopuolella.⁵²

Ensimmäinen suurempi julkinen mielenilmaus normalisointia vastaan tuli opiskelijoilta. Kaarlen yliopiston filosofisen tiedekunnan opiskelijat organisoivat lakon marraskuun 7.-8. päivä ja kaksi viikkoa myöhemmin 4 000 Olomoucin yliopiston opiskelijaa järjestivät oman lakon, joka kesti aina 21. marraskuuta saakka. Lakon lisäksi opiskelijat julkaisivat manifestin, jossa he kritisoivat maan

⁴⁹ Williams 1997 s.120-126,112

⁵⁰ Kurlansky 2008 s.344-346

⁵¹ Kurlansky 2008 s.352

⁵² Järvinen 2009 s.32-33

poliittista kehitystä. He vaativat sensuurin lopettamista, vapautta matkustaa ja ihmisoikeussopimusten noudattamista. Opiskelijat saivat kyllä moraalista tukea kansanjoukoilta, mutta eivät onnistuneet mobilisoimaan heitä kaduille. Tämä heikensi opiskelijaliikkeen vaikutusmahdollisuuksia. Joulukuun 16. päivä 1969 nuori opiskelija Jan Palach teki polttoitsemurhan Vaclavin aukiolla. Hän jätti jälkeensä kirjeen, jossa hän kertoi tehneensä itsemurhan vastustaakseen normalisointia. Hän vaati sensuurin purkamista ja Neuvostoliiton tukeman *Zpravy*-sanomalehden lopettamista. Hänen tekonsa aiheutti suuria mielenosoituksia, mutta niillä ei ollut vaikutusta maan poliittiseen linjaan. Myös opiskelijaliike kuihtui Palachin kuoleman jälkeen ja aktivoitui seuraavan kerran vasta vuonna 1989 juuri ennen samettivallankumousta.⁵³

Prahan kevään murskaamisen jälkeen Tšekkoslovakiaan syntyi myös muita pieniä mutta aktiivisia ryhmiä. Esimerkiksi Kaarlen yliopiston filosofisen tiedekunnan opiskelijat ja nuoret työläiset perustivat 2. joulukuuta 1968 Vallankumouksellinen sosialistinen puolueen (Revoluční socialistická strana), jonka johtoon tuli myöhemmin Charta 77:stä tutuksi tuleva Peter Uhl. Marraskuussa 1971 viranomaiset käynnistivät oppositioryhmiä vastaan operaatio Opposition (Opozice). Sen tarkoitus oli kaiken puolueen ulkopuolisen poliittisen toiminnan tukahduttaminen. Vallankumouksellisen sosialistisen puolueen johtohenkilöistä Peter Uhl lähetettiin neljäksi vuodeksi vankilaan.⁵⁴ Myös muita Prahan kevään aktivisteja toimitettiin vankilaan pitkässä oikeudenkäyntien sarjassa ja uudet liikkeet tuhottiin, ennen kuin ne ehtivät edes kunnolla syntyä. Muutamia viikkoja kestäneiden pidätysten aikana vangittiin noin 400 ihmistä. Tuomiot tulivat vastavallankumouksellisesta toiminnasta, virkavallan vastustamisesta ja epäjärjestyksen levittämisestä. Vielä isompi joukko oli jäänyt ilman virallista rangaistusta, mutta heidät oli merkitty ”epäluotettavien ihmisten” kirjoihin.⁵⁵ Toukokuussa 1971 Gustáv Husák julisti virallisessa 14. puoluekokouksessa, että normalisointi oli viety loppuun ja neuvostososialismi on jälleen turvassa.⁵⁶

Operaatio Opposition jälkeen vuodet 1972–77 olivat hiljaisia toisinajattelijoiden keskuudessa, sillä Prahan kevät oli ollut liian lyhyt aika luoda kestäviä rakenteita, jotka olisivat kestäneet oikeudenkäyntien yli. Hiljaisuus oli niin täydellistä, ettei kyseiseltä ajalta ei ole yhtään dokumenttia organisoidusta vastarintaliikehdinnästä.⁵⁷ Puolueen pääsihteeri Husák oli pyrkinyt nostamaan kansalaisten elintasoja hälventääkseen poliittista ja kulttuurista ahdistusta, jota Prahan kevättä

⁵³ Järvinen 2009 s.63-64

⁵⁴ Järvinen 2009 s.65-66

⁵⁵ Järvinen 2004 s.58

⁵⁶ Järvinen 2004 s.58-59

⁵⁷ Järvinen 2004 s.58

seurannut normalisointi oli aiheuttanut. Hän oli vahvistanut ylhäältä päin ohjaillun talouden mallia, mihin kuuluivat keskitetty suunnittelu ja teollistaminen. Se oli näyttänyt ensin tuottavan tulosta: 1970-luvun alussa elämänlaatu oli parantunut taloudellisesti. Myös kommunistisen puolueen jäsenmäärä alkoi jälleen lisääntyä. Mutta talouden kasvu oli tehty lyhytnäköisesti, eikä esimerkiksi uuteen teknologiaan juurikaan panostettu. Ulkopuolinen vaikuttaja tilanteeseen oli vuosien 1973 ja 1974 öljykriisi. Se ei tuntunut heti Tšekkoslovakiassa, vaan muutaman vuoden viiveellä, kun maan tärkeimmän tukijan ja kauppakumppanin, Neuvostoliiton, öljyn hinnan noususta johtunut ahdinko vaikutti myös Tšekkoslovakian talouteen vuosikymmenen loppupuolella.⁵⁸

Taloudellinen laskusuhdanne ja siitä johtunut elintason lasku aiheuttivat tyytymättömyyttä tšekkoslovakialaisissa. Taloudelliset ongelmat oli yksi syy, miksi kommunistisen puolueen ote kansalaisista alkoi löystyä. Toinen oli toisinajattelijoiden löytämät uudet väylät toimia. Normalisoinnin aikana normaalin yhteiskunnan ulkopuolelle oli jäänyt suuri joukko eri alojen kulttuurivaikuttajia. He alkoivat muodostaa 1970-luvun puolivälissä normaalin yhteiskunnalle rinnakkaista yhteiskuntaa.⁵⁹ Se ei perustunut politiikkaan vaan musiikkiin, kirjallisuuteen ja taiteeseen. Myöhemmin se myös puuttui ihmisoikeuksiin ja ympäristöarvoihin. Rinnakkaisyhteiskunnassa sellaiset teokset, joita ei olisi kommunistisen puolueen hallitsemassa totalitarismissa joko arvostettu tai ne olivat jopa kielletty, löysivät julkaisukanavan ja yleisön. Musiikin yhteydessä puhutaan yleensä underground-kulttuurissa. Kirjallisessa materiaalissa kyseessä on samizdat-kirjallisuus⁶⁰. Sen juuret Tšekkoslovakiassa ulottuvat jo natsi-miehityksen aikaan, jolloin lentolehtisillä ja kielletyillä julkaisulla vastustettiin miehittäjän toimintaa ja rohkaistiin ihmisiä vastarintatoimintaan. 1970-luvulla Prahasta tuli Samizdat-kirjallisuuden kehto. Sieltä sai alkunsa esseet, runot ja mielipidekirjoitelmat, joissa arvosteltiin esimerkiksi ihmisoikeustilannetta. Rinnakkaisyhteiskunnasta muodostui nopeasti laaja verkosto, jossa samanhenkiset ihmiset tapasivat toisiaan ja loivat samalla perusteet organisoidummalle vastarintatoiminnalle. Hallitus katsoi sormien välistä tätä rinnakkaisyhteiskuntaa, koska sillä ei ollut resursseja tukahduttaa sitä eikä myöskään halua lähteä kitkemään sitä suurilla operaatioilla, koska se olisi aiheuttanut kansainvälisten vastalauseiden ryöpyn. Tšekkoslovakian viranomaiset päättivät, että niin kauan kuin toiminta oli pienimuotoista eikä sillä nähty olevan poliittisia päämääriä, se sai jatkaa olemassaoloaan.⁶¹

⁵⁸ Bradley 1992 s. 25-27

⁵⁹ Skilling 1981 s.12-15, Kyncl 1983 s.12,14-15,26-27

⁶⁰ Samizdat on nimitys Neuvostoliitossa ja myöhemmin myös muissa sosialistisissa maissa harjoitetulle maanalaiselle julkaisutoiminnalle. Sana tarkoittaa itse kustannettua julkaisua

⁶¹ Järvinen 2009 s.33

Kolmas tekijä oli tähän mennessä erikseen toimineiden toisinajattelijoiden yhteistyö. Operaatio Opposition aikana oikeuteen ja hajotetuksi oli joutunut myös puolueesta lähteneiden kommunistien Prahan kevään arvoja ajanut oppositioliike Tšekkoslovakian kansalaisten sosialistinen liike (Socialistické Hnutí českoslovenkých občanů). Tämän jälkeen puolueesta erotetut kommunistit olivat olleet hiljaisia ja keskenään eripuraisia, kunnes he alkoivat tehdä 1970-luvun lopulla tehdä yhteistyötä toisinajattelevien älymystön edustajien kanssa. Heidän lisäksi mukaan tuli myös jonkin verran kirkon edustajia ja työläisiä. Näin monen eri lähtökohdista tulleen toisinajattelijan yhdistäminen oli vaativaa ja vaikutti muodostumassa olevan Charta 77:n toimintamalleihin ja tavoitteisiin.⁶²

Neljäs aktivoiva tekijä oli Helsingin Etyk-kokous vuonna 1975. Päätösasiakirjan päätöksen ihmis- ja kansalaisyhteisöistä herättivät runsaasti keskustelua sosialistimaissa. Tšekkoslovakiassa sillä oli suuri merkitys toisinajattelijoiden aktivoijana, sillä odotukset hallituksen ratifioiman päätösasiakirjan tuomista muutoksista oli kovat ja pettymys niiden toteuttamatta jättämisestä vielä suurempi. Hyvin pian toisinajattelijat kuitenkin ymmärsivät, että vaikkei päätösasiakirja tuonut muutoksia, sitä voisi kuitenkin käyttää hallituksen painostamiseen. Uudenlainen vastarintaliikehdintä painoi poliittisen aspektin taka-alalle ja otti tavoitteekseen ihmis- ja kansalaisyhteisöjen parantamisen, sillä siihen se sai legaalisen perusteen ja kansainvälisen hyväksynnän juuri Helsingin päätösasiakirjan pohjalta.⁶³

Viranomaiset alkoivat huolestua rinnakkaisyhteiskunnan toiminnasta ja helmikuussa 1976 tunnetuimmat toisinajattelijat kirjailija Václav Havel, ”kaksi tuhatta sanaa” -nimisestä kannanoton vuoden 1968 poliittiseen tilanteeseen kirjoittanut Ludvík Vaculík, entinen ulkoministeri Jiří Hájek ja vuonna 1968 kommunistisen puolueen keskuskomitean sihteerinä toiminut Zdeněk Mlynář käskettiin turvallisuuspoliisin toimistoon, jossa heitä varoitettiin toiminnan olevan hyvin lähellä lain rikkomista. Poliisi kertoi tarkkailevansa toisinajattelijoiden toimintaa tästä lähin suurennuslasin kanssa. Turvallisuuspoliisi halusi näyttää olevansa tosissaan ja tilaisuuden tarjosi samana helmikuuna pidetty rinnakkaiskulttuurin festivaali Bojanovicessä. Pidätetyiksi tuli siellä esiintyneen underground-yhtye The Plastic People of Universen jäsenet. Václav Havel, joka oli jo aikaisemmin tutustunut undergroundmusiikkiin, kuuli asiasta ja alkoi puolustaa syytettyjä, sillä hänen mielestään oli vakavaa, että pidätetyillä ei ollut mitään poliittista taustaa. Ajat olivat muuttumassa, sillä Havel

⁶² Järvinen 2009 s.45,70

⁶³ Järvinen 2009 s.126-129

muisteli myöhemmin, että jos pidätykset olisivat tapahtuneet muutama vuosi aikaisemmin, kukaan ei olisi reagoinut. Nyt hän sai taakseen myös sellaisia nimekkäitä toisinajatteliijoita kuin kirjallisuustieteilijä, kääntäjä ja kirjailija Václav Černý, filosofi Jan Patočka, filosofi Karel Kosík, sekä kirjailijat Ivan Klíma ja Pavel Kohout. Heidän allekirjoittama kirje julkaistiin oikeudessa. Siinä allekirjoittajat luonnehtivat The Plastic People of Universen musiikkia uudeksi suuntaukseksi tšekkiläisessä musiikissa, millä oli myös kansainvälistä merkitystä. Myös entiset kommunistit osoittivat tukensa syytetyille. Oikeudenkäynnin saama huomio tyypisti yhtyeen jäsenistä Karel Havelkan ja Miroslav Skalickýn tuomiot neljän kuukauden ehdottomaan ja František Stárek vapautettiin syytteistä. Yhtyeen puolustajille oikeudenkäyntiprosessi oli aktivoiva tekijä, josta oli helppo jatkaa kohti konkreettisempaa vastarintatoimintaa. Havel sanoi myöhemmin, että Charta 77:n perustukset laskettiin juuri tuossa oikeussalissa.⁶⁴

Seuraavan kerran toisinajattelijat tulivat julkisuuteen, kun 1. tammikuuta päivätty Charta 77-manifesti julkaistiin. Viranomaiset yrittävät estää sen pysäyttämällä Václav Havelin, Ludvik Vaculikin ja Pavel Landovskýn auton, kun he olivat matkalla esittelemään allekirjoitettua versiota Charta 77:n kokoukseen, jonka jälkeen se oli tarkoitus antaa tšekkoslovakialaiselle Česká tisková kancelář -uutistoimistolle (CTK) ja lähettää kaikille allekirjoittaneille. Nimet manifestiin oli kerätty puolisalaa joulupyhien aikana, jolloin Tšekkoslovakiassa vierailtiin ahkerasti tuttavaperheissä ja ystävien luona. Poliisi otti haltuun kaiken materiaalin, pidätti miehet, kuulusteli heitä ja teki kotietsintöjä. Myös kolme muuta allekirjoittanutta kokivat saman kohtalon. Julistus oli kuitenkin levinnyt jo emigranttien käsissä ympäri länsivaltoja.⁶⁵

Manifestissa Charta 77 määritteli itsensä löyhärakenteiseksi, epämuodolliseksi ja avoimeksi yhteisöksi ihmisille, jotka ovat kiinnostuneet suojelemaan kansalais- ja ihmisoikeuksia. Löysä määritelmä johtui siitä, että Charta 77 oli koonnut riveihinsä eri lähtökohdista toimintaan lähteneiden ihmisten joukon, joten sen sisällä oltiin hyvin eri mieltä vastarinnan tavoitteista. Konkreettisiksi toimintamalleiksi manifestissa lueteltiin muun muassa ehdotusten tekeminen ihmisoikeuksien vahvistamiseksi ja suojelemiseksi sekä toimiminen välittäjänä yksilöiden ja valtion välisissä ristiriitatilanteissa. Charta 77 painotti manifestissaan, ettei kyseessä ole oppositioliike, vaan kansalaisoikeusliike. Liikkeen laillisuus perustui Charta 77:n mukaan kansainvälisiin oikeudellisesti sitoviin ihmisoikeussopimuksiin, jotka myös Tšekkoslovakian hallitus oli

⁶⁴ Skilling 1981 s.12-15, Järvinen 2009 s.134-136

⁶⁵ Skilling 1981 s.12-15

allekirjoittanut ja kansalaisoikeuksiin, jotka olivat osa Tšekkoslovakian perustuslakia.⁶⁶ Ennen julkaisua manifestiin oli kerätty 240 ihmisen allekirjoitukset ja ensimmäisen kuukauden aikana nimien määrä kaksinkertaistui. Seuraavan vuoden kesäkuuhun mennessä nimiä laskettiin olevan 1 065 kappaletta. Allekirjoittajista 26 prosenttia oli älymystöä ja kulttuurivaikuttajia ja vain muutamalla prosentilla oli tausta aktiivipolitiikassa. Tämä vajaan kolmasosaan kuuluivat aktiivisimmat chartalaiset, kuten poliitikot Peter Uhl, Jiří Hájek ja Zdeněk Mlynář, professori Václav Černý, filosofit Jan Patočka ja Karel Kosík, sekä kirjailijat Václav Havel, Ivan Klíma, Ludvík Vaculík ja Pavel Kohout. Alkuperäisessä julistuksessa 8 prosenttia allekirjoittajista määritteli itsensä työläisiksi, mutta määrä kasvoi 40 prosenttiin seuraavan kahden vuoden aikana.⁶⁷

2.2. Toisinajattelijoiden pelinavaus

Tarkastelen tässä kappaleessa sitä, miten Suomen ja Ruotsin lehdistössä suhtauduttiin Charta 77 -manifestiin, sen allekirjoittaneisiin chartalaisiin ja toisaalta manifestin todenmukaisuutta ja chartalaisten motiiveja kyseenalaistaviin tahoihin. Ensireaktio Charta 77:n syntyyn on mielenkiintoinen tutkimuskohde, koska tässä vaiheessa oli lähes mahdotonta arvata, millainen vaikutus Charta 77:llä tulisi olemaan. Alussa siitä povattiin kaikkea mahdollista muutaman viikon tähdenlennosta kommunismin kaatajaan, eikä kukaan voinut olla varma, miten tilanne lähtee kehittymään. Itäblokin maissa poliittinen toiminta valtapuolueen ulkopuolella oli kielletty ja jos sitä havaittiin, pyrkivät tiedotusvälineet joko vaikenemaan sen kuoliaaksi ja/tai mustamaalaamaan sen tekijöitä. Demokratiaan ja markkinatalouteen pohjaavissa länsimaissa kaikenlainen vastarintaliikkeitä itäblokin maissa otettiin positiivisesti vastaan sekä vallanpitäjien että lehdistön keskuudessa, koska niiden katsottiin olevan merkkejä siitä, ettei kommunismi toimi. Suomi ja Ruotsi olivat puolueettomia maita, eivätkä kommentoineet virallisesti muiden maiden sisäpoliittisia kiistoja, ellei niissä rikottu kansainvälisiä sopimuksia. Sen sijaan sanomalehdistä voi huomata, olivatko sympatiat länsimaissa eli toisinajattelijoiden tukevia vai itäblokin malliin virallisen hallituksen kantaa puolustavia.

Maailmalla Charta 77 -manifesti julkaistiin ensimmäisen kerran 7. tammikuuta Frankfurter Allgemeine Zeitungissa, Corriere della Serassa, The Timesissa ja Le Mondessa. Seuraavana päivänä julkaisijoihin liittyi vielä The New York Times ja The Washington Post sekä aineistossani mukana olevat Helsingin Sanomat ja Dagens Nyheter. Se herätti runsaasti huomiota länsimaissa, ja lähes poikkeuksetta kiinnostus oli positiivista, ja monet osoittivat sympatiaa liikettä kohtaan. Esimerkiksi

⁶⁶ Charta 77-manifesti englanniksi [http://libpro.cts.cuni.cz/charta/docs/declaration_of_charter_77.pdf]. Luettu 1.4.2010.

⁶⁷ Skilling 1981 s.12–15, Järvinen 2009 s.145

The Times ilmoitti tukevansa Charta 77:ää lähes jokaisella politiikan osa-alueella ja kuvaili Prahan hallitustapaa häpeälliseksi Eurooppalaiselle sivilisaatiolle ja julisti, että Husák, joka oli huonossa huudossa sekä kotimaassa että ulkomailla, voisi lähteä.⁶⁸

Sekä Helsingin Sanomien että Dagens Nyheterin artikkeleiden kärkenä 8. tammikuuta oli Václav Havelin pidätys. Charta 77 –manifesti jäi enemmän taustoittavaan osaan vanhana materiaalina, sillä se oli julkaistu maailmalla edellisenä päivänä ja sen virallisesta ilmestymispäivästä oli jo viikko. Helsingin Sanomissa ei juurikaan kerrottu manifestin luonteesta, vaan kuitattiin sen olevan toisinajattelijoiden kirjoittama ja aiheena olevan Prahan kevät. Saman päivänä Dagens Nyheterissä julkaistu artikkeli meni huomattavasti syvemmälle. Siitä selvisi, että manifesti koskee toteutumatta jääneitä ihmisoikeuksia, ja että sen nimekkäät laatijat perustavat vaatimuksensa kansainvälisille sopimuksille.

Salainen poliisi kuulusteli perjantaina neljää toisinajattelevaa, joita epäillään Pariisissa julkaistusta demokraattisten oikeuksien julistuksesta. Siinä palautettiin mieliin vuoden 1986 ns. Prahan kevät, Tšekkoslovakian toisinajattelevien piireistä kerrottiin. (Helsingin Sanomat 8.1)⁶⁹

Charta 77:ssä, joka julkaistiin Le Mondessa torstaina, yli sata Tšekkoslovakiassa elävää intellektuellia ja entistä poliitikkoa vaatii ihmisoikeuksien kunnioittamista maassa, TT-AFP raportoi. Allekirjoittajat viittaavat useisiin Tšekkoslovakian allekirjoittamiin kansainvälisiin sopimuksiin, ennen kaikkea Helsingin turvallisuuskonferenssiin. (Dagens Nyheter 8.1)⁷⁰

Helsingin Sanomat jatkoi manifestin taustoittamista seuraavalla viikolla. Manifestin tarkoitus ja sen allekirjoittajat saivat hieman täsmennystä:

Monilla asiakirjan allekirjoittajille kerrotaan olevan suhteita entisen puoluejohtajan Alexander Dubcekin johtamiin uudistuksiin. Dubcek erotettiin puoluejohtajan virasta

⁶⁸ Skilling 1981 s.151-152

⁶⁹ HS 8.1.1977 s.22

⁷⁰ DN 8.1.1977 s.7

*Varsovan liiton joukkojen miehitettyä Tshekkoslovakian vuonna 1968. (Helsingin Sanomat 11.1)*⁷¹

*Toisinajattelevat arvostelevat julistuksessaan väittämiään ihmisoikeuksien loukkaamia Tshekkoslovakiassa. (Helsingin Sanomat 13.1)*⁷²

Chartalaiset olivat Helsingin Sanomien artikkeleissa yleensä toiminnan kohteena. Heistä kerrottiin hyvin vähän, ainoastaan muutamia nimiä ja heidän tittelinsä. Pidätetyiksi mainittiin kirjailijat Václav Havel ja Ludvík Vaculík sekä Jiří Hájek. Katsontakannasta riippuu, ovatko suhteet Prahan kevään uudistuksiin ja Alexander Dubčekiin hyvä asia miesten ansioluettelossa vai ei. Helsingin Sanomien artikkeleiden perusteella lukijalle syntyi hyvin vajaa kuva toisinajattelijoiden tavoitteista ja motiiveista, sillä niistä puhutaan vähän. Tekstit perustuvat uutisfaktoihin ja asiat esitetään mahdollisimman neutraalisti. Mitään toisinajattelijoiden argumenttia ei haluta tukea, vaan Helsingin Sanomat pakenee neutraalisuuden taakse ja jopa kyseenalaistaa käyttämällä sellaisia ilmaisuja, kuten ”väittää”. Lehti on läpin linjan hyvin varovainen ilmaisuissaan ja viljelee teksteissä paljon sanamuotoja, joilla vältetään ottamasta kantaa tiedon todellisuuteen, kuten ”asiakirjan mukaan” ja ”heillä kerrottiin olevan”. Neutraaliutta lisää myös se, että uutiset ovat lyhyitä ja asiasta kerrotaan vain kaiken välttämättömin jättäen tunteisiin vetoavat yksityiskohdat pois. Kaiken kaikkiaan Charta 77:stä jää hyvin etäinen kuva, eikä sen merkitystä ensimmäisenä Prahan kevään jälkeisenä suurempana hallituksen linjasta poikkeavana vastarintaliikkeenä juurikaan huomioida.

Helsingin Sanomien neutraalisuus ja lyhytsanaisuus sekä chartalaisten ja manifestin kohdalla ei ollut mitenkään tavatonta, vaan pikemminkin maan tapa, jota noudatettiin joka taholla. YYA-sopimus, jonka Suomi oli solminut Neuvostoliiton kanssa 1948, määritteli Suomen aseman kansainvälisessä politiikassa, sillä se sisälsi ehtoja puolueettomuuspolitiikan sisällölle ja hoitamiselle. Yksi tärkeä kohta, joka esiintyi myös YYA-sopimusten jatkokausilla, oli Suomen pyrkimys pysytellä suurvaltojen eturistiriitojen ulkopuolella. Tämä näkyi selvästi Helsingin Sanomien pyrkimyksessä olemaan asettumatta kummankaan osapuolen puolelle. Suomen viranomaiset eivät olleet kehottaneet lehdistöä suoraan sensuuriin, mutta Urho Kekkonen oli painottanut, että Suomen puolueettomuus oli koko kansakunnan asia, eikä sooloilua katsottu hyvällä

⁷¹ HS 11.1.1977 s.17

⁷² HS 13.1.1977 s.13

politiikassa eikä mediassa. Eli jos suurvaltojen omat intressit olivat mukana, oli lehden ja maan edun mukaista pitäytyä ehdottomassa neutraaliudessa.⁷³

Dagens Nyheterin uutisjutuissa chartalaiset sen sijaan esitettiin toimijoina. Ensimmäisessä artikkelissa 8. tammikuuta yhtenä lähteenä oli itse manifesti ja 11. tammikuuta juttu perustui pitkälti entisen ulkoministerin, yhden allekirjoittajan Jiří Hájekin haastatteluun. Aivan kuten Helsingin Sanomissa, muutamia chartalaisia mainitaan nimeltä ja ammatiltaan, mutta Dagens Nyheter toi vielä enemmän esiin toimijoiden ammatillista asemaa nostamalla heidät sivistyneistön joukkoon: kirjailijoiden ja entisen ulkoministerin lisäksi puhuttiin näyttelijästä, kirjallisuuskriitikosta, TV-aseman päälliköstä ja entisestä merkittävästä kommunistipuolueen virkamiehestä.

Allekirjoittajien aseman lisäksi Dagens Nyheter painotti manifestin takana olevien määrää ja kirjoja. AP:ltä lainatussa Jiří Hájekin haastattelussa mies korosti manifestin kuvaavan koko kansan tahtoa:

Kyseessä ei ole pelkästään älymystö, vaan myös useita työväestön edustajia ja teknisen alan työntekijöitä seisoo julistuksen takana. ”Koko Tšekkoslovakian yhteiskunta on edustettuna”, hän sanoo.(Dagens Nyheter 11.1)⁷⁴

Kaksi päivää myöhemmin julkaistussa artikkelissa Charta 77:n ei-elitistinen luonne ja allekirjoittajien kirjo olivat jo kiistämättömiä faktoja. Dagens Nyheterin mukaan suurin osa allekirjoittajista oli tuntemattomia ainakin Tšekkoslovakian ulkopuolella ja he edustivat useita ammattiryhmiä.⁷⁵ Samalla tavalla allekirjoittajien määrään kasvuun seurattiin artikkeleissa. Viimeisessä otannassa olevassa jutussa hehkutettiin, kuinka heitä oli jo yli 300.⁷⁶ Helsingin Sanomat kertoi ainoastaan kerran, että allekirjoittaneita on 282 henkilöä⁷⁷, eikä maininnut missään vaiheessa, onko manifestilla muuta tukea kuin nämä allekirjoittaneet. Tämän vuoksi Helsingin Sanomista saa kuvan, että kyse on muutaman intellektuellin kannanotosta. Sen sijaan Dagens Nyheter antaa ymmärtää, että kyse on koko kansan asiasta, jonka kannatus vain paisuu edelleen. Todellisuudessa Charta 77:n kannattajat olivat lähinnä prahalaista älymystöä eikä allekirjoittaminen

⁷³ Visuri 2006 s.225-226

⁷⁴ DN 11.1.1977 s.9

⁷⁵ DN 13.1.1977 s.11

⁷⁶ DN 28.1.1977 s.12

⁷⁷ HS 11.1.1977 s.17

kiinnostanut suuria massoja.⁷⁸ Usein Dagens Nyheterissä käytetyt vertaukset Prahan kevääseen saavat lukijan pohtimaan, olisiko tässä nyt koossa eväät kommunismin kaatumiseen.

Dagens Nyheter oli Helsingin Sanomia useampisanainen myös Charta 77 –manifestin sisällöstä. Se päästi manifestin allekirjoittajat itse kommentoimaan ja puolustamaan argumenttejaan:

”Nämä oikeudet [Helsingin päätösasiakirjan kolmannen korin päätökset] ovat olemassa meidän maassamme vain paperilla. Monen nuoret eivät voi opiskella sen vuoksi, että he tai heidän vanhempansa eivät tue puolueen virallista linjaa”, toteavat allekirjoittajat.(Dagens Nyheter 8.1)⁷⁹

”Vallanpitäjien kopeus on tuottanut laittoman poliittisen järjestelmän, jossa jaetaan epäoikeudenmukaisia syytteitä”, kirjoittaa Zdenek Mlynar (Dagens Nyheter 18.1)⁸⁰

Silmiinpistävää Dagens Nyheterin teksteissä on, että manifestin argumenttien oikeellisuutta ei missään vaiheessa kyseenalaistettu. Manifestissa mainittuja ihmisoikeusloukkauksia käsiteltiin täysinä faktoina. Samoin Zdeněk Mlynářin haastattelussa puhuttiin poljetuista ihmisoikeuksista ja poliittisen opposition sorrosta. Kaikki tämän tapahtui ilman epävarmuutta tai kertojan subjektiivista kantaa kuvaavia ”manifestissa väitetään” tai ”Mlynářin mukaan”.

Chartalaisten ja manifestin vastapoolina olivat Tšekkoslovakian viranomaiset ja kommunistisen puolueen virallinen Rudé Právo -lehti. Helsingin Sanomissa viranomaiset olivat esillä chartalaisia enemmän, kun Dagens Nyheterin uutisjutuissa pääpaino oli chartalaisilla. Viranomaiset representoitiin kummassakin artikkelissa vapauden säätelijöiksi: heillä oli valta pidättää ja kuulustella ihmisiä. Kummankaan artikkeleissa ei otettu kantaa, menettelivätkö viranomaiset oikein näin tehdessään. Heidän äänensä tuli esille puolulehti puolulehti Rudé Právosta lainatuissa kommenteissa:

Rude Pravo syytti toisinajattelevien länteen kirjoittamaa ja länsimaiden lehdistössä julkaistua julistusta ”parjaavaksi kiistakirjoitukseksi”.(Helsingin Sanomat 13.1)⁸¹

⁷⁸ Järvinen 2009 s.145

⁷⁹ DN 8.1.1977 s.7

⁸⁰ DN 18.1.1977 s.9

⁸¹ HS 13.1.1977 s.13

Tšekkoslovakialainen puoluelehti Rudé Právo varoitti perjantain numerossaan maan ”toisinajattelihoita”, että sosialismin tieltä jättäytymisestä tai Tšekkoslovakian lakien rikkomisesta saattaa tulla seurauksia. [...] Varoitus kohdistui niille, jotka Rude Pravo väittää kirjoittaneen ”kirjeen, joka saattoi näyttää ensisilmäyksellä olevan Tšekkoslovakian viranomaisilta. Sen on oikeasti kirjoittanut antikommunistiset ja sionistiset tahot, jotka myöhemmin julkaisivat ne lännen taantumuksellisissa medioissa. Allekirjoittajat olivat yksilöitä tai pieniä ryhmiä, jotka eivät ole sopeutuneet, että he ovat hävinneet valtion intresseillä pelatun pelin. Ja ne jotka kerran hyötyivät siitä, yrittävät johtaa hyväuskoisia ihmisiä harhaan aivan kuin ne tekivät 1968”. (Dagens Nyheter 8.1)⁸²

Rudé Právo kutsuu allekirjoittajia ”johdattelihoiksi ja poliittisiksi epäonnistujiksi”. (Dagens Nyheter 13.1)⁸³

Vaikka Charta 77 oli alusta lähtien painottanut julistuksen epäpoliittista luonnetta, niin viranomaiset käsittelivät sitä vaarallisena ilmiönä, joka saattoi haastaa hallituksen auktoriteetin. Heti manifestin ilmestymisen jälkeen sisäasiainministeri Jaromir Obzina raportoi hallitukselle, että manifestin olivat tehneet opposition ”parhaat aivot” ja sen tukijoihin saattoi liittyä jopa kaksi miljoonaa allekirjoittajaa. Tämän vuoksi viranomaiset aloittivat saman tien mustamaalaamiskampanjansa puolueen virallisen äänenkannattajan Rudé Právon kautta.⁸⁴ Kumpikin lehti suhtautui Rudé Právon esittämiin väitteisiin varauksellisesti. Helsingin Sanomien käyttämä sanamuoto ”parjaava kiistakirjoitus” jättää Rudé Právon artikkelin sisällön arvoitukseksi, eikä siksi anna lukijalle mahdollisuutta muodostaa mielipidettä Rudé Právon argumenteista. Sen sijaan Dagens Nyheter julkaisi Rudé Právosta pitkiä lainauksia. Lainausten tarkoitus ei kuitenkaan ollut vakuuttaa lukijoita lehden kannan oikeellisuudesta, vaan tuoda esille väitteiden yliampuvuus. Samoja miehiä, joita oli ennemmin artikkelissa määritelty älymystön edustajiksi, Rudé Právo kutsui epäonnistujiksi ja häviäjiksi, jotka katkeruuden vuoksi yrittävät johtaa harhaan myös kunnan kansalaisia. Tästä syntyy ristiriita, jonka lukija ratkaisee mielessään hylkäämällä toisen vaihtoehdon valheena ja hyväksymällä toisen. Jos artikkelissa on samaan aikaan faktoja, kuten ammattinimikkeitä ja edellisiä saavutuksia sekä puoluelehden näkökulmaan nojautuvia väitteitä, valitsee lukija mieluummin faktapohjaisen argumentin mielipiteensä perustaksi. Samaan aikaan lehti voi sanoa

⁸² DN 8.1.1977 s.7

⁸³ DN 13.1.1977 s.11

⁸⁴ Järvinen 2009 s.47, 159

olleensa objektiivinen tiedonvälityksessään, sillä se on tuonut kummankin osapuolen mielipiteet esiin.

Kylmän sodan aikana sitoutumaton ja puolueeton Dagens Nyheter otti usein kantaa kylmään sotaan ja Ruotsin turvallisuuspolitiikkaan, joskus jopa niin vahvasti, että toimittajan kanta asioihin tuli selvästi esille myös neutraaliksi tarkoitettussa uutistekstissä. Dagens Nyheterin tapa representoida Charta 77 manifestia ja sen allekirjoittajia on lämmin, jopa tunteellinen. Manifestin allekirjoittajat esitellään kunniallisina älykkäinä kansalaisina, jotka ovat oikealla asialla. Allekirjoittajat pääsevät esittelemään mielipiteitään useaan kertaan ja lukijan on vaikea nähdä mitään väärää heidän tavoitteissaan: heidän maassaan sorretaan ihmisoikeuksia ja he haluavat vain saada sen, mitä kansainvälisessä sopimuksessa heille on luvattu.

Vaikka Ruotsi oli puolueeton, se toimi eräänlaisena maailman omatuntona, joka puolusti demokratiaa ja vastusti ihmisoikeusloukkauksia missä tahansa niitä tapahtuikin. Se oli yksi ensimmäisistä maista, joka tuomitsi toisinajattelijoiden kohtelun Charta 77 –manifestin julkaisun jälkeen.⁸⁵ Aivan yhtä hyvin kuin sen hampaisiin joutui Neuvostoliiton leirissä tapahtuneet kansalais- ja ihmisoikeusloukkaukset, niin se otti kantaa Yhdysvaltain Vietnamin sotaan. Tosin Ruotsin neutraalisuus ei ollut absoluuttista neutraalisuutta, sillä useissa kysymyksissä se asettui mieluummin länsivaltojen kuin itäblokin puolelle. Länteen sen sitoivat yhteiskuntajärjestelmän lisäksi kauppasuhteet ja jonkin tason sotilaallinen yhteistyö.⁸⁶ Toisin kun Suomen, Ruotsin asema puolueettomana maana oli vahva, eikä sen tarvinnut pelätä joutuvansa mielipiteiden vuoksi konfliktiin jommankumman suurvallan kanssa. Sama asenne oli myös maan lehdistöllä: sen kunnia-asia oli ottaa esille aina kun jossakin päin maailmaa ihan kuka tahansa sorti ruotsalaisille tärkeitä arvoja, kuten ihmis- tai kansalaisoikeuksia. Virallisesti Charta 77:n tapauksessa sympatiat olivat toisinajattelijoiden puolella, koska kysymys oli kansainvälisiin sopimuksiin sidotuista ihmisoikeuksista. Rivien välistä on kuitenkin helposti nähtävissä, että Dagens Nyheter jakoi länsimaisen mielipiteen siitä, että kommunismin kuuluva kansalaisoikeuksien rajoittaminen aatteen hyväksi ei ollut hyväksyttävää.

Charta 77 -manifesti herätti Helsingin Sanomien ja Dagens Nyheterin toimittajat ja pääkirjoittajat kommentoimaan asiaa. Helsingin Sanomissa Tellervo Yrjämä kirjoitti useamman artikkelin kompleksissa 28. tammikuuta oman kommentin otsikolla *Toisinajattelevien tshekkien pelinavaus:*

⁸⁵ Järvinen 2009 s.175

⁸⁶ Hadenius 1984 s.82, Kronvall 2005 s.97, Andrén 1990 s.62

*Peruskirja 77*⁸⁷. Artikkelit oli kirjoitettu hyvin neutraaliin sävyyn kokoamalla yhteen sen, mikä oli tähän mennessä tapahtunut, eikä se poikennut tyyliltään Helsingin Sanomien uutisjutuista. Se, mikä artikkelissa on mielenkiintoista, on siinä esiintyvän tiedon määrä, joka puuttuu edellisistä artikkeleista. Helsingin Sanomien artikkelit olivat olleet päivittäin Dagens Nyheterin artikkeleita lyhyempiä, mutta syynä ei ole voinut olla pelkästään tiedonpuute. Yrjämä oli mahduttanut kommenttiinsa kaiken sen, mitä Dagens Nyheter oli kertonut ja vielä enemmänkin. Toki selitys voi löytyä siitä, että Yrjämä oli vain tehnyt hyvin kotiläksynsä ja lukenut naapurimaan lehtiä, mutta tuntuu kovin oudolta, ettei mitään tästä tietomäärästä olisi ollut enemmän käytössä. Kyseessä lienee tietoinen päätös, jolla rivimääriä vähentämällä haluttiin pitää uutinen pienissä mittasuhteissa. Sillä tavalla oli helpoin välttää Neuvostoliiton Suomen lehdistötarkkailijoiden ylimääräinen huomio. Suomen ja siis samalla Helsingin Sanomien strategiaan kuului jatkuva yritys vakuuttaa Neuvostoliittoa Suomen hyvästä tahdosta ja siitä, ettei Suomi auta Neuvostoliiton suoria tai potentiaalisia vihollisia.⁸⁸ Tässä tapauksessa Tšekkoslovakian toisinajattelijoita voitiin pitää Neuvostoliiton vihollisina, koska he asettuivat kommunismia vastaan.

Seuraavana päivänä Helsingin Sanomien pääkirjoitus *Peruskirja 77*:ssa kerrottiin, millaisia ihmisiä ja kansalaisoikeusrikkomuksia manifestin allekirjoittajat sanovat maassa tapahtuvan, mutta raskaan sanoman tasapainottamiseksi siinä jatkettiin, että *samoja syytteitä voisi esittää hallituksia vastaan erinäisissä muissakin maissa, joitakin myös Länsi-Euroopassa ja Yhdysvalloissa*⁸⁹. Ottamatta kantaa chartalaisten manifestin totuudenmukaisuuteen, pääkirjoittaja totesi, että näin hienoja arvoja puolustavia ei tulisi unohtaa. Hän kuitenkin hillitsi reformia halajavia sanomalle, että joskus liika painostus voi vain pahentaa asioita:

Realistit pelkäävät jopa takaiskua: painostustoimien jyrkkää tehostamista ja nykyisten vapauksien supistamista, liennytyksen vaarantumista Euroopassa. (Helsingin Sanomat 29.1)⁹⁰

Demokratiaan liitetyt kansalais- ja ihmisoikeudet olivat siis pääkirjoittajan mielestä hyvä asia ja niitä pitäisi tukea, mutta ne eivät saaneet missään vaiheessa vaarantaa lännen ja idän välejä. Näissä kahdessa tekstissä puhui selvästi Suomi, joka halusi tukea lännen arvoja silti suuttamatta Neuvostoliittoa. Pääkirjoitukset ja kommentit ovat aina toimittajan tai lehden oman linjan mukaisia

⁸⁷ HS 28.1.1977 s.22

⁸⁸ Karsh 1986 s.267

⁸⁹ HS 29.1.1977 s.2

⁹⁰ HS 29.1.1977 s.2

ja niissä pitää ottaa kantaa, joten Tellervo Yrjämän kirjoittamaa kommenttia ei voi näillä kriteereillä pitää kommenttina vaan tilanneanalyysinä. Pääkirjoituksessa sen sijaan on jo jonkinlainen kannanotto. Toisaalta siinä tuomittiin ihmisoikeusloukkaukset yleisellä tasolla, mutta samalla toivottiin, etteivät tšekkoslovakialaiset nostaisi asiasta suurta hälyä ja turhaan järkyttäisi olemassa olevaa yhteiskuntajärjestystä. Neuvostoliitto ja sen politiikan heikkoudet sekä vahvuudet tiedettiin niin hyvin, että ymmärrettiin toivoa, ettei kukaan Neuvostoliiton ”omasta leiristä” asettuisi vastahankaan, sillä se saattaisi tietää ongelmia myös Suomessa.

Dagens Nyheterin pääkirjoitukset olivat vähemmän varovaisia. 13. tammikuuta julkaistu *Tšekkoslovakialainen protesti* oli lähes hurmosmainen ylistys siitä, kuinka Charta 77 on avain uudenlaiseen kommunismiin, missä kunnioitetaan kansalaisten oikeuksia:

Tämä manifesti Husákin hallinto vastaan on vienyt vastarinnan uudelle tasolle. Nyt ei ole kyse enää muutamasta intellektuellista, jotka protestoivat. Nimittäin tämän laajan vaatimuksen ääni on jo kestänyt kuukauden ja kestää edelleen. (Dagens Nyheter 13.1)⁹¹

Charta 77:n vaatimukset nähtiin Dagens Nyheterissä oikeudenmukaisina puhumalla sen roolista nimenomaan ihmis- ja kansalaisoikeuksien puolestapuhujana, ja että sen olemassaolo oli oikeutettu Etykin kolmannen korin perusteella, ja sillä, ettei se ole kaatamassa hallitusta, vaan uudistamassa sitä. Tästä todisteena viereen on käännetty koko Charta 77:n manifesti. Pääkirjoituksen lopussa todettiin:

Se mitä tapahtuu nyt Tšekkoslovakiassa ja muualla Itä-Euroopassa osoittaa, että ihmisoikeuksista tehty sopimus voi olla vaarallinen niille hallituksille, jotka eivät halua kohdata kansan vaateita (Dagens Nyheter 13.1)⁹²

Siinä missä Helsingin Sanomien pääkirjoituksessa haluttiin hyssytellä ja epäiltiin, kannattaako vastarinta, niin Dagens Nyheterissä suorastaan toivottiin, että Charta 77:n syntyminen johtaisi toimintaan ja muutoksiin. Kirjoittaja esitti selvästi toivomuksensa, että Charta 77 muuttaisi koko Tšekkoslovakian poliittista järjestelmää, ja maahan saataisiin demokraattiset arvot sekä sen kansalais- ja ihmisoikeuksia kunnioitettaisiin. Pääkirjoituksen kirjoittaja maalailee lukijalle uutta

⁹¹ DN 13.1.1977 s.1

⁹² DN 13.1.1977 s.1

Prahan kevättä, missä kansanjoukot nousisivat vaatimaan muutosta, eikä vallanpitäjillä olisi muuta mahdollisuutta kuin taipua ylivoiman alla.

Se, että Charta 77 -liike representoitiin Prahan kevään uutena aaltona, oli luonnollista, sillä Tšekkoslovakian lähihistoriassa ei ollut mitään muuta samanlaista vastarintaliikehdintää, johon olisi voitu hakea yhteisiä tarttumapintoja. Myös useat Charta 77:n johtohenkilöistä olivat olleet aktiivisia jo Prahan keväänä, joten oli täysin luonnollista ajatella, että he ovat etsimässä hyvitystä ja haluavat jatkaa siitä, mihin Prahan kevät jäi. Tämä ajatus herätti pelkoa Helsingin Sanomissa, jossa itäblokin epävakaus oli epätoivottu asia. Dagens Nyheterissä se puolestaan herätti intoa, koska se halusi nähdä mielellään demokratian voittavan myös kommunistimaissa. Toisaalta edes Dagens Nyheter ei haaveillut totaalista kommunismin luopumisesta, vaan oli realistisempaa ajatella, että muutos tulee kommunismia reformoimalla, ei siitä luopumalla.

Dagens Nyheterin pääkirjoitus ei ollut erityisen raju ja kantaaottava, vaan hyvin perinteinen tuote. Ruotsalaiseen sananvapauteen kuului tärkeänä osana, että sanomalehtien on esitettävä arviointeja ja otettava kantaa ideologisista ja poliittisista lähtökohdista, sillä tämä rikastutti heidän mielestään mielipiteiden vaihtoa yhteiskunnassa ja lisäsi ihmisten mahdollisuutta ottaa kantaa asioihin ja tehdä omia valintoja.⁹³ Tässä tapauksessa Ruotsi ei virallisesti ottanut kantaa chartalaisten väitöksiin, mutta todennäköisesti jakoi Dagens Nyheterin mielipiteen. Jos tilannetta vertaa Suomeen, niin ero oli huomattava: Helsingin Sanomien oletettiin ottavan mielipiteissäänkin huomioon maan ulkopoliittinen linjaus, eli se ei voinut ottaa rajusti kantaa sellaisiin kysymyksiin, joissa puututtiin jommankumman suurvallan sisäisiin asioihin.

Charta 77:lle kansainvälinen huomio oli ensiarvoisen tärkeää sen tuoman julkisuuden ja tukijoiden vuoksi. Samalla se kuitenkin sinetöi Charta 77:n kohtalon joutua pysyvästi Tšekkoslovakian viranomaisten hampaisiin. Länsimaisen lehdistön kirjoittelu Tšekkoslovakian poliittisesta ja yhteiskunnallisesta tilanteesta oli nimittäin todiste siitä, että Charta 77 oli syyllistynyt rikokseen rikoslain 112 monumentin mukaan, sillä sen toiminta oli vahingoittanut Tšekkoslovakian valtion mainetta.⁹⁴

2.3. Charta 77:n puhemiehen kuolema

⁹³ Prántare 1982 s.59, Gustafsson 2000 s.113–114

⁹⁴ Järvinen 2009 s.162-163

Kun Charta 77 perustettiin, filosofi Jan Patočkasta tuli yksi liikkeen kolmesta puhemiehestä. 69-vuotias Patočka oli pitkän linjan toisinajattelija, joka oli tehnyt merkittävän uran filosofina ja opettajana ja saanut nimeä myös ulkomailla. Kaksi ja puoli kuukautta Charta 77:n perustamisen jälkeen hän menehtyi aivoverenvuotoon väkivaltaisiksi äityneiden poliisikuulusteluiden jälkeen. Jan Patočkan kuolema oli yksittäinen tapaus, mutta se, millä tavalla ja mihin sävyyn lehdet representoivat kausaalisuhteen viranomaisten toimien ja toisinajattelijan kuoleman väillä, kertoo lehtien suhteesta itäblokin ihmisoikeusrikkomuksiin. Vaikka Jan Patočkan tapauksessa kyse oli Tšekkoslovakian sisäisestä asiasta, oli maa kuitenkin kansainvälisillä sopimuksilla taannut kansalaisilleen tietyt perusoikeudet. Nämä rikkomukset olivat olleet kansainvälisen debatin aiheena useaan kertaan ja kiristäneet suurvaltojen välejä. Ihmisoikeusrikkomukset olivat siis arka aihe, jonka uutisointityyli Helsingin Sanomissa ja Dagens Nyheterissä kertoo myös Suomen ja Ruotsin suhtautumisesta Neuvostoliiton satelliittivaltion sisällä tapahtuviin ihmisoikeusloukkauksiin.

Jan Patočka edusti Charta 77:n maltillista siipeä: hän korosti usein lausunnoissaan ja haastatteluissaan, että Charta 77 on sitoutunut Tšekkoslovakian lainsäädäntöön ja sen luonne on epäpoliittinen.⁹⁵ Hänen pitkä uransa ihmis- ja kansalaisoikeuksien parissa oli tehnyt hänestä arvostetun henkilön toisinajattelijoiden keskuudessa ja useat hänen periaatteensa, kuten ihmisoikeuksien puolustaminen moraalisenä valintana, näkyivät Charta 77 -manifestissa. Hän oli myös monelle chartalaiselle esikuva ja esimerkiksi Václav Havel on kirjoittanut useaan otteeseen Patočkan merkityksestä Charta 77:llä ja hänelle itselleen.⁹⁶

Jan Patočkan mediakuva ennen hänen kuolemaansa oli kummassakin lehdessä positiivinen: hänet kuvailtiin rauhallisena miehenä, joka toisti useaan kertaan olevansa sosialismin asialla ja haluavansa vuoropuhelua hallituksen kanssa. Helsingin Sanomat julkaisi 28. tammikuuta Washington Postilta ostetun Jan Patočka haastattelun, jossa mies pääsi puolustamaan suoraan Charta 77:n päämääriä:

”Olen kuitenkin varma, että julistus saa aikaan demokraattisia parannuksia. Vaatimuksemme on muotoiltu uskollisina aidoille sosialistisille ihanteille, joilla ei ole mitään tekemistä nykyolojen kanssa.” ”On totta, että toimintatapamme on hiukan epätavallinen”, hän jatkaa, ”mutta sosialismin uudenaikaisista muodoista joihin emme ole vielä tottuneet, tulee kommunismin muoto”.(Helsingin Sanomat, 28.1)⁹⁷

⁹⁵ Järvinen 2004 s.62

⁹⁶ Havel 1990 s.134

⁹⁷ HS 28.1.1977 s.22

Toisinajattelevaksi ja entiseksi filosofian professoriksi tituleerattu Patočka oli lempeä sanoissaan: hän ei syyttänyt suoraan ketään, vaan tyytyi toteamaan Tšekkoslovakian puoluejohdon olevan oman koneistonsa uhri. Patočkan tilanneanalyysi on läpi artikkelin hyvin tarkkanäköistä, ja pääällimmäiseksi mieleen jää kuva viisaasta lempeästä miehestä, joka tahtoo taistella, ei miekoin vaan kynin, epäoikeudenmukaisuutta vastaan. Viranomaiset eivät pääse laisinkaan ääneen tässä artikkelissa.

Artikkeli oli ostettu Washington Postista ja käännetty todennäköisesti suoraan sanasta sanaan, mutta artikkelin ostopäätös ja julkaisu osoittavat, ettei Helsingin Sanomat aina seurannut maan linjaa olla arvostelematta itänaapurin vaikutusalueella tapahtuvia ihmis- ja kansalaisoikeusloukkauksia. Näyttää siltä, että Helsingin Sanomat kirjoitti tapahtumista melko vapaasti silloin, kun tekstin takana pystyttiin osoittamaan olevan jokin muu taho kuin talon omat toimittajat. Ostettu artikkeli oli turvallinen tapa tuoda esille aiheita, joihin liittyi suurvaltojen ja heidän liittolaistensa arvostelua. Talon ulkopuolelta tuleva artikkeli antoi toimittajakunnalle mahdollisuuden tuoda esille haluamiaan näkökulmia joutumatta laittamaan omaa nimeään alle. Toinen tapa kiertää neutraalisuuden vaateita oli analysoida muiden maiden lehdistöä tai mielipideilmastoa. Helsingin Sanomilla oli kylmän sodan aikana tapana julkaista uutisia, joissa kerrottiin esimerkiksi ruotsalaislehtien kannasta johonkin arkaan asiaan. Neuvostoliitossa seurattiin tarkasti näkyvillä paikoilla olevien toimittajien poliittista suuntautumista ja mielipiteitä ja jaoteltiin heidät Neuvostoliiton kannalta ystävällismielisiin ja epäluotettaviin henkilöihin. Tällä saattoi olla merkitystä esimerkiksi urakehityksen kannalta.⁹⁸

Dagens Nyheterissä Jan Patočkan vaikeudet salaisen poliisin kanssa tulivat useaan kertaan esille jo heti manifestin julkaisun jälkeen. Lehti mainitsi hänet 12. tammikuuta yhtenä kolmesta henkilöstä, jotka oli kutsuttu uusiin kuulusteluihin Charta 77 -manifestin vuoksi.⁹⁹ Kuulusteluissa ei sinänsä ollut mitään erikoista, sillä ne olivat tavallinen tapa ahdistella toisinajatteliijoita. Tšekkoslovakian lainsäädännön mukaan ihmisen sai pidättää 48 tunniksi ilman syytä. Käytännössä pidätykset jatkuivat jopa viikkokausia.¹⁰⁰

Toisen kerran Dagens Nyheter uutisoi samasta aiheesta 31. tammikuuta. Silloin kerrottiin, että Jiří

⁹⁸ Lähteenkorva 2008 s.277

⁹⁹ DN 12.1.1977 s.11

¹⁰⁰ Järvinen 2009 s.170

Hájek ja Jan Patočka on kutsuttu syyttäjän puheille seuraavana maanantaina.¹⁰¹ Tätä ennemmin Dagens Nyheter oli julkaissut Charta 77:n toisen manifestin, jossa kerrottiin, miten chartalaisia oli pidätetty ja kuulusteltu ensimmäisen manifestin julkaisemisen jälkeen. Siinä selitettiin myös, että puheenjohtajia Charta 77:lle oli valittu kolme, koska todennäköisesti yksi tai useampi heistä estyy hoitamasta tehtävää viranomaisten toimien vuoksi. Tässä myöhemmin katsottuna tulevaisuutta ennustaneessa manifestissa Jan Patočkan nimi oli julistuksen alla kahden muun puheenjohtajan kanssa.¹⁰² Viranomaiset mainittiin teksteissä kuulustelijoina ja kuulustelujen jälkeen vapauttajina, mutta muuten heidän roolinsa uutisissa oli vähäinen. Helsingin Sanomat ei uutisoi laisinkaan näistä tapahtumista.

Jan Patočkan kuolemaan johtaneiden kuulusteluiden syynä oli Patočkan tapaaminen Alankomaiden ulkoministerin Max van der Stoelin kanssa. Van der Stoel oli saapunut kolmpäiväiselle vierailulle tavatakseen puolueen presidentti Gustáv Husákin ja oli tätä ennemmin ottanut hotellihuoneessaan vastaan Jan Patočkan keskustellakseen viime viikkojen tapahtumista. Kun viranomaiset kuulivat, että ulkoministeri Van der Stoel oli tavannut toisinajattelijan, viralliset neuvottelut Tšekkoslovakian presidentin kanssa peruuntuivat ja turvallisuuspoliisi otti Patočkan kuulusteltavaksi.¹⁰³ Helsingin Sanomat uutisoi tästä 6. maaliskuuta:

Tshekkoslovakian kommunistisen puolueen äänenkannattaja Rude Pravo kirjoitti lauantaina, että Hollannin ulkoministerin Max van der Stoelin ja tshekkoslovakialaisen ”toisinajattelevan” Jan Patockan tapaaminen Prahassa ”on loukkaus Tshekkoslovakian kansaa kohtaan”. (Helsingin Sanomat 6.3)¹⁰⁴

Lainausmerkkien käyttö merkinä siitä, että kyse oli nimenomaan Rudé Právon mielipiteestä, oli hyvin tyypillistä Helsingin Sanomissa. Sitä käytettiin silloin, kun lehti halusi painottaa, että kyse on jonkun muun mielipiteestä, eikä lehdellä ole kantaa asiaan tai ainakaan se ei ilmoita sitä. Tämä uutinen on hyvä esimerkki pikku-uutisesta, jonka julkaisemisen tai sen julkaisematta jättäminen perustuu todennäköisesti sattumaan, sillä julkaisuhetkellä se jää kovin irralliseksi. Uutinen on saattanut olla taittopala, eli se oli ollut juuri oikean kokoinen uutinen tyhjään tilaan. Tai sitten se on voinut perustua päätöksen tehneen toimittajan omaan henkilökohtaiseen mieltymykseen. Juttu voi olla myös lehden ”kiintiöjuttu idästä” eli osoitus, että Helsingin Sanomat pyrkii seuraamaan

¹⁰¹ DN 31.1.1977 s.6

¹⁰² DN 19.1.1977 s.12

¹⁰³ Järvinen 2009 s.170

¹⁰⁴ HS 6.3.1977 s.32

tasapuolisesti sekä länsimaiden että itäblokin tapahtumia. Tämä pieni artikkeli sai suuremmin merkityksen vasta myöhemmin Jan Patočkan kuollessa, sillä se on ainoa uutinen, missä viranomaiset kommentoivat suhdettaan Jan Patočkaan.

Ensimmäisenä Jan Patočkan tilasta kertoi Dagens Nyheter ja Helsingin Sanomat seurasi päivää jäljessä.

Yksi kolmesta tšekkoslovakialaisen kansalaisoikeusmanifesti Charta 77:n puheenjohtajista, Jan Patočka sai sairaalassa perjantain vastaisena yönä aivoverenvuodon. DPA:n mukaan hänen tilansa on ”erittäin vakava”. 69-vuotias filosofi tuotiin sairaalaan viime viikolla sen jälkeen, kun turvallisuuspoliisi oli kuulustellut häntä yli 10 tuntia hänen keskusteluistaan hollantilaisen ulkoministeri Max der Stoelin kanssa miehen vieraillessa Prahassa. (Dagens Nyheter 12.3)¹⁰⁵

Tshekkoslovakialainen filosofi ja toisinajatteleva Jan Patočka oli lauantaina kriittisessä tilassa sairaalassa saatuaan edellisenä iltana aivoverenvuodon. Patočka kuuluu Peruskirja 77-ryhmän johtohenkilöihin. Hänet vietiin viikko sitten sairaalaan poliisin kuulustelun jälkeen. (Helsingin Sanomat 13.3)¹⁰⁶

Jos Helsingin Sanomien uutisen lukee tietämättä tarkemmin taustoja, voi ajatella aivoverenvuodon olleen sairastapaus tai onnettomuus. Jos artikkelia lukee Tšekkoslovakian ihmisoikeustilanteen ja viimeaikaisten tapahtumien kontekstissa, löytyy jutusta vihje, että aivoverenvuodon ja kuulustelujen välillä oli todennäköisesti yhteys. Tämä on jälleen yksi Helsingin Sanomien tapa välittää arkaluontoista tietoa lukijoilleen. Johtopäätökset kahden lauseen välillä jää lukijan tehtäväksi, ilman että Helsingin Sanomien täytyy ottaa riskiä, että aivoverenvuodon syyt olisivat jossakin muualla kuin viranomaisten kuulusteluissa, ja lehteä voisi syyttää Tšekkoslovakian viranomaisten leimaamisesta väärin perustein. Sen sijaan Dagens Nyheter ei jättänyt paljon arvailujen varaan, kun se painotti turvallisuuspoliisin kuulustelleen Patočkaa ennen sairaalaan joutumista yli kymmenen tuntia.

Seuraavana päivänä eli 14. maaliskuuta kummatkin lehdet uutisoivat Patočkan kuolleen. Artikkeleissa toistuu sama kaava kuin edellisenä päivänä: Helsingin Sanomat vihjaa kun Dagens

¹⁰⁵ DN 12.3.1977 s.9

¹⁰⁶ HS 13.3.1977 s.33

Nyheter sanoo suoraan:

Poliisi kuulusteli Patočkaa [Alankomaiden ulkoministeri Max der Stoelin] tapaamisen jälkeen kolmeen otteeseen hänen yhteyksistään ulkomaalaisiin. Lääkäriin mukaan kuulustelut ilmeisesti rasittivat Patočkaa. (Helsingin Sanomat 14.3)¹⁰⁷

Patočka tuotiin Strahovin sairaalaan Prahassa 9 päivää sitten sen jälkeen kun poliisi oli kuulustellut häntä 11 tuntia. Hän oli halvaantunut oikealta puolelta. Hän ei pystynyt puhumaan ja oli tajuton. (Dagens Nyheter 14.3)¹⁰⁸

Toinen ero Helsingin Sanomien ja Dagens Nyheterin välillä on kirjoitustyyli. Helsingin Sanomat pidättäytyy uutismaisessa tyyliä, jossa kerrotaan faktat. Dagens Nyheter käyttää lukijaan vetoavaa kirjoitustapaa. Se muistuttaa, ettei kyseessä ollut mikään tahansa kuolemantapaus, vaan mies oli joutunut sairaalaan pitkien kuulustelujen jälkeen. Myös yksityiskohdat, kuten halvaus, puheongelmat ja tajuttomuus tekevät kuulusteluiden aiheuttamista vammoista konkreettisemmat ja ohjaavat lukijan sympatiat väistämättä Patočkan puolelle.

Helsingin Sanomien ja Dagens Nyheterin samana päivänä uutisoitujen uutisten eroja saattaa selittää neutraalisuuden tasojen ja kirjoitustyylin vaihtelun lisäksi myös käytössä olleen tiedon määrä. Artikkeleiden perusteella viranomaiset eivät missään vaiheessa kommentoineet Jan Patočkan kuolemaa eikä siihen johtaneita tapahtumia. Tietoa tuli uutistoimistojen kautta, mutta se oli vähäistä ja keskittyi tiukasti faktatietoon. Dagens Nyheterin uutisoimat yksityiskohdat tulivat siis todennäköisesti jostain muuta kautta. Ruotsissa Tšekkoslovakian tilanne ja Charta 77 olivat tunnettuja, sillä sinne oli Prahan kevään jälkeen emigroitunut paljon Tšekkoslovakialaisia. Heidän aktiivisuutensa entisen kotimaansa ihmis- ja kansalaisoikeuksia kohtaan oli niin suurta, että he perustivat František Janouchin johdolla vuonna 1978 Ruotsiin paikallisen Charta 77 -liikkeen. Liike julkaisi useita yhteiskunnallisesti kantaaottavia kirjoituksia ja näyttääkin siltä, että kirjoitukset ja emigranttien aktiivinen ote Tšekkoslovakian tapahtumiin piti aihetta esillä ja antoi lehdistölle mahdollisuuden luoda suoria kontakteja Tšekkoslovakian toisinajattelijoihin.¹⁰⁹ On siis mahdollista, että Jan Patočkan kuoleman uutisoinnissa Dagens Nyheterillä oli enemmän tietoa kuin Helsingin Sanomilla.

¹⁰⁷ HS 14.3.1977 s.25

¹⁰⁸ DN 14.3.1977 s.11

¹⁰⁹ Nisonen 2002 s.102

Jos Patočkan kuoleman syntipukki oli vielä jäänyt Dagens Nyheterin lukijoille epäselväksi, niin 14. päivän pääkirjoitus Dagens Nyheterissä vierittää viimeistään kaiken vastuun suoraan Tšekkoslovakian viranomaisten niskaan:

Viranomaiset kutsuivat hänet useaan kertaan raskaisiin kuulusteluihin. Nyt hän on kuollut. Hän kuoli sairaalassa, missä hänen kuulusteluitaan oli jatkettu. Murhattiinko Jan Patočka? On vain hiuksen hieno ero, murhattiinko hänen suoraan vai ei, kun ajattelee, kuinka hallitus hyökkäsi häntä vastaan. Tätä edeltävällä kerralla hänelle oli sanottu hänen henkensä olevan vaarassa. Tšekkoslovakia ei olisi voinut parantaa mainettaan vaikka Patočka olisi selvinnyt kuulusteluista hengissä. Nyt Manifesti 77 on ensimmäinen marttyyri. Raskas häpeä painuu Tšekkoslovakian hallituksen ylle, joka ei suvainnut hänen aatettaan.(Dagens Nyheter 14.3)¹¹⁰

Dagens Nyheterin pääkirjoituksen mukaan Patočka kuoli, koska viranomaisten kuulustelut ajoivat hänet loppuun, eivätkä viranomaiset pitäneet kiirettä hänen toimittamisessa hoitoon. Fyysisestä väkivallasta ei ole mainintaa, mutta aivoverenvuoto mainittuna tällaisessa yhteydessä antaa melko vahva viitteen iskuista, jotka ovat kohdistuneet pää alueelle. Pääkirjoituksen mukaan Patočka oli ihmisoikeusrikkomuksen uhri ja ensimmäinen Charta 77:n marttyyri. Viranomaisia ja hallitusta kuvaillaan lähes murhaajina.

Pääkirjoittajan aggressiivinen hyökkäys Tšekkoslovakian viranomaisia kohtaan ei ollut poikkeuksellista, sillä Ruotsissa oli totuttu rummuttamaan suureen ääneen suurvaltojen ja heidän liittolaistensa ihmis- ja kansalaisyhteiskunnallisia, vaikka useat aiheet olivat poliittisesti arkaluontoisia. Varsovan liiton joukkojen hyökkääminen Prahaan vuonna 1968 herätti vastustusta ympäri maailmaa, mutta erityisen voimakas reaktio tapahtui Ruotsissa, missä ihmiset osoittivat sankoin joukoin mieltä tšekkoslovakialaisten puolesta ja Ruotsin viralliset lausunnot tuomitsivat miehityksen kovin sanoin.¹¹¹ Suomessa valtionjohto ei halunnut ottaa virallisesti kantaa Varsovan liiton miehitykseen ja ajan tavan mukaan myöskään suomalainen lehdistö ei kirjoittanut asiasta enemmän kuin oli tarpeen perusuutisoinnin kannalta.¹¹² Myöskään kansainvälisissä yhteyksissä Suomi ei ottanut kantaa Neuvostoliiton voimankäyttöön sen omassa valtapiirissä: Tšekkoslovakian

¹¹⁰ DN 15.3.1977 s.2

¹¹¹ Hadenius 1984 s.105

¹¹² Kallenautio 2005 s.314-318

miehitystä koskevassa YK:n äänestyksessä Suomi pidättäytyi äänestämästä ja Neuvostoliitto kaatoi koko esityksen omalla veto-oikeudellaan.¹¹³

Tilanne ei ollut muuttunut paljon sitten vuoden 1968. Kun Dagens Nyheter yhdisti kuulustelut ja vammat heti alusta lähtien, niin Helsingin Sanomat vetäytyi neutraalisuuden verhon varjoon ja uutisoi asiasta, mutta pidättäytyi tekemästä minkäänlaisia johtopäätöksiä kuulusteluiden ja kuoleman kausaalisuhteesta. Sen sijaan se turvasi selustansa käyttämällä muita keinoja kuin suoraa kerrontaa osoittaakseen kuulustelujen osuutta Jan Patočkan kuolemaan. Valtiovallan painavaan sävyyn lausuttu ehdotus olla arvostelematta Neuvostoliittoa ja sen satelliittivaltiota oli tehnyt Helsingin Sanomien ulkomaantoimituksesta kekseliään uutistenvälittäjän: Jos aihe oli arka, sen uutisointi laitettiin jonkun muun nimiin joko lainauksin tai analysoimalla muiden uutisia. Kielikäyttö oli myös hiottu niin, että uutinen esitettiin neutraaliin tapaan faktoja luetteloimalla, mutta taitava tai asiaan perehtynyt lukija näki tekstissä paljon enemmän kuin mitä pelkät faktat tarjosivat.

2.4. Etyk-kokouksen ihmisoikeusdebatti lehdistön analyysissa

Belgradiin kokoontui lokakuussa 1977 samat maat kuin Helsingin Etyk-kokoukseen kaksi vuotta aikaisemmin. Seurantakokouksen tarkoitus oli tarkastella, miten Helsingin päätösasiakirjassa sovitut asiat olivat toteutuneet. Edellisen kokouksen jälkeen Itä-Euroopan maissa sekä Neuvostoliitossa kansalaisoikeusaktivistit ja toisinajattelijat olivat ryhtyneet vaatimaan Etykin niin sanotussa kolmannessa korissa sovittujen kansalais- ja ihmisoikeuksien noudattamista. Vaikka tämän vaatimuksen ympärille nousseet liikkeet eivät olleet mitenkään homogeenisiä tavoitteidensa tai toimintatapojensa puolesta, ne oli leimattu kommunismin vastaisiksi ja ne olivat joutuneet viranomaisten vainon kohteeksi jokaisessa itäblokin maassa.¹¹⁴ Tämä puolestaan oli nostattanut arvostelua länsimaissa. Tässä kappaleessa lähestyn tutkimuskysymystä viranomaisten kautta. Tarkastelen, miten Helsingin Sanomat ja Dagens Nyheter representoivat suurvaltojen suhdetta kansalais- ja ihmisoikeusliikkeisiin. Se, miten sanomalehdet sekä Suomi ja Ruotsi valtioina suhtautuivat suurvaltojen Belgradissa pitämiin puolustuspuheenvuoroihin ja syytöksiin, kertovat millainen suhde mailla oli erityisesti syytetyn penkillä olleen Neuvostoliiton kanssa.

¹¹³ Möttölä 1993 s.75

¹¹⁴ Järvinen 2009 s.44-45

Helsingin kokous oli ollut liennytyksen huippuhetkiä, mutta vuoteen 1977 mennessä tilanne oli taas muuttunut. Yksi syy tähän oli Yhdysvaltain presidentinvaalit vuonna 1976. Vastaehdokkaana olivat Gerald Ford ja Jimmy Carter, joista jälkimmäisen yhtenä tärkeimmistä vaaliaseista oli ollut ihmisoikeuksien vaaliminen myös ulkomailla. Carterin tultua valituksi virkaan, hän jatkoi samalla teemalla ottaen vahvasti kantaa itäblokin alueella tapahtuneita ihmisoikeusloukkauksia vastaan. Tämä veti suurvaltojen väliset suhteet tiukemmalle kuin vuosiin.¹¹⁵ Ongelmana oli myös itse Helsingin päätösasiakirja ja erityisesti sen kolmannessa korissa päätetyt kansalais- ja ihmisoikeudet. Vaikka kaikki osallistujat olivat myöntäneet niillä olevan moraalista ja poliittista merkitystä, oli ongelmana niiden legaalisen sitovuuden taso. Länsimaat tulkitsivat päätösasiakirjan olevan kansainvälisen lain ilmentymä ja sillä tavalla laillisesti sitova. Kolmannen korin johdantokappaleessa todettiin kaavaillun yhteistyön tapahtuvan periaatejulistusta kunnioittaen. Yksi periaatteista oli se, että osapuolet olivat velvollisia täyttämään tekemänsä sopimukset, kuten ne vilpittömästi uskovat sen tarkoituksen olevan. Itäblokin maiden tulkinnan mukaan kolmannen korin johdannon viittaus periaatejulistukseen tarkoitti nimenomaan sitä, että inhimillisen kanssakäymisen edellyttämät yksityiskohtaiset säännöt annetaan kunkin maan suvereeniin päätäntävaltaan sisältyvien laein ja muin säädöksin. Niistä siten viime kädessä riippuu, kuinka ja miten päätösasiakirjaa sovelletaan kansallisella tasolla.¹¹⁶

Kesäkuun 15. päivänä alkanut Belgradin kokouksen valmistelukokous rauhoitti tilannetta, sillä Yhdysvallat ja muut länsimaat antoivat ymmärtää, että vaikka ihmisoikeuskysymykset olivat tärkeitä, ne eivät kuitenkaan muodostaneet koko Etyk-asiakirjaa. Tästä syystä itäblokin maat lupasivat, että ihmisoikeuskysymyksiä voidaan kyllä käsitellä yleisellä tasolla niin sanotussa työvaiheessa, joka järjestetään yleisistuntojen jälkeen suljettujen ovien takana.¹¹⁷

Ennakkolupauksista huolimatta kokous oli pitkälti Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton keskinäistä syytelyä. 4. lokakuuta alkaneessa, aina seuraavaan maaliskuuhun kestäneessä kokouksessa Yhdysvallat piikitteli Neuvostoliittoa sen ihmisoikeusongelmista ja Neuvostoliitto syytti Yhdysvaltoja Helsingin hengen pilaamisesta. Sen lisäksi jännitettä Neuvostoliiton puolelta aiheutti se, että se oli huolissaan omasta asemastaan itäblokin johdossa, sillä Itä-Euroopan maiden velkaantuminen oli tehnyt niistä taloudellisesti yhä enemmän riippuvaisia lännestä ja

¹¹⁵ HS 28.1.1977 s.22

¹¹⁶ Buergenthal 1977 s.6-7

¹¹⁷ HS 8.10.1977 s.19

eurokommunistit yksi toisensa jälkeen olivat kääntäneet selkäänsä Neuvostoliiton tarjoamalle kommunismille.¹¹⁸

Belgradin kokouksen loppuasiakirja oli sisällöltään suppea. Belgradissa ei oikeastaan pystytty sopimaan muusta kuin Etykin jatkamisesta seuraavalla seurantakokouksella Madridissa vuonna 1980. Seurantakokousten välillä päätettiin pitää myös kolme asiantuntijakokousta: Bonnissa tieteellinen foorumi kesä-heinäkuussa 1978, Montreauxissa kokous riitojen rauhanomaisesta ratkaisemisesta loka-marraskuussa 1978 ja Valettassa Välimeren alueen yhteistyökokous helmi-maaliskuussa 1979.¹¹⁹

Ennen kokousta ja sen aikana oli paljon spekulointia siitä, oliko Tšekkoslovakian Charta 77 -manifesti tähdätty nimenomaan Belgradin seurantakokoukseen. Sen vaatimus oli toteuttaa Tšekkoslovakiassa Helsingin päätösasiakirjan kolmannessa korissa sovittuja kansalais- ja ihmisoikeuksia. Manifestissa väitettiin, että tällä hetkellä ne eivät toteudu, mikä oli hyvä tartuntapinta länsivalloille. Charta 77 manifesti oli myös suoranainen haaste länsimaille, sillä jos he olisivat ohittaneet sen olankohautuksella, olisi se ollut selvä todiste väitteelle, että Helsingin päätösasiakirjassa Neuvostoliitto sai paljon antamatta mitään takaisin. Chartalaiset itse kertoivat manifestin julkaisun ja Belgradin seurantakokouksen osumisen lähekkäin olevan puhdas sattuma, mutta moni oli sitä mieltä, että ajoitus on liian täydellinen ollakseen sattumaa. Helsingin Sanomien toimittaja Timo Vuorela käsitteli 2. kesäkuuta julkaistussa artikkelissa *Tshekkoslovakia valmis vastaamaan syytöksiin* Charta 77 -manifestin julkaisun ja Belgradin kokouksen samanaikaisuuden problematiikkaa. Artikkelin antama kuva chartalaisista ja heidän motiiveistaan on hyvin negatiivinen:

Oliko Charta-operaatio sitten tarkoitettukin juuri Belgradin seurantakokousta varten? Tietenkin sanovat melkein kaikki. (Helsingin Sanomat 2.6)¹²⁰

Jotkut Prahassa asuvat länsimaalaiset ja jotkut tshekkoslovakialaisetkin sanovat, että nämä [chartalaiset] ovat kaikki entisiä kommunisteja, sivuun siirrettyjä

¹¹⁸ Hakala 2000 s.36

¹¹⁹ Hakala 2000 s.36

¹²⁰ HS 2.6.1977 s.21

katkeroituneita ihmisiä, jotka nyt vain valitsivat tällaisen tien vastalauseensa esittämiseen.(Helsingin Sanomat 2.6)¹²¹

Hallituksen edustajat sanovat, että Charta-ryhmä on vain muutama sata sopeutumaton, joiden toiminta ei millään tavalla edusta tšhekkoslovakialaisten suuren enemmistön mielipiteitä. Puoluelehti Rude Pravo käyttää varsin värikästä kieltä kuvatakseen näitä ”don Quijoteja” heti julistuksen julki tultua tammikuussa.(Helsingin Sanomat 2.6)¹²²

Helsingin Sanomien toimittaja oli ottanut näennäisesti neutraalin kannan ja kaikki Charta 77:stä sanottu oli laitettu jonkun muun nimiin. Mielipiteitä antoi Rudé Právo, tarkemmin identifioimatta jätetyt haastateltavat ja ”kaikki”. Tämä on sinänsä tuttua Helsingin Sanomien tyyliä: toimittaja suojaa selustansa ja esiintyy näennäisesti puolueettomana välikätenä uutisen lähteen ja lukijan välissä. Viranomaisten kohdalla Vuorela kuitenkin tekee poikkeuksen, sillä hän myötäilee heidän sanomisiaan omilla subjektiivisilla huomioillaan:

Sananvapaus ja matkustamisen oikeus ulkomaille on sosialistimaissa toisenlainen kuin lännessä. Mutta täällä törmää toisenlaisiin ihmisoikeuksiin: elämisen perustarpeet on turvattu.(Helsingin Sanomat 2.6)¹²³

Viranomaisten on oikeastaan helppo pinota pöydälle tosiasioita, jotka kertovat samaa minkä voi silmin nähdä: ihmiset elävät melko hyvin sekä aineellisesti että varsinkin kulttuuripalvelujen mukaan arvioiden. (Helsingin Sanomat 2.6)¹²⁴

Vaikka Vuorela pidättäytyi arvostelemasta chartalaisia ja heidän julistuksensa motiiveja, sen teki hänen puolestaan hänen itse siihen tehtävään valitsemansa lähteet. Hänen omat kuvauksensa Tšhekkoslovakian tilanteesta eivät toimineet pelkästään hänen omana subjektiivisena kokemuksenaan, vaan vahvistaa viranomaisten antamaa kuvaa huomiota hakevista poliittisista epäonnistujista, jotka ovat käyttäneet Belgradin kokousta hyväksi saadakseen äänensä kuuluviin.

¹²¹ HS 2.6.1977 s.21

¹²² HS 2.6.1977 s.21

¹²³ HS 2.6.1977 s.21

¹²⁴ HS 2.6.1977 s.21

Samanlainen itäblokin virallisten tahojen myötäileminen jatkui Helsingin Sanomissa läpi Belgradin kokouksen uutisoinnin. Erityisesti Neuvostoliitto näkemyksineen sai paljon positiivista huomiota ja ymmärrystä. Lehti representoi Neuvostoliiton rauhantahtoiseksi neuvottelukumppaniksi, joka oli tullut Belgradiin rakentamaan keskinäistä ymmärrystä. Neuvostoliittoa kuvailtiin maaksi, joka oli valmis neuvottelemaan kaikesta vakavasti, ehdottanut parannuksia Etyk-asiakirjaan ja tehnyt paljon määräysten täyttämiseksi:

Neuvostoliitto on kaiken aikaa korostanut, että repivä keskustelu ihmisoikeuksista sekä keskinäinen väittely ovat ristiriidassa Etykin yhteisesti sovittujen tavoitteiden kanssa. Siksi Belgradin kokouksesta ei saa tehdä tuomioistuinta, jossa itä ja länsi koettavat panna toisensa syytettyjen penkkiin. (Helsingin Sanomat 2.10)¹²⁵

Ensimmäisen viikon jälkeen, kun kaikki osanottajamaat olivat saaneet puheenvuoron, oli aika arvioida niitä. Jälleen Neuvostoliitto sai Helsingin Sanomilta täyden tuen. Maa representoitiin ymmärtäväiseksi ja pitkäjännitteiseksi neuvottelukumppaniksi, joka toivoi liennytyksen jatkumista, jotta Etyk-kokoukset voisivat tuottaa tulosta. Kahdeksas lokakuuta julkaistussa artikkelissa huomautettiin, että vaikka suurvaltojen välit olivat lämminneet, oli Neuvostoliitto edelleen haluton sitoutumaan jatkoon. Tästä ei kirjoittajan mukaan tosin voi syyttää Neuvostoliittoa vaan Yhdysvaltoja:

Neuvostoliiton asenteessa vaikuttaa edelleen se kanta, jonka Yhdysvallat on omaksunut ihmisoikeuskysymyksissä. Vaikkakin neuvostoliittolaiset arvioivat amerikkalaisten pelkästään ihmisoikeuksiin keskittynyttä puheenvuoroa hellävaroin ja melkein ymmärtäväisesti, heiltä ei voinut jäädä huomaamatta, että presidentti Jimmy Carter on yhä yhtä tosissaan ihmisoikeuskysymyksestä kuin viime keväänä. (Helsingin Sanomat 8.10)¹²⁶

Dagens Nyheter kirjoitti Belgradin kokouksesta paljon vähemmän kuin Helsingin Sanomat. Se ei myöskään kommentoinut suoraan Neuvostoliiton tavoitteita tai virallista puhetta, mutta nosti kansalais- ja ihmisoikeusloukkaukset esille uutisoidessaan Belgradin tapaamisesta. Neljäs lokakuuta julkaistu artikkeli analysoi sitä, kuinka kokouksen asialistalle oli päätetty ottaa vähemmän lännen ja idän välejä hiertäviä ihmisoikeuskysymyksiä kuin aluksi oli ollut tarkoitus, ja kuinka tämän

¹²⁵ HS 2.10.1977 s.21

¹²⁶ HS 8.10.1977 s.19

odotettiin vaikuttavan kokouksen kielenkäyttöön. Toimittaja Klas Bergman ilmaisi vahvasti oman mielipiteensä tästä päätöksestä:

Osaksi syy [jännitteiden puuttumiselle] on siinä, että Itä-Euroopassa paljastuneet loukkaukset ihmisoikeuksia vastaan on jätetty taka-alalle. Tämä on tapahtunut, vaikka neuvostoliittolaiset, jotka halusivat kontrolloida, miten maa noudattaa Helsingin päätösasiakirjaa, ovat istuneet jo kuukausia vankilassa. Huolimatta siitä, että romanialaiset ihmisoikeusaktivistit, jotka vetosivat Belgradin konferenssiin, vaiennettiin. Ja huolimatta siitä, että kaksi tšekkoslovakialaisen kansalaisoikeusmanifesti Charta 77:n allekirjoittajaa tuomittiin keskiviikkona pitkiin vankeusrangaistuksiin.(Dagens Nyheter 4.10)¹²⁷

Charta 77 –manifestia seuranneiden pidätysten oikeudenkäynnit Tšekkoslovakiassa osuivat juuri samalle viikolle kuin Belgradin seurantakokous. Oikeudenkäynneissä kolme chartalaista ja yksi ulkopuolinen saivat vankeusrangaistukset yhteyksistä ulkomaalaisiin ja siitä, että he olivat lähettäneet materiaalia ulkomaille. Tunnetuin vangituista oli Václav Havel, joka sai 14 kuukauden tuomion.¹²⁸ Se, että nämä Dagens Nyheterin selostamat ihmisoikeusloukkaukset olivat tapahtuneet nimenomaan itäblokin alueella, on suora syytös Neuvostoliittoa vastaan. Bergman ei piilotellut näkemystään, että Neuvostoliitto oli ilman epäilyksiä syyllinen Helsingin päätösasiakirjassa sovittujen kansalais- ja ihmisoikeuksien loukkaamiseen ja toimittajaa raivostutti, että Itä-Euroopan maat tuntuivat pääsevän tästä liian helpolla, koska kokouksen asialistalla näitä rikkomuksia ei tulla käsittelemään.

Dagens Nyheterin ottama linja oli hyvin samanlainen kuin Ruotsin. Sille kokous oli mahdollisuus tuoda esille Neuvostoliitossa ja itäblokin maissa tapahtuneet ihmis- ja kansalaisoikeusloukkaukset. Ruotsi perusti kantansa siihen, että vaikka ihmisoikeudet kuuluvat kansalliseen lainsäädäntöön, niin Helsingissä niiden oli katsottu olevan osa kansainvälistä lakia, jonka vuoksi toinen valtio voi puuttua asiaan. Ruotsin kantaa vahvasti vielä sopimuksen kohta, jonka mukaan vaikka epäkohta ei kuuluisikaan kansainvälisten sopimusten piiriin, voi toinen valtio ilmaista huolensa tai jopa kritisoida julkisesti toisen valtion politiikkaa.¹²⁹ Ruotsi tiivistä tämän kokouksen loppupuheenvuorossaan seuraavasti:

¹²⁷ DN 4.10.1977 s.11

¹²⁸ Järvinen 2009 s.173

¹²⁹ Buergenthal 1977 s.23-26

Ruotsin hallitus ei tule olemaan puuttumatta ihmisoikeusloukkauksiin. Me katsomme niiden olevan riittävä syy puuttua toisten valtioiden sisäisiin asioihin. Helsingin sopimus antaa meille täydet oikeudet tähän.(Dagens Nyheter 6.10)¹³⁰

Ruotsi oli arvostellut itäblokin alueella tapahtuneita kansalais- ja ihmisoikeusloukkauksia jo ennen kokousta. Muun muassa Tšekkoslovakian varaulkoministeri Dušan Spáčilin Ruotsinvierailun aikana helmikuussa Ruotsin ulkoministeri Karen Söder oli pitänyt virallisen tiedotustilaisuuden jälkeen harvinaislaatuisen kovasanaisen oman lehdistötilaisuuden, jossa hän esitti eriävän mielipiteensä Spáčilin kommentteihin.¹³¹ Myös Ruotsin pääministeri Olof Palme tunnettiin yhtenä tiukkasanasimmista ihmisoikeusrikkomuskriitikoista.¹³² Ruotsin muille maille osoittamassa kritiikissä oli selvä piikki 1970-luvun puolestavälistä 1980-luvun puoliväliin. Ulf Bjereldin mukaan Ruotsin kriittisyys oli noussut kun ei-sosialistiset puolueet olivat saaneet enemmistö Ruotsin valtiopäivillä vuonna 1976. Uusi hallitus halusi näin osoittaa kriittisyytään sosiaalidemokraateille, jotka eivät olleet heidän mielestään kiinnittäneet tarpeeksi huomiota maailmalla tapahtuviin ihmisoikeusloukkauksiin.¹³³

Suomi oli puolestaan jo ennen tätä säännönmukaisesti kieltäytynyt ottamasta kantaa kansalais- ja ihmisoikeusloukkauksiin, jotka tapahtuivat suurvaltojen tai heidän liittolaistensa alueella ja tätä linjaa se jatkoi myös Belgradissa. Suomi painotti Helsingin päätösasiakirjan tulkinnassa ensimmäistä periaatetta suvereenista tasavertaisuudesta. Sen nojalla allekirjoittajat kunnioittavat myös toistensa oikeutta vapaasti valita ja kehittää poliittisia, sosiaalisia, taloudellisia ja sivistyksellisiä järjestelmiään sekä oikeuttaa päättää omat lakinsa ja säädöksensä.¹³⁴ Yksi syy tämän erilaisen tulkinnan valitsemiseen oli ollut, että Suomi ei halunnut eikä uskaltanut ärsyttää Neuvostoliittoa syyttämällä sitä niin arasta aiheesta kuin kansalais- ja ihmisoikeusloukkaukset. Tämän todisti jo Vuorelan ennen Belgradin kokousta kirjoittama artikkeli, joka oli rakennettu chartalaisten motiiveja epäilevässä hengessä Tšekkoslovakian hyvinvointia todistellen.

Sekä Helsingin Sanomissa että Dagens Nyheterissä Yhdysvallat joutui ottamaan vastaan paljon kritiikkiä ja kumpikin nosti sen Belgradin seurantakokouksen syntipukiksi, tosin eri syistä.

¹³⁰ DN 6.10.1977 s.12

¹³¹ DN 6.10.1977 s.12

¹³² Järvinen 2009 s.178

¹³³ Bjereld 1995 s.28

¹³⁴ Apunen 1977 s.306-307

Helsingin Sanomat ennusti Yhdysvaltojen käyttäytymistä 4. lokakuuta otsikolla *USA välttää yhteenottoa*. Siinä kerrottiin, kuinka Yhdysvallat aikoi pitää kiinni siitä, että heidän Etyk-asiakirjan tärkeimmäksi sisällöksi nostamien ihmisoikeuksien toteutumista tarkastellaan maakohtaisesti. Taustoittavassa artikkelissa *Suomi katsoo ja odottaa* Yhdysvallat kuvailtiin suurvallaksi, joka halusi vaarantaa koko kokouksen hyvän ilmapiirin tuomalla esiin asioita, jotka oli sovittu jätettävän kokouksen ulkopuolelle. Toimittaja jopa epäili, että ihmisoikeusloukkausten ottaminen esille oli vain tekosyy päästä soimaamaan Neuvostoliittoa. Kirjoittaja kyllä myönsi, että itäblokkissa oli ollut ongelmia kansalais- ja ihmisoikeuksien kanssa, mutta hänen mielestään Yhdysvalloilta oli jäänyt huomaamatta ne edistysaskeleet, joita Itä-Euroopassa oli tällä saralla otettu:

*Osanottajavaltioiden sisäisiin asioihin puuttuminen kuuluu asiaan. Kansainvälisessä politiikassa olisi tuskin kovin paljon ongelmia, jos jokainen maa keskittyisi vain omiin pulmiinsa [...] Olennainen kysymys on, tullaanko Etykin seurantakokousta käyttämään astinlautana joidenkin muiden tarkoituksien ajamiseksi. Minkä takia esimerkiksi Yhdysvalloilla oli erityistä tarvetta ryhtyä tuomaan esille Belgradissa päätösasiakirjan toteuttamisen puutteita, joita se on havainnut? Miksi se ei yhtä hyvin voisi keskittyä niihin kiistämättömiin edistysaskeliin, joita sitten Helsingin on tapahtunut?(Helsingin Sanomat 4.10)*¹³⁵

Kokouksen alkupuheenvuoroja arvioidessaan Helsingin Sanomat tuomitsi Yhdysvallat vielä raskaammin. Se representoi Yhdysvallat hyökkääväksi osapuoleksi, joka antoi yksipuolisia ”iskuja” kohti itää huolimatta siitä, että se saattoi vaarantaa koko seurantakokouksen rakentavan hengen. Tosin Helsingin Sanomien mukaan Yhdysvalloilta ei voinut edes odottaa parempaa käytöstä:

*Ihmisoikeuskysymykset painoutuivat ennen kaikkea Yhdysvaltain ja Hollannin puheenvuoroissa – suurin piirtein odotusten mukaisesti. Muiden maiden pisteiskut itää vastaan Etykin ihmisoikeussäännösten rikkomisesta, eivät ajoittaisesta jyrkkyydestä huolimatta antaneet näiden maiden puheenvuoroille yksipuolista leimaa. (Helsingin Sanomat 8.10)*¹³⁶

Dagens Nyheter ei ollut myöskään tyytyväinen Yhdysvaltojen toimintaan. Tosin sen mielestä Yhdysvaltojen ongelma ei ollut ihmisoikeuksien jatkuva esille ottaminen, vaan päinvastoin. Dagens

¹³⁵ HS 4.10.1977 s.17

¹³⁶ HS 8.10.1977 s.19

Nyheter representoi Yhdysvallat hampaattomaksi länsimaisten arvojen ajajaksi, joka luopui arvoistaan välttämättä yhteenottoja. Toimittajan mukaan samaan aikaan kun maailmalle leviää kuvia halailevista Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton delegaatioiden johtajista, yrittää Yhdysvaltain kongressi turhaan ottaa kantaa ihmisoikeustilanteeseen Itä-Euroopassa.

Epäilemättä Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välien lämpeneminen vaikuttaa siihen, että neuvottelujen lopputulos laimentuu. Yhdysvaltojen delegaation jäsenet ovat jo alkaneet antaa itsestään sellaista kuvaa. Amerikan delegaation johtaja Arthur Goldberg kutsuu Neuvostoliittolaista virkaveljeään hyväksi ystäväksi.(Dagens Nyheter 11.10)¹³⁷

Itse asiassa Yhdysvaltojen kritisointi oli Ruotsille lähes yhtä yleistä kuin Neuvostoliitonkin. Ulf Bjereldin tekemien laskemien mukaan vuosien 1947-1990 välillä eniten kritiikkiä oli saanut osakseen Etelä-Afrikka ja toisena listalla oli Neuvostoliitto 51 maininnalla. Yhdysvallat tuli listassa neljäntenä Israelin jälkeen. Mainintoja oli 38, eli vain 13 mainitaan vähemmän. Näin pitkällä aikajanelalla ero ei ole merkittävä. Vaikka Ruotsi oli kallellaan taloudellisessa ja sotilaallisessa yhteistyössä Yhdysvaltoihin päin, ei se antanut sen häiritä arvostelukykyään kansalais- ja ihmisoikeusasioissa.¹³⁸

Belgradin seurantakokous oli yhtäkaikki pettymys Ruotsille. Se olisi halunnut, että Neuvostoliiton ja keskisen Itä-Euroopan kansalais- ja ihmisoikeusloukkaukset olisi otettu esille, sillä olivathan ne Ruotsin mukaan selvästi rikkoneet Helsingin päätösasiakirjan kolmannessa korissa sovittuja vähimmäisvaatimuksia. Ruotsi oli pettynyt myös länsimaihin, ja erityisesti Yhdysvaltoihin, jotka olivat luopuneet jo ennen kokousta kolmannen korin päätösten toteutumisen tarkastelusta itse pääkokouksessa suostuen siirtämään sen suljettujen ovien takana tapahtuviin asiantuntijakeskusteluihin. Tämän vuoksi Ruotsi katsoi, että sen oli itse pidettävä ihmisoikeuksia esillä kokouksen aikana aivan kuin se teki muutenkin:

Mikään ensimmäisen viikon alkupuheenvuoroissa Belgradin tapaamisessa ei tunnu muuttavan sitä, että supervaltojen keskinäisten välien paraneminen tulisi

¹³⁷ DN 11.10.1977 s.9

¹³⁸ Bjereld 1995 s.28-29

vaikuttamaan konferenssin kulkuun [...] Tämän jännitteen puuttuminen antaa pienimme valtiolle, kuten Ruotsille enemmän pelivaraa. (Dagens Nyheter 11.10)¹³⁹

Helsingin Sanomat uutisoi 6. lokakuuta Suomen omasta puheenvuorosta. Puhe ei ollut ollut mitenkään yllätyksellinen, vaan Suomi oli vältellyt ottamasta kantaa kiistakysymyksiin ja vetosi yleisesti Helsingin hengen puolesta:

Suomen puheenvuoro poikkesi kaikista jo pidetyistä virallisista Etyk-maiden kannanotoista. Se oli sisällöltään yleisiä periaatteita korostava, ja vältti päätösasiakirjan yksityiskohtaista tarkastelua. Puhetta luonnehdittiin yleisesti taitavasti muotoilluksi, elegantiksi ja värittömäksi. (Helsingin Sanomat 6.10)¹⁴⁰

Toisin kuin Ruotsi, Suomi korosti hyvää henkeä ja asevarustelun vähentämistä ihmisoikeuksien kustannuksella. Sille suurvaltojen lähentyminen ei ollut vain kaunis ajatus, vaan sopu oli sille elintärkeää, sillä Suomi halusi pitää samaan aikaan Neuvostoliiton tyytyväisenä ja ovet auki länteen. Kun suurvalloilla oli eturistiriita, tämä kavensi Suomen mahdollisuuksia toimia kansainvälisissä yhteyksissä. Liennytyks puolestaan loi Suomelle uusia mahdollisuuksia. Tämän vuoksi Suomi halusi lakaista ongelmat, kuten kansalais- ja ihmisoikeusloukkaukset maton alle ja tuoda esille kaikkea sitä hyvää, mitä Helsingin päätösasiakirja oli tuonut tullessaan. Vaikka Suomi halusi itsepintaisesti valaa uskoa Helsingin hengen uudelleen löytymiseen Belgradissa, oli suurvaltojen kuherruskausi jo ohitse ja niiden välit viilentymässä.

3. Samettivallankumouksen vuosi 1989

3.1. Vastarintaliikehdintä 1980-luvulla

1980-luvulla viranomaisten suhtautuminen Charta 77:ään muuttui. Hyökkäys sen jäseniä vastaan heti manifestin ilmestyttyä oli ollut aggressiivinen, sillä siihen oli mustamaalaamisen lisäksi kuulunut kuulusteluja, pidätyksiä ja painostusta lähteä maasta¹⁴¹. 1980-luvulla tärkeimmäksi keinoksi tuli Charta 77:n aktiivien eristäminen muista ihmisistä ja toisista chartalaisista. Vaikka alkuperäinen tavoite eli Charta 77:n eliminointi ei ollut onnistunut, oli valtiiovallan toimenpiteet vahingoittaneet sen toimintaa niin, ettei se koko 1980-luvun aikana onnistunut tavoittamaan sitä

¹³⁹ DN 11.10.1977 s.9

¹⁴⁰ HS 6.10.1977 s.21

¹⁴¹ Esimerkiksi Václav Havel pidätettiin jo tammikuussa 1977 ja hän sai 14 kuukauden tuomion ja Zdeněk Mlynářia painostettiin niin kauan, että hän emigroitui Itävaltaan.

potentiaalista yleisöä, jota valtiolta pelkäsi ja chartalaiset toivoivat sillä perustamisen aikoihin olleen. Vuodet 1980-1986 olivat hiljaisinta jaksoa Charta 77:n toiminnassa. Kun Charta 77 julkaisi vuonna 1978 kuusikymmentäkuusi tiedotetta, anomusta, raporttia tai avointa kirjettä omassa tiedotuslehti Infochissa (Informace o Chartě), niin vuonna 1981 niitä oli ollut vain kaksikymmentäkahdeksan ja vuonna 1985 kaksikymmentäkolme kappaletta. Vuonna 1988 määrä kohosi jälleen 77 dokumenttiin ja seuraavana vuonna niitä julkaistiin peräti sata. Samalla tavalla myös uusien allekirjoittajien määrä oli pienimmillään 1980-luvun ensimmäisen kuuden vuoden aikana.¹⁴²

Mihael Gorbatšovin valitsemisen Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeriksi vuonna 1985 aloitti Neuvostoliiton uudistamisen, joka vaikutti koko itäblokkiin. Ensimmäinen ja tärkein syy oli taloudellinen tilanne. Talous, jota ohjailtiin poliittisilla tarpeilla, ei markkinoiden tarpeen mukaan, aiheutti yhä enemmän ongelmia. Osaksi se johtui markkinatalouden painostuksesta ja ulkomaankaupan vähäisyydestä, mutta ensisijaisena ongelmana oli, ettei kysyntä ja tarjonta kohdanneet toisiaan ja järjestelmä tuhlassi koko ajan enemmän energiaa ja voimavaroja. Gorbatšov keskittyi kahtena ensimmäisen vuotena juuri Neuvostoliiton juuri taloudellisen rakenteen uudistamiseen eikä juuri kommentoinut keskisen Itä-Euroopan kommunistivaltioiden tilannetta. Vuosien 1968-1988 välillä Gorbatšov pyrki rohkaisemaan Itä-Euroopan taloudellista reformia, mutta ei painostanut maita siihen. Uusi tilanne, jossa mahtikäskyt eivät tulleet enää suoraan Neuvostoliitosta, sai itäblokin johtajat pelkäämään oman asemansa puolesta. Tšekkoslovakian presidentti Gustáv Husák ilmoitti jo vuonna 1985 vieraillessaan Moskovassa, ettei Tšekkosloveniassa ole tarvetta reformiin, vaikka se oli halukas kulkemaan Neuvostoliiton rinnalla taloudellisissa uudistuksissa, jos se ei vahingoita sosialismin ydintä. Käytännössä mitään ei kuitenkaan tapahtunut. Kun Neuvostoliiton uhka alkoi kadota ihmisten mielistä ja suurimmaksi ongelmaksi tulivat uudistuksia vastustaneet omat johtajat, kommunistinen järjestelmä menetti moraalisen oikeutuksensa ihmisten mielissä. Kommunismi oli aikoinaan edustanut ihmisille tulevaisuuden järjestelmää ja fasismin vastavoimaa. Nyt siitä oli tullut totalitaarinen järjestelmä, jossa asioista päätti pieni eliitti ja sitä ylläpidettiin väkivallalla ja pakkokeinoilla. Sillä ei ollut legitimeettiä ihmisten mielissä.¹⁴³

Gorbatšovin vierailulle Prahassa huhtikuussa 1987 ladattiin paljon toiveita. Charta 77:n puhemies kirjoitti juuri ennen vierailua Gorbatšoville ja kertoi, millaisia ongelmia Prahan keväästä jatkunut

¹⁴² Järvinen 2009 s.188-205

¹⁴³ Tismaneanu 1999 s. 19-29, Järvinen 2009 s.227-229

miehistys aiheuttaa tšekkoslovakialaisille. Tämän jälkeen Moskovaan lähti vielä toinen 18 allekirjoitusta kerännyt kirje, jossa vaadittiin että Gorbatšov reagoi Tšekkoslovakian pysähtyneeseen poliittiseen tilanteeseen. Vierailu oli kuitenkin pettymys toisinajatteliijoille: Gorbatšov ei tuominnut Prahan kevään murskaamista virheenä eikä hän myöskään antanut mitään ohjeita reformin suhteen. Kun näin ei tapahtunut, alkoi vuoden 1987 aikana vastarintaliikettä aktivoitua. Syntyi kymmeniä uusia liikkeitä, joissa vaadittiin järjestelmän uudistamista.¹⁴⁴

Toisinajattelijoiden määrä lisääntyi myös muissa keskisen Itä-Euroopan maissa. Puola oli tässä edelläkävijänä. Sen vastarintaliikettä oli paremmin organisoitua ja tehokkaampaa kuin muissa itäblokin maissa ja Solidaarisuus-liike (Solidarność) oli esimerkki muiden maiden toisinajatteliijoille. Solidaarisuus oli noussut joukkovoimaksi jo vuonna 1980 ja pakottanut kommunistisen puolueen hyväksymään ammattiyhdistykset. Sen jälkeen se kohtasi vastoinkäymisiä, sillä viranomaiset pystyivät pitämään sen aisoissa aina 1980-luvun lopulle käyttäen juuri sen verran pakkotoimia, ettei se aiheuttanut vastareaktiota, mutta piti liikkeen voimattomana kunnes mielenosoitukset ja yleislakot kasvoivat niin suuriksi, että sen oli syyskuussa 1988 hyväksyttävä Solidaarisuus ja sen johtaja Lech Wałęsa neuvottelupöytään. Puola oli ensimmäinen maa, jossa vastarintaliike koki merkittävän voiton ja se toimi esimerkkinä muiden itäblokin maiden toisinajatteliijoille. Unkarilainen yhteiskunta oli 1980-luvulla kaikista suvaitsevaisin toisinajattelijoita kohtaan, mutta toisaalta siellä taloudelliset ja kansalliset kysymykset eivät nostaneet hallituksen vastaista vastarintaliikettä muuta kuin vasta keväällä 1989. Sen sijaan Romania oli maa, jossa vastarintaliikettä ei juurikaan ollut, sillä presidentti Nicolae Ceaușescu hallitsi maata diktaattorin tavoin ja käytti tehokkaasti pelottimena Neuvostoliiton mahdollista invaasiota.¹⁴⁵

Tšekkoslovakiassa myös Charta 77 alkoi aktivoitua ja sen jäsenistö radikalisoitua vuoden 1987 aikana. Se juhli 10-vuotis päiväänsä julkaisemalla Vetoomuksen tšekkoslovakialaisille (Slovo ke spolubčanům). Siinä se pyrki aktivoimaan passiivista enemmistö. Huomattavaa oli, että tässä vetoomuksessa Charta 77 esiintyi radikaalimpana kuin ennemmin esittäen enemmän täsmällisiä vaatimuksia ja konkreettisia päämääriä. Siinä kehoitettiin ihmisiä ottamaan kiinni historian tarjoamasta mahdollisuudesta, eli kansanvälisistä muutoksista, joiden toivottiin leviävän myös Tšekkoslovakiaan. Samaan aikaan Charta 77:n sisällä käynnistyi keskustelua sen identiteetistä. Yhä useampi vaati, että Charta 77 omaksuu konkreettisimpia tavoitteita kuin mitä sillä tällä hetkellä oli.

¹⁴⁴ Järvinen 2009 s.235-237

¹⁴⁵ Tismaneanu 1999 s.35-36, 199, Wheaton 1992 s.31-32

Vääntö radikaalien ja maltillisten välillä huipentui Charta 77:n kolmannessa foorumissa, mikä pidettiin toukokuussa 1988. Siellä esitettiin poliittisen järjestön perustaminen VONSin¹⁴⁶ tapaan Charta 77:n jäädessä entiselleen. Neljännessä foorumissa nimeksi päätettiin ottaa Liike kansalaisvapauden puolesta eli HOS. Kaikkia osapuolia miellyttävän ohjelmajulistuksen suunnittelu jäi Václav Havelille ja lopullinen versio oli valmis syyskuun lopulla. Ohjelmajulistuksen nimeksi tuli Demokratiaa kaikille (Demokracie pro všechny) ja siinä HOS syytti valtaapitävien aiheuttaneen yhteiskunnan moraalisen rappion ja että he eivät olleet halukkaita tai edes pystyviä ratkaisemaan maan taloudellisia, poliittisia ja sosiaalisia ongelmia. HOS tarjosi demokratiaa ongelmien ratkaisuksi. Julistusta monistettiin Wienissä 5 000 kappaletta, joissa 4 000 salakuljetettiin takaisin Tšekkoslovakiaan ja siellä julistusten määrä vielä tuplattiin. Loput jäivät ulkomaille lehdistölle ja toisinajattelijoiden tukijoille jaettavaksi.¹⁴⁷

Erityisesti nuoret olivat merkittävässä roolissa vastarintaliikkeen aktivoitumisessa. Syy siihen oli heidän suhtautumisensa muuttuviin olosuhteisiin: heillä ei ollut omassa muistissaan vuoden 1968 tapahtumien aiheuttamaa traumaa. Heidän elämäntilanteensa oli myös erilainen, sillä ilman perhettä huolehdittavanaan tai työpaikkaa pidettävänä heillä oli vähemmän menetettävää kuin vanhemmilla sukupolvilla.¹⁴⁸ Charter 77 -manifestin allekirjoittajissa oli ollut vähän nuoria, mutta heidän määränsä kasvoi hieman kun Charta 77 alkoi jakaa materiaalia sellaisissa paikoissa, joissa liikkui paljon nuoria.¹⁴⁹ Vähäinen nuorten chartalaisten määrä ei tarkoita, etteivät he olisi olleet aktiivisia ennen vuotta 1988. Aktiivisuus oli suunnattu ei-poliittisiin aiheisiin kuten ympäristöasiat ja rauhantyö. Vuosien 1988 ja 1989 aikana asia muuttui. Merkittävin julkinen ele oli maaliskuussa 1989 kun matematiikan ja fysiikan tiedekunnan opiskelijat vaativat kommunistisen puolueen sponsoroidun Nuorten yhdistyksen (SUY) monopolin lopettamista yliopiston hallinnollisissa asioissa. Jopa 12 prosenttia opiskelijoista allekirjoitti vaatimuksen siitä huolimatta, että he tiesivät riskeeraavansa opiskeluoikeutensa. Vaatimus meni läpi ja uuden opiskelijaneuvoston vaalipäiväksi määrättiin 20. marraskuuta. Myös muut tiedekunnat ja yliopistot seurasivat esimerkkiä vaihtelevalla menestyksellä. Vaikka käytännön muutoksia tapahtui vähän, poiki tiedekuntien ja eri yliopistojen

¹⁴⁶ Seitsemäntoista Charta 77 -manifestin allekirjoittajaa oli perustanut jo huhtikuussa 1978 Charta 77:stä erillisen, mutta käytännössä läheisesti sen rinnalla toimivan epäoikeudenmukaisesti pidätettyjen komitea VONSin. Sen tarkoitus oli raportoida poliittisista pidätyksistä ja auttaa pidätettyjä heidän oikeudenkäynneissään. Liike oli kompromissi Charta 77:n sisällä olevien radikaalien ja maltillisten välillä, sillä se operoi itsenäisesti sellaisissa asioissa, joiden ei katsottu kuuluvan Charta 77:n toimintaan. Se myös toimi laajemmalla alueella kun Charta 77 oli keskittynyt lähinnä Prahan alueelle. Järvinen 2009 s.152-153

¹⁴⁷ Järvinen 2009 s.242-251

¹⁴⁸ Wheaton 1992 s.25-26

¹⁴⁹ Järvinen 2009 s.259

opiskelijoiden yhteistyö vaihtoehtoisen opiskelijajärjestön Itsenäisten opiskelijoiden liitto (STUHA), joka järjesti mielenosoituksia ja kirjoitti kannanottoja.¹⁵⁰

Kaikki eivät halunneet demokratiaa, vaan osalla oli mielessä kommunismin uudistaminen. Varsinkin puolueen entisten jäsenten hautoma idea puolueen ulkopuolisesta vasemmistolaisuudesta muuttui todeksi keväällä 1987, kun Charta 77 puhemies Jiří Hájek ja Chartaan kuulumaton Vojtěch Mencl perustivat Obrodan. Siihen kuului noin 500 jäsentä, joista useat olivat myös Charta 77:n allekirjoittajia. Virallisesti sen perustamisjulistus julkaistiin vasta helmikuussa 1989. Se noudatti samoja ideoita kun Neuvostoliiton glasnost ja perestroika¹⁵¹ ja oli suunnattu ”kansalaisille, jotka kannattavat humanisia, moraalisia ja sosiaalisia sosialismin arvoja”. Julistuksessa painotettiin Obrodan etsivän sellaisia sosialismin arvoja kuin ihmisten välinen tasa-arvo ja itsemääräämisoikeus, jotka oli kadotettu normalisoinnin aikana. Obroda kielsi olevansa poliittinen puolue ja pyysi, että se rekisteröitäisiin yhdistykseksi ja että se voisi toimia yhteistyössä kommunistisen puolueen kanssa. Puolueen vastaus oli kuitenkin jyrkkä ei.¹⁵²

Eri tahojen toisinajattelijoille syntyi mielenosoitusten kasvaessa tarve organisoida toimintaansa. Tämän vuoksi chartalaiset, opiskelijat ja muut oppositiotahot perustivat 18. marraskuuta 1988 yhteisen avoimeksi keskustelufoorumiksi määritellyn Kansalaisfoorumin. Mukaan tuli myös kovan linjan reformisteja ja kommunisteja. Tosin aluksi foorumilla oli elitistinen maine, sillä useat sen jäsenet kuuluivat Prahan älymystöön ja esimerkiksi työläisten ja slovakkien edustus oli vähäinen. Perustajat painottivat, ettei kyseessä ole poliittinen liike, vaan tarkoitus oli avata keskustelu Tšekkoslovakian tulevaisuudesta kommunistisen puolueen ja hallituksen kanssa. Vaikka Kansalaisfoorumilla ei ollut poliittista ohjelmaa, sen tavoitteet olivat selkeät: Se halusi pois vallasta vuoden 1968 jälkeen aloitetun normalisoinnin arkkitehdit, kuten ne, jotka olivat antaneet käskyn hajottaa rauhalliset mielenosoitukset. Sen lisäksi he vaativat poliisitoimien tutkintaa ja poliittisten vankien välitöntä vapauttamista.¹⁵³

Vuonna 1987 kysymys Charta 77:stä liittyi viranomaisten mielissä yhä useammin kansalliseen turvallisuuteen ja sitä pidettiin tärkeimpänä organisoidun vastarinnan järjestäjänä. Kansalaistoiminnan aktivoitumisesta saatiin jo viitteitä vuoden 1988 elokuussa tuhansien ihmisten

¹⁵⁰ Wheaton 1992 s.39-41

¹⁵¹ Glasnost eli avoimuus ja perestroika eli talouden uudistaminen olivat Mihail Gorbatšhovin liberaalin linjan keskeisiä termejä.

¹⁵² Järvinen 2009 s.266-267

¹⁵³ Wheaton 1992 s.56

kokoontuessa neuvostomiehityksen 20-vuotismuistopäivänä Vaclavin aukiolle. Myös ensimmäisen tasavallan perustamisen muistopäivänä 28. syyskuuta ja ihmisoikeuksien päivänä 10. joulukuuta Prahan kaduilla oltiin nähty isompia joukkoja mielenosoittajia kuin sitten Prahan kevään. Jan Palachin muistoviikolla mielenosoittajien määrä kuitenkin kohosi vielä näitäkin tapahtumia isommaksi.¹⁵⁴

3.2. Jan Palachin muisto kerää yhteen

Tammikuun 15. päivänä vuonna 1989 muisteltiin Jan Palachia. Hänen polttoitsemurhastaan tuli kuluneeksi tasan 20 vuotta. Ennen muistopäivää Tšekkoslovakian viranomaiset kielsivät kaikki siihen liittyvät mielenilmaukset, mutta siitä huolimatta tuhannet ihmiset kokoontuivat 16.-20. tammikuuta Prahan Vaclavin aukiolle huutamaan iskulauseita kuten ”vapaus” ja ”tahdomme totuuden”. Hallitus kiristi otteitaan ja mielenosoittajia oli vastassa viranomaiset, jotka eivät kaihtaneet käyttää kovia keinoja mielenosoitusten taltuttamiseksi: turvallisuuspoliisi pamputti ihmisiä ja kasteli heitä vesitykein, vaikka sää oli hyytävän kylmä. Useita ihmisiä pidätettiin.¹⁵⁵ Jan Palachin muistopäivään liittyneet mielenosoitukset ovat mukana tutkimuksessani kahdesta syystä: Ensimmäiseksi ne olivat suurimmat sitten vuoden 1968, ja saivat siten paljon huomiota Helsingin Sanomissa ja Dagens Nyheterissä. Toiseksi niiden aikana olosuhteet olivat erilaiset kuin myöhemmin syksyllä puhjenneissa mielenosoituksissa, mutta erosivat toisaalta myös vuodesta 1977. Neuvostoliitto oli muutoksen tilassa, mutta sen taloudellisten ja rakenteellisten ongelmien syvyyttä ei vielä ymmärretty. Toisaalta hallitus kuitenkin määritteli Jan Palachin viikon aikana ensimmäistä kertaa Charta 77:n uhkaksi maan sisäpoliittiselle tilanteelle.¹⁵⁶ Tutkimuksen kannalta on mielenkiintoista nähdä, miten Helsingin Sanomat ja Dagens Nyheter uutisoivat mielenosoituksista, joita voidaan pitää poliittisen muutoksen ensimmäisenä airuena. Tämä yhdistettynä valtioiden suhtautumiseen antaa hedelmällistä tietoa Suomen ja Ruotsin reagoinnista itäblokin poliittisissa valtasuhteissa tapahtuneisiin muutoksiin.

Poliisien harjoittama väkivalta mielenosoittajia kohtaan keräsi paljon huomiota. Juuri samaan aikaan Wienissä koolla ollut Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö Etyk antoi mahdollisuuden arvostella tuoreeltaan Tšekkoslovakian toimintaa, sillä samana päivänä kun Tšekkoslovakia allekirjoitti muiden maiden ohella Helsingin päätösasiakirjaan erityisesti kansalais- ja

¹⁵⁴ Järvinen 2009 s.260-272

¹⁵⁵ Wheaton 1992 s.27

¹⁵⁶ Järvinen 2009 s.279

ihmisoikeus oikeuksia osalta laajentavan Wienin asiakirjan, se samaan aikaan rikkoi sitä hajottaessaan rauhanomaisen mielenosoituksen Prahan kaduilla. Charta 77 lähetti 17. tammikuuta Wienin ETYK-kokoukseen avoimeen kirjeen, jossa se toivoi muiden maiden puuttuvan Tšekkoslovakiassa parhaillaan tapahtuvaan ihmisoikeuksien rikkomiseen.¹⁵⁷ Yhdysvaltain delegaatio syyttikin suoraan Tšekkoslovakiaa Helsingin sopimuksen rikkomisesta. Myös Neuvostoliiton edustajat ilmaisivat huolensa ja painottivat rauhanomaista toimintaa ja yhteistyötä.¹⁵⁸

Ulkomaiden lisäksi myös Tšekkoslovakiassa oltiin tyrmistyneitä maan hallituksen siunaamasta voimankäytöstä ja toisinajattelijoiden pidättämisestä: noin 400 tšekkoslovakialaista allekirjoitti avoimen kirjeen, jossa he vaativat mielenosoitusten ensimmäisenä päivänä pidätetyn Havelin vapauttamista ja loppua poliisin harjoittamalle väkivallalle. Toinen kirje, joka oli osoitettu pääministerille, sisälsi 670 tšekkoslovakialaisen allekirjoitukset. Myöhemmin listaan liittyi 2000 muuta. Kirjeiden allekirjoittajat kuuluivat lähinnä Tšekkoslovakian älymystöön. Jälkimmäinen kirje painotti vapaata keskustelua, tiedonvälitystä ja siirtymistä monitahoiseen demokratiaan. Sen merkitys kasvoi, kun siihen saatiin syyskuuhun mennessä 40 000 allekirjoitusta. Kirjeeseen sisällytettiin myös vaatimukset poliittisten vankien vapauttamisesta. Myös Ruotsissa kirjailijat keräsivät adresseja, joissa vaadittiin ihmisoikeuksien kunnioittamista ja Havelin vapauttamista.¹⁵⁹

Tammikuun 15. oli virallinen Jan Palachin muistopäivä. Seuraavan päivän Helsingin Sanomien artikkeleissa *Poliisi käytti väkivaltaa Prahassa* ja 20. tammikuuta *Prahan poliisi pamputti väkijoukkoja*, poliiseja kuvailtiin muun muassa hyökkäämässä, raahaamassa, piirittämässä, käskemässä ja käymässä kimppuun. Poliisi representoituu legimiteetinsä rajat ylittäväksi väkivaltaiseksi joukoksi, joka kävi silmittömästi aseettoman ihmisjoukon kimppuun. Tekstissä kerrottiin, kuinka jotkut yrittivät varoittaa poliisia, että väkijoukossa oli myös lapsia, mutta poliisi vain jatkoi mielenosoittajien kovakouraista kohtelua.

Järjestysvalta kävi myöhemmin koirineen toisen noin tuhannen ihmisen joukon kimppuun torin laidalla ja hajotti sen vesitykeillä. Yli 20 hälytysvaloja vilkuttavaa

¹⁵⁷ Järvinen 2009 s.274

¹⁵⁸ Wheaton 1992 s.28

¹⁵⁹ Wheaton 1992 s.28, DN 10.2.1989 s.9

*kuorma-autoa kiersi toria samalla kun poliisit kahakoivat sivukadulla mielenosoittajien kanssa. (Helsingin Sanomat 16.1)*¹⁶⁰

*Kypäräpäiset poliisit kävivät summittaisesti käsiksi aukiolla oleviin, paiskasivat monia katuun ja löivät näitä patukoilla. ”Jaloillesi sika”, huusi eräs siviilipukuinen poliisi nuorukaiselle, jota hän samalla potki. (Helsingin Sanomat 20.1)*¹⁶¹

Helsingin Sanomissa oli 16. tammikuuta kirjoitetussa jutussa kuvaus siitä, kuinka kovaääniset käskivät ihmisiä poistumaan ”laittomasta kokouksesta”.¹⁶² Lainausmerkkien käyttö sanomalehtikielessä on hyvin harvinaista muissa kuin sitaatissa, sillä se on tehokas keino kyseenalaistaa jonkun sanomisten oikeellisuus. Tässä tapauksessa Helsingin Sanomat antoi ymmärtää, että laittomuus ei ollut yksiselitteistä, vaikka Tšekkoslovakian kommunistinen puolue oli ennalta kieltänyt mielenosoitukset. Lehti laittoi siis kansalaisten oikeuden osoittaa mieltään virallisen käskyn edelle. Tämä on selvä kannanotto virallisen tahon legimitettä vastaan. Kymmenen vuotta sitten valtakunnallisen tason lehti olisi tuskin uskaltanut epäillä Itä-Euroopan maiden virallisten vallanpitäjien oikeutta toimia mielenosoittajia vastaan ainakaan näin suoraan.

Dagens Nyheterin uutisointi samoina päivinä oli maltillisempaa samasta uutistoimistosta huolimatta. Tammikuun 16. päivänä poliisia kuvailtiin mielenosoituksen hajottajina ja vammojen aiheuttajina. Neljä päivää myöhemmin julkaistussa artikkelissa kerrottiin, että poliisi käytti enemmän voimaa kuin edellisillä kerroilla. Poliisia kuvailtiin myös chartalaisen Martin Palousin pidättäjänä ja mielenosoittajien talteen ottajana. Vaikka kieli ei ollut yhtä värikästä kuin Helsingin Sanomilla, jäi lukijalle kuva runsaasti väkivaltaa käyttäneistä poliiseista:

*Tšekkoslovakialainen mellakkapoliisi hajotti sunnuntaina tuhansien mielenosoittajien joukon koirien, kyynelkaasun, pamppujen ja vesitykkien avulla Prahan keskustassa. (Dagens Nyheter 16.1)*¹⁶³

*Silminnäkijöiden mukaan poliisi löi kovaa pampuilla useita mielenosoittajia. (Dagens Nyheter 20.1)*¹⁶⁴

¹⁶⁰ HS 16.1.1989 s.29

¹⁶¹ HS 20.1.1989 s.26

¹⁶² HS 16.1.1989 s.27

¹⁶³ DN 16.1.1989 s.10

¹⁶⁴ DN 20.1.1989 s.10

Sama kaava toistui myös mielenosoittajia kuvailtaessa. Helsingin Sanomien tarinamainen kerronta oli dramaattista ja loi selvän hyvät mielenosoittajat vastaan pahat poliisit -vastakkainasettelun Dagens Nyheterin käyttäessä laimeampia ilmaisuja. Muutos on silminnähävä vuoteen 1977 verrattuna. Silloin tarinamaista kerrontatyyliä ja dramaattista kuvailua löytyi pelkästään Dagens Nyheterin sivuilta Helsingin Sanomien käyttäessä neutraalia uutiskieltä. Nyt roolit näyttävät vaihtuneen eikä Helsingin Sanomat ollut enää pelkästään faktojen toistelijia, vaan se uskaltautui maustaa artikkeleitaan havainnoilla ja tunteisiin vetoavilla kuvailulla:

Ihmisjoukko pakeni poliisien edeltä ”gestapo”-huutojen kaiuessa. Se pysähtyi kauempana laulamaan Tšekkoslovakian kansallislaulua, mutta poliisit hyökkäsivät uudelleen. Ihmiset huusivat: ”Vapaus, vapaus, vapaus”. (Helsingin Sanomat 16.1)¹⁶⁵

Poliisin vastatoimista huolimatta 4 000 mielenosoittajaa onnistui marssimaan kaupungin keskustaan. He huusivat ”vapaus, vapaus” ja ”pitkään eläköön demokratia”.(Dagens Nyheter 16.1)¹⁶⁶

Vaikka Dagens Nyheterin kielelliset ansiot eivät nousseet yhtä korkealle kuin Helsingin Sanomien, tästä ei voi vetää johtopäätöstä, että Ruotsi olisi luopunut maailmanpoliisin roolistaan. Tästä todisteena Ruotsi oli samaan aikaan kun Prahan kaduilla osoitettiin mieltä lähettämässä joukkojaan YK:n operaatioon, jonka tarkoitus oli saada Etelä-Afrikka vetämään joukkonsa pois Namibiasta ja turvata Namibian itsenäisyyskehitys.¹⁶⁷

Vaikka Charta 77 oli omasta mielestään ei-poliittinen järjestö, niin siitä oli auttamatta tullut poliittinen subjekti, sillä sen lisäksi, että hallitus piti sitä poliittisena toimijana, myös länsimainen lehdistö oli hyväksynyt sen viralliseksi oppositioksi ja kohteli sitä tasa-arvoisena toimijana kommunistisen puolueen kanssa.¹⁶⁸ Sanomien tyylinmuutos näkyi myös siinä, miten se kirjoitti Václav Havelista, johon vastarinta ja mielenosoitukset henkilöityivät. Tosin lehti aktivoitui puhumaan Havelin tapauksesta vasta siinä vaiheessa, kun mielenosoitukset olivat jo takanapäin. Tätä enemmän ainoastaan Dagens Nyheter uutisoi 10. tammikuuta Havelin pidätyksestä. Lehden mukaan pidätys tapahtui, kun Havel oli pyytänyt yleisöä estämään tuntemattoman miehen

¹⁶⁵ HS 16.1.1989 s.27

¹⁶⁶ DN 16.1.1989 s.10

¹⁶⁷ Bjereld 1995 s.23

¹⁶⁸ Järvinen 2009 s.244

aikomusta syyttää itsensä tuleen Charta 77:n järjestämässä mielenosoituksessa. Hän kuitenkin pääsi vapaaksi tullakseen pidätetyksi jälleen 15. tammikuuta.¹⁶⁹ Kahdeksastoista tammikuuta Dagens Nyheter kertoi Havelin ja 13 muun tunnetun hallituksenarvostelijan pidätetyn sen jälkeen, kun he olivat laskeneet kukkia Vaclavin aukiolla sijaitsevalle Jan Palachin muistomerkillä. Uutistoimisto ČTK:lta lainatun uutisen mukaan Havel kumppaneineen oli käyttäytynyt väkivaltaisesti, kun poliisi oli tullut hajottamaan mielenosoitusta.¹⁷⁰ Tammikuun 20. päivä Charta 77:n puheenjohtaja Václav Malý kertoi sekä Helsingin Sanomissa että Dagens Nyheterissä, että Havelia tullaan syyttämään huliganismista, mistä maksimi rangaistus on kaksi vuotta vankeutta.¹⁷¹ Oikeudenkäynti pidettiin 21. helmikuuta ja Havel määrättiin siinä yhdeksäksi kuukaudeksi kovennettuun vankeusrangaistukseen.¹⁷²

Helsingin Sanomat julkaisi Havelin tuomion julistamisen yhteydessä Kuka?-kainalon otsikolla *Prahan vankilat ovat jo tuttuja kirjailija Havelille*. Jutussa kerrottiin Havelin kirjailijanurasta sekä vuosista toisinajattelijana. Artikkelin antoi miehestä hyvin sympaattisen kuvan kertoessaan, mitä vaikeuksia hän oli kohdannut viranomaisten toiminnan vuoksi. Toimittaja kuvaili häntä myös arvostetuksi mutta vaatimattomaksi mieheksi:

Viime vuosina monet tshekkoslovakialaiset ovat alkaneet pitää Havelia kansakunnan omatuntona, mutta hän ei kannata sellaista viitta mielellään.[...] Nimikirjoituksia pyytäneet ihmiset tungeksivat Havelin ympärillä hänen puhuessaan eräässä ihmisoikeuskokouksessa Prahassa viime joulukuussa. Vaatimaton ja syrjäinvetäytynyt kirjailija näytti pelästyneeltä ja lähti pian kotiin.(Helsingin Sanomat 22.2.)¹⁷³

Dagens Nyheter toi toisenlaisen näkökulman Havelin tuomioon. Se kertoi 31.tammikuuta, että *Kulttuurin tekijät vaativat Havelia vapaaksi* 700 eturivin kulttuurivaikuttajan allekirjoittamalla protestilla. Mielenkiintoista on, että Dagens Nyheterin mukaan suurin osa allekirjoittajista oli kommunistisen puolueen jäseniä:

¹⁶⁹ DN 10.1.1989 s.10

¹⁷⁰ DN 18.1.1989 s.10

¹⁷¹ DN 20.1.1989 s.10

¹⁷² HS 22.2.1989 s.25

¹⁷³ HS 22.2.1989 s.25

He [Kommunistisen puolueen jäsenet] väittävät, että viralliset tiedonannot olosuhteista, joissa Havel pidätettiin kaksi viikkoa sitten, ovat loukkaavia ja valheellisia. (Dagens Nyheter 31.1)¹⁷⁴

Sekä Helsingin Sanomat että Dagens Nyheter representoivat Václav Havelin ja muut mielenosoittajat positiiviseen sävyyn. Havelin tuomio kukkien asettelemisesta muistomerille tuntui lukijoista todennäköisesti liioitellulta ja viranomaisten vastustaminen vain tekosyytä pidättää hänet. Dagens Nyheterin vahvisti tätä käsitystä kertomalla, että jopa kommunistipuolueen omat jäsenet pitivät pidätystilannetta absurdina. Myöskään Helsingin Sanomien kuvailemaa rauhallista miestä, josta oli leivottu kansakunnan omatunto, ei voi artikkeleiden perusteella pitää rikollisena, joka olisi tuomittava yhdeksäksi kuukaudeksi vankeuteen. Toisinajattelijat ei siis enää ollut automaattisesti epäjärjestyksen asialla, vaan kyse oli uudesta tavasta ajatella, johon lehti suhtautui varovaisen positiivisesti:

Viime viikkojen mielenosoituksissa on ollut keskeinen yritys ruoskia vanhakantaisia johtajia liikkeelle. Nuorista, toisinajatteliijoista ja erilaisista älymystöptaireistä koostuva oppositio tuntuu uskovan Neuvostoliiton yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen uudistukseen ja odottaa, että sama tie valittaisiin Prahassa. (Helsingin Sanomat 30.1)¹⁷⁵

Helsingin Sanomien kirjoitustyylin muutokset liittyivät poliittisen ilmapiirin ja lehdistösääntelyn vapautumiseen. Vuoden 1977 jälkeen maan johdossa oli tapahtunut merkittäviä henkilövaihdoksia. Tärkein oli ulkopoliittikkaa ja lehdistöä tiukasti kurissa pitäneen presidentti Urho Kekkosen väistyminen ja sitä seurannut eräänlainen vapautumisen ja uusien tuulien aika, jonka vuoksi sitoutumattomissa ja oikeistolaisissa lehdissä uskallettiin kirjoittaa Neuvostoliitosta aivan eri tavalla kuin 1970-luvulla. Presidentti Mauno Koivisto oli valtion päämiehenä sallivampi lehdistön suhteen kuin Kekkonen oli ollut, mutta hänkään ei päästänyt sitä täysin kontrollin ulottumattomiin: hän oli edelleen hyvin vaitelias maan ulkopoliitikasta, mutta alkoi pitää epävirallisia saunailtoja tarkoin valitulle toimittajajoukolle, joissa hän jakoi tavallista enemmän tietoa. Sen oli tarkoitus toimia taustana toimittajille ja vähentää tärkeillä asioilla spekulointia julkisuudessa.¹⁷⁶

¹⁷⁴ DN 31.1.1989 s.10

¹⁷⁵ HS 30.1.1989 s.2

¹⁷⁶ Salminen 1996 s.178

Toinen muutos tuli lehdistöstä itsestään: 1980-luvun puolivälissä alkoi näkyä, ettei se enää suostunut tiedon sensurointiin kuten ennemmin. Erityisesti tämä koski itesesensuuria. Ilmiön olemassaolo myönnettiin ja otettiin keskustelun aiheeksi. Esimerkiksi Helsingin Sanomien päätoimittaja Simopekka Nuortamo valitti, että vuodesta 1985 näytti tulleen itesesensuuri-ilmapiirin outo jälleensyntymisen kausi ja hänen mukaan poliittisten johtajien puheissa kuultiin taas vahvasti breznevilaisiä äänenpainoja. Tähän ei enää haluttu suostua.¹⁷⁷

Kolmas tekijä tuli Suomen ulkopuolelta. Neuvostoliiton Mihail Gorbatšovin perestroika näkyi myös ulkopoliitikassa: sen tavoite oli liennytysojoliitiikan jatkaminen ja kalliiksi käyneen asevarustelun lopettaminen. Se ei pelkästään lämmittänyt suurvaltojen suhteita, vaan antoi myös Suomelle enemmän liikkumavaraa.¹⁷⁸ Vaikka Neuvostoliitto ja Puola olivat jo aloittaneet uudistukset, harva olisi uskonut, että alle vuoden kuluttua Tšekkoslovakiassa kommunistinen puolue on menettänyt johtoasemansa ja toisinajattelijat valitaan presidentiksi. Tästä huolimatta Helsingin Sanomat uskalsi ennustaa sen toteutumista jo tammikuussa 1989 kirjoittaen:

Jos ja kun he [reformistit] saavat vallan, heidän työnään on aloittaa alusta Prahan kevään reformit. Tehtävä on niin katkera, että jossakin muussa nopeammin syttyvässä maassa se voisi johtaa kärkeviin neuvostovastaisiin mielenosoituksiin.(Helsingin Sanomat 30.1)¹⁷⁹

Pääkirjoittaja ei voisi ilmaista selkeämmin Helsingin Sanomien kantaa. Vaikka Suomi ei puuttunut tässä vaiheessa mitenkään itäblokin kehitykseen, Helsingin Sanomat arvioi toisinajattelijoiden vievän loppuun sen kommunismin reformin, mitä aloitettiin vuonna 1968. Usko reformiin peilaa Charta 77:n ja muiden vastarintaliikkeiden uutta asemaa. Vuoden 1987 aikana Charta 77:n kymmenvuotisjuhla oli huomioitu muun muassa Wall Street Journalissa ja Die Weltissä ja järjestö oli asetettu ehdolle Nobelin palkinnon saajaksi ihmisoikeuksien eteen tehdyn työn vuoksi. Tämän lisäksi se ulkomailta saama moraalinen, poliittinen ja rahallinen apu oli kasvanut.¹⁸⁰ Edes Suomi eikä Suomen lehdistö voinut jättää huomiotta näin laajaa ilmiötä.

¹⁷⁷ Salminen 1996 s.184-185

¹⁷⁸ Skilling 1991 s.11-13

¹⁷⁹ HS 30.1.1989 s.2

¹⁸⁰ Järvinen 2009 s.260

3.3. Myöhäiskesän levottomuus oireena tulevasta

Tšekkoslovakian kommunistihallinnon lopullinen lähtölaskenta alkoi jo elokuussa 1989, kun noin sata nuorta marssi päivittäin Prahan Vaclavin aukiolla poliittisten uudistusten puolesta. Ensimmäinen suurmielenosoitus tapahtui 21. elokuuta Tšekkoslovakian miehityksen 20-vuotismuistopäivänä. Noin 10 000 ihmisen joukko, joka koostui lähinnä nuorista, marssi Prahan keskustan läpi huutaen iskulauseita ja ilmaisten tukeaan Neuvostoliiton johtaja Mihail Gorbatšovin uudistuspolitiikalle. Sama toistui vielä isommassa mittakaavassa Tšekkoslovakian itsenäisyyden 71-vuotipäivänä 28. lokakuuta.¹⁸¹ Nämä mielenosoitukset olivat tärkeä ”kenraaliharjoitus” marraskuussa alkaneelle samettivallankumoukselle. Ilman niissä luotuja rakenteita olisi ollut vaikea saada niin isoa määrää ihmisiä niin nopeasti samaan paikkaan. Massa loi myös lisää massaa, eli kun ihmiset olivat nähneet mielenosoituksia ja tulkinneet niillä olevan todellista vaikutusta, heidän oli helpompi liittyä mukaan. Juuri elokuun ja lokakuun mielenosoitusten merkittävyys samettivallankumouksen kannalta on hyvä syy tutkia niitä enemmän. Elettiin muutoksen kynnyksellä, mutta punnukset eivät olleet vielä kääntyneet mielenosoittajien hyväksi kommunismihallintoa vastaan. Se, miten Helsingin Sanomat ja Dagens Nyheter representoivat osapuolia, kertoo, millaista lopputulosta ne toivoivat. On myös mielenkiintoista verrata, millaista lehtien suhtautuminen oli verrattuna Suomen ja Ruotsin viralliseen kantaan.

Loppukesän ja alkusyksyn mielenosoituksissa Charta 77:llä oli vain sivurooli, sillä viranomaiset yrittivät ennaltaehkäistä mielenosoituksia ”riskialttiina päivinä”, kuten miehityksen muistopäivä tai itsenäisyyspäivä, määräämällä Charta 77:n johtohahmoja kotiarestiin tai painostamalla heitä lähtemään pois Prahasta. Myös puhelinlinjojen katkominen ja toistuvat kotietsinnät olivat jatkuva chartalaisten kiusa.¹⁸² Viranomaisten toiminnasta huolimatta mielenosoitusten osallistujamäärät onnistuttiin nostamaan sellaisiin lukemiin, mistä Charta 77 olisi voinut omien jäsenten avulla vain uneksia. Ensiksi tämä pieni toisinajattelijaeliitti sai tuekseen runsaslukuiset opiskelijajärjestöt Itsenäisten opiskelijoiden liitto STUHA ja Nuorten yhdistyksen SUY:n radikaali siipi. Näiden lisäksi Charta 77 ja opiskelijat onnistuivat tuomaan kaduille täysin tavallisia ihmisiä, joiden määrä nousi kerta kerralla niin, ettei Tšekkoslovakian hallitukselle jäänyt muuta vaihtoehtoa kuin suostua neuvotteluihin heidän kanssaan.¹⁸³

¹⁸¹ HS 21.8.1989 s.23

¹⁸² Wheaton 1992 s.94-95

¹⁸³ Wheaton 1992 s.49

Elokuun 21. päivänä oli Prahan kevään lopettaneen Tšekkoslovakian miehityksen muistopäivä. Sitä odotettiin jännittyneissä tunnelmissa. Toisinajattelijat olivat kehottaneet ihmisiä tulemaan osoittamaan mieltään. Hallitus oli taas kieltänyt sen jyrkästi etukäteen ja poliisit olivat yrittäneet kaikin mahdollisin tavoin estää toisinajattelijoiden keskinäistä yhteydenpitoa. Näiden kahden vastapuolen lisäksi kaduilla odotti länsimaalainen lehdistö valmiina raportoimaan, jos ja kun yhteenottoja syntyy. Sekä Helsingin Sanomat että Dagens Nyheter ottivat uutisiinsa toisinajattelijoiden näkökulman:

*Maan poliittinen johto on varoittanut kansalaisia mielenosoituksista. Hallitus on todennut toistuvasti estävänsä ne kaikin laillisin keinoin. [...] Viranomaiset sulkiivat sunnuntaina johtavien toisinajattelijoiden puhelimet. Poliisi yritti myös estää silminnäkijöiden mukaan useita oppositiopolitiikkoja poistumasta kodeistaan. [...] Jiri Hajek kertoi, että kotiarestissa olevien määrää on vaikea arvioida yhteydenpitomahdollisuuksien ollessa liki olemattomat. (Helsingin Sanomat 21.8)*¹⁸⁴

*Charta 77:n puhemies Dana Němcova ja hänen poikansa David Němcov istuvat kotiarestissa. Siviiliasuiset poliisit tutkivat myös Anna Šabatován ja Peter Uhlin kodin. He ovat kuuluisia toisinajattelijoita, joita ei ole nähty kahteen päivään (Dagens Nyheter 21.8)*¹⁸⁵

Kummatkin lehdet kiinnittivät päähuomion poliisin etukäteen tekemiin pidätyksiin ja kotietsintöihin. Kansainvälisten uutistoimistojen teksteistä juuri nämä kohdat olivat kiinnittäneet eniten huomiota toimituksissa. Tämä kertoo siitä, että toimituksissa tunnettiin sympatiaa näitä ihmisiä kohtaan, sillä muuten esimerkiksi Dagens Nyheterissä ei olisi luetteloitu nimiä, jotka sanoivat tavalliselle ruotsalaiselle hyvin vähän. Vaikka nimet olisivat olleet tuntemattomia, pohjoismaiseen oikeuskäsitykseen tottuneiden lukijoiden oli vaikea hyväksyä, että ihmisiä voidaan rangaista etukäteen sellaisista teoista, joihin heidän epäillään tulevaisuudessa syyllistyvän. Ristiriita oikeuskäsityksen ja Tšekkoslovakian viranomaisten toimien välillä muodostui vahvaksi ja sympatiat mielenosoittajia kohtaan vahvistuivat.

Viranomaisten varotoimista huolimatta seuraavana päivänä yli tuhat mielenosoittajaa ilmestyi Vaclavin aukiolle. Helsingin Sanomien ja Dagens Nyheterin artikkelit olivat lähes samanlaisia, sillä

¹⁸⁴ HS 21.8.1989 s.23

¹⁸⁵ DN 21.8.1989 s.10

kumpikin oli käyttänyt lähteenä samaa Reutersin uutista. Siinä kuvailtiin, kuinka mielenosoittajat osoittivat mieltään rauhanomaisesti, mutta poliisi toimi aggressiivisesti:

[...]kypärin suojautuneet poliisit pamputtivat monia mielenosoittajia Wenceslasin aukiolla ja mielenosoittajat pakenivat välikohtauksen jälkeen.(Helsingin Sanomat 22.8)¹⁸⁶

Vaclavin aukion mielenosoitus Prahan keskustassa hajosi kun ihmisen pakenivat paniikissa hyökkävää mellakapoliisia. (Dagens Nyheter 22.8)¹⁸⁷

Sympatiat olivat jälleen selvästi mielenosoittajien puolella: poliisi hyökkäsi ja pamputti siinä missä mielenosoittajat olivat rauhanomaisia ja joutuivat pakenemaan hyökkäystä. Kummassakin artikkelissa vielä muistutettiin, että Václav Havel oli pelännyt jo etukäteen, että poliisin saattaisi avata tulen mielenosoittajia vastaan. Viranomaisten väkivaltainen toiminta oli siis ollut toisinajattelijoiden mielestä täysin odotettavissa, eikä vain vaihtoehto silloin, jos mielenosoitus uhkaisi yleistä järjestystä. Tämä vahvisti lukijan positiivista näkemystä mielenosoittajista ja negatiivista viranomaisista.

Seuraavana päivänä lehdet raportoivat mielenosoitusta seuranneista pidätyksistä. Kummatkin lehdet kertoivat pidätettyjä olleen 270, joista 50 oli ulkomaalaisia. Ulkomaalaisten suuri määrä johtui siitä, että mielenosoitukset olivat saaneet lisävahvistusta unkarilaisista ja puolalaisista nuorista. Tämä saikin puoluelehti Rudé Právon syyttämään ulkomaalaisia järjestelyistä:

”Tšhekkoslovakian oppositioksi itseään nimittävät voimat ja heidän ulkomaiset neuvonantajansa ja liittolaisensa tekivät laajoja valmisteluja 21. elokuuta varten. He tahtoivat ehdoin tahdoin järjestää katumielenosoituksen”, kommunistipuolueen lehti Rude Pravo kirjoitti. (Helsingin Sanomat 23.8)¹⁸⁸

Hallituksen kontrolloima lehdistö Tšhekkoslovakiassa syytti tiistaina ulkomaalaisia tahoja Prahan mielenosoitusten järjestämisestä. (Dagens Nyheter 23.8)¹⁸⁹

¹⁸⁶ HS 22.8.1989 s.23

¹⁸⁷ DN 22.8.1989 s.10

¹⁸⁸ HS 23.8.1989 s.32

¹⁸⁹ DN 23.8.1989 s.10

Rudé Právo yritti ilmeisesti epätoivoisesti pitää yllä kuvaa yhtenäisestä Tšekkoslovakian kansasta, jonka suurimmat uhat tulivat maan rajojen ulkopuolelta. Helsingin Sanomien ja Dagens Nyheterin uutisissa sen vaikutus jäi melko laimeaksi, sillä samoissa artikkeleissa kerrottiin, kuinka prahalaiset hurrasivat mielenosoittajille ja osa jopa liittyi spontaanisti mukaan. Helsingin Sanomat osoitti jälleen kerran selkeästi olevansa mielenosoittajien puolella, sillä se kertoi, että poliisi hajotti rauhallisena pysyneen mielenosoituksen kansallisteatterin kohdalla ”lievin keinoin” käyttäen kumipamppuja vesitykkien ja kyynelkaasun sijaan¹⁹⁰. Lainausmerkkien käyttö osoittaa selkeästi, että Helsingin Sanomissa ei oltu samaa mieltä keinojen todellisesta lievyydestä.

Elokuun mielenosoitus representoitiin kummassakin lehdessä hämmästyttävän samalla tavalla. Sekä Helsingin Sanomat että Dagens Nyheter antoivat runsaasti rivitilaa mielenosoittajille ja heihin kohdistuneille toimenpiteille viranomaisten jäädessä etäisiksi toiminnan suorittajiksi. Ei ole epäilystäkään, etteivätkö kummassakin toimituksessa sympatiat olisi olleet mielenosoittajien puolella, sillä artikkeleiden painopiste oli mielenosoittajien brutaalissa kohtelussa. Lehdet painottivat useaan kertaan mielenosoittajien olleen rauhallisia, kun taas poliisien väkivaltaisuutta korostettiin. Tässä vaiheessa voidaan sanoa, että Helsingin Sanomien uutisoinnissa ei ollut mitään merkkejä neutraalisuuden hakemisesta kuten oli ollut vuonna 1977, vaan se oli omaksunut samanlaisen kerronnallisen tyylin kuin Dagens Nyheter. Elokuun mielenosoituksesta kerrottaessa roolit olivat menneet jopa toisinpäin: niitä käsitellessään Helsingin Sanomat otti kaiken irti kaduilla nähdystä poliisiväkivallasta Dagens Nyheterin kirjoittaessa lyhyemmin ja faktoihin keskittyen.

Helsingin Sanomien tie vapaampaan uutisvälitykseen ei ollut ollut helppo, sillä Neuvostoliitto tarkkaili sen uutisointia jatkuvasti myös 1980-luvulla. Helsingin Sanomilla oli vuosikymmenen puolivälissä tehdyn venäläistutkimuksen mukaan taito noudattaa ensi näkemältä puolueetonta, mutta perimmiltään Yhdysvaltain ulkopoliittikkaa ja propagandaa tiukasti myötäilevää linjaa. Vuoden 1986 lopussa Neuvostoliiton kommunistisen puolueen keskuskomitea oli kiinnittänyt huomiota, että Suomessa oli ”viime aikoina huomattavasti voimistuneet Neuvostoliitolle ystävällisiä suhteita vastustavat oikeistovoimat ja taantumukselliset neuvostovastaiset ryhmittymät”.¹⁹¹ Lehti saikin usein neuvostoviranomaisilta huomautuksia heille vihamielisestä kirjoittelusta. Viimeinen huomautus tuli Helsingin Sanomille vielä niinkin myöhään kuin toukokuussa 1989.¹⁹² Lehti näytti kuitenkin olleen tilanteen tasalla ja alkanut irrottautua Suomen

¹⁹⁰ HS 23.8.1989 s.32

¹⁹¹ Salminen 1996 s.185-188

¹⁹² Visuri 2007 s.298

virallisesta linjasta vaatiessaan rohkeampia kannanottoja valtiolta ja antaessaan tukensa Itä-Euroopan kommunismista irtirimpuileville kansalaisliikkeille.

Seuraavan kerran mieltä osoitettiin Tšekkoslovakiassa 28. lokakuuta ensimmäisen tasavallan perustamisen juhlapäivänä. Kansalaisyhteisöryhmät olivat kutsuneet ihmiset osoittamaan mieltään Vaclavin aukiolle, mutta valtiojohto oli päättänyt järjestää samassa paikassa sotilasvalan, johon pääsi vain erityisellä pääsylipulla. Kun sotilasvala päättyi, alkoi paikalle kokoontua ihmisjoukkoja.¹⁹³ Mielenosoitus oli jälleen suurempi kuin koskaan vuoden 1968 jälkeen ja jälleen osillistujissa oli erityisen paljon opiskelijoita. Osallistujamääräksi lehdet arvioivat noin 10 000 mielenosoittajaa. Ihmiset kokoontuivat Vaclavin aukiolle huutaen vapautta ja ensimmäisen tasavallan perustajan, presidentti Tomáš Masarykin, nimeä. Poliisin toimet mielenosoittajia vastaan olivat jälleen brutaaleja ja mielenosoittajat saivat niskaansa kyynelkaasua ja vettä. Mielenosoituksen hajottamistavat herättivät syvää pahennusta, sillä ensimmäinen tasavalta oli perustettu nimenomaan demokratian ja sananvapauden periaatteille.¹⁹⁴

Tammikuun ja elokuun mielenosoitusten rajuus oli ilmeisesti tullut yllätyksenä Helsingin Sanomille ja Dagens Nyheterille, sillä kumpikaan lehti ei ollut lähettänyt omaa toimittajaa paikalle. Nyt tilanne oli toinen: levottomuudet eivät alkaneet täysin tyhjästä, vaan niitä edelsivät ensi pienet opiskelijoiden tahdittamat levottomuudet, sitten suurempi miehityksen muistopäivän mielenosoitus. Kansallispäivästä osattiin siis odottaa rauhatonta ja Helsingin Sanomat oli lähettänyt paikalle oman reporterinsa Jyrki Palon. Dagens Nyheter ei ilmeisesti pitänyt vielä tässä vaiheessa Tšekkoslovakian tapahtumia oireena jostain suuremmasta, sillä lehti oli päättänyt selvittää uutistalojen materiaaleilla, mikä keskittyi lähinnä faktoihin ja virallisiin lähteisiin. Palon ensimmäisen paikalta kirjoitetun artikkelin alarivi kuvasi hyvin hänen uutistyyliään:

Vihellystä, huutoa, kyynelitä, kauhistuneita kasvoja. Rauhallisten mielenosoittajien sumeilematonta pieksentää, tukasta kiskomista, nöyryytystä. Satoja pidätyksiä ja ainakin kymmeniä loukkaantuneita. (Helsingin Sanomat 29.10)¹⁹⁵

Palon tyyli oli kaukana perinteisestä faktoihin keskittyneestä uutisoinnista. Hän kertoi uutista kuin tarinaa. Artikkelissa ei annettu tilaa Rudé Právon tai hallituksen virallisille selityksille

¹⁹³ HS 26.10.1989 s.37

¹⁹⁴ Wheaton 1992 s.26-27

¹⁹⁵ HS 29.10.1989 s.25

tapahtuneesta, vaan kaikki perustui siihen mitä toimittaja Palo näki kaduilla. Se alkoi kuvailulla siitä, kuinka *tiukkaan rintamaan ryhmittyneet poliisit hyökkäsivät aseettomien mielenosoittajien kimppuun kumipampuin* ja kuinka myöhemmin Vodickova-kadulla Palo näki, kuinka *nuoria tyttöjä hakattiin ja vanhoja työläisiä lyötiin katuun*. Artikkelin päättyi kuvaukseen siitä, kuinka *itkuiset ihmiset katsoivat voimattomina, kuinka poliisi mursi erään miehen käsivarren*. Artikkelin oli täynnä draamaa ja Palo oli käyttänyt hyväkseen subjektiivisen kokemuksen tuomaa tehoa. Lukija pystyi seuraamaan tapahtumia toimittajan omin silmin ja automaattisesti otti hänen näkökulmansa omakseen. Kun artikkelia vertaa samana päivänä uutistoimistojen materiaaleista kootun Dagens Nyheterin artikkeliin, huomaa, millainen ero syntyy subjektiivisen kokemuksen kautta:

Poliisi varoitti mielenosoittajia useasti ja löi heitä pampuin. He pidättivät useita, mutta mielenosoittajat valuivat sivukaduille ja jatkoivat mielenosoituksia siellä. (Dagens Nyheter 29.10)¹⁹⁶

Oman toimittajan lähettäminen paikalle käänsi viimeistään Helsingin Sanomien ja Dagens Nyheterin uutisvertailun pääläelleen. Siinä missä Helsingin Sanomat julkaisi pitkiä kerronnallisia artikkeleita, tyytyi Dagens Nyheter lyhyisiin faktamaisiin uutisiin. Syynä ei kuitenkaan ollut se, että Suomen lehdistökurin löystyessä sitä olisi kiristetty Ruotsissa, vaan pikemminkin siitä, että maat olivat tulleet suurin piirtein samalle viivalle. Pitää myös muistaa, että Suomessa Helsingin Sanomat oli maan suurin lehti ja ulkomaanuutisten päälähde, joten sen ulkomaansivuihin panostettiin suhteellisesti paljon verrattuna muihin osastoihin. Ruotsissa Dagens Nyheter oli iso, mutta niin oli myös Svenska Dagbladet, joten ihmiset pystyivät saamaan uutisensa myös muualta, eikä artikkelissa tarvinnut kertoa kaikkea. Ruotsissa myös Perestroika ja liennytyks olivat vähentäneet maan tarvetta arvostella Neuvostoliittoa. Vuonna 1989 artikkeleiden erot olivat enemmän kiinni sattumasta. Jos paikalla oli oma toimittaja, niin hänen tyyliensä kirjoittaa vaikutti paljon siihen, millaisen kuvan lehden linjasta sai. Jos käytettiin uutistoimistoja, niin sattuma saneli, paljonko artikkelille oli tilaa, ja kuinka paljon tekstistä jouduttiin karsimaan uutisen faktojen kannalta merkityksettämiä kommentteja ja kuvailuja. Juuri näillä kuitenkin on jälkikäteen katsottuna suurin merkitys lehden linjan määrittelijänä.

Suurmielenosoitukset loppuivat väliaikaisesti, mutta ainakin Helsingin Sanomissa uskottiin, että tässä ei ole kaikki, sillä Jyrki Palo jäi aseisiin. Kukaan ei kuitenkaan tainnut arvata, että

¹⁹⁶ DN 29.10.1989 s.10

kommunismi kaatuisi vielä saman vuoden aikana, sillä 12. marraskuuta Jyrki Palo kirjoitti, että jotain tulee tapahtumaan, mutta ei kovin nopeasti. Hän lainasi Václav Havelia, joka oli sanonut Der Spiegel-lehden haastattelussa, että jos käy huono tuuri, on odotettava biologista ratkaisua, sillä betonipäät kuolevat joskus pois. Myös Jyrki Palon haastattelema paikallinen pariskunta epäili muutoksen tulevan, mutta hitaasti:

Mutta tilannetta seuraava pariskunta sanoo, että ”tshekit eivät vielä ole tarpeeksi nälkäisiä”. Nainen arvelee, että ensi vuonna vasta tapahtuu muutoksia –ei vielä. ”Täytyy odottaa. Kaikki odottavat”, he sanovat. (Helsingin Sanomat 12.11)¹⁹⁷

Koko Itä-Eurooppaa vavahduttavat muutokset olivat kuitenkin jo alkaneet. Puolassa kommunistinen puolue oli menettänyt ehdottoman valta-asemansa jo 5. ja 19. kesäkuuta järjestetyissä vapaissa vaaleissa, jotka koko kansan liikkeeksi paisunut Solidaarisuus oli saanut aikaan painostamalla kommunistista puoluetta. Vaalitulos oli ollut murskaava kommunisteille ja suuri voitto Solidaarisuudelle ja demokratialle, sillä Solidaarisuus sai senaatissa 99 paikkaa sadasta. Jopa kaksi miljoonaa virolaista, latvialaista ja liettualaista olivat muodostaneet 23. elokuuta ihmisketjun läpi Baltian mielenilmauksena vapauden puolesta. Syyskuussa itäsaksalaiset olivat alkaneet siirtyä Länsi-Saksaan Tšekkoslovakian Länsi-Saksan suurlähetystön ja rajansa 10. syyskuuta Itävaltaan avanneen Unkarin kautta. Unkarissa ensimmäisen kahden vuorokauden aikana laskettiin 10 000 itäsaksalaisen käyttävän mahdollisuutta hyväkseen. Sen kommunistinen puolue lopetti toimintansa lokakuussa samaan aikaan kun Itä-Saksan vanhoillinen kommunistijohtaja Erich Honecker joutui väistymään ja Berliinin muuri murtui 9. marraskuuta. Muurin murtuminen oli merkki myös lopuille itäblokin maille. Bulgarian Todor Zhivkov luopui virastaan seuraavana päivänä ja viikko myöhemmin alkoivat mielenosoitukset, jotka johtivat kommunismin kaatumiseen Tšekkoslovakiassa.¹⁹⁸

Vaikka Helsingin Sanomat seurasi tarkkaan itäblokin tapahtumia ja uskaltautui esittämään arvioita tulevaisuudesta, valtiollisella tasolla tämä ei näkynyt. Suomi suhtautui Itä-Euroopan muutosaaltoon varovaisen odottelevasti yrittäen olla ottamatta kantaa suuntaan eikä toiseen. Vaikka vasemmistopuolueiden kannatus oli Suomessa vähentynyt jo 1980-luvun alussa, kommunistinen puolue jopa hajonnut kokonaan ja Neuvostoliiton arvostus vähentynyt, Suomen valtiojohto ei virallisella tasolla halunnut edelleenkaan ottaa kuvainnollisia askeleita pois Neuvostoliiton kyljestä

¹⁹⁷ HS 12.11.1989 s.24

¹⁹⁸ Visuri 2007 s.285, Wheaton 1992 s.31

kohti länttä. Mullistuksista huolimatta presidentti Koivisto uskoi vielä syyskuussa, ettei Suomen EY-jäsenyys ole missään nimessä mahdollinen, ja marraskuussakin Koivisto painotti puheessaan, ettei Euroopan yleisasetelma tule kovin nopeasti muuttumaan.¹⁹⁹ Kriittisintä tekstiä Suomen asennoitumiseen saatiin lukea Ruotsista: Dagens Nyheter huomautti Koiviston kieltävän Kekkosen ajan hengessä tiedotusvälineitä, ulkoasiainhallinnon virkamiehiä ja akateemisia tutkijoita antamasta lausuntoja suureen naapuriin Neuvostoliittoon liittyvistä asioista.²⁰⁰

Tosin Ruotsia itseään ei voinut nimetä tässä tapauksessa Itä-Euroopan maiden demokratiakehityksen etulinjan taistelijaksi, sillä sekin puhui mieluummin hitaan kuin nopean muutoksen puolesta. Ruotsi ei julkisesti tukenut Baltian ja Itä-Euroopan maiden vapautumisvaatimuksia, vaikka olikin tehnyt niin Puolan Solidaarisuus-liikkeen kohdalla. Ruotsin hallitus tuki uudistusta Neuvostoliiton sisällä, mutta puhui kaikkea voimankäyttöön perustuvaa muutosta vastaan peläten, että se voisi vahingoittaa stabiilisuutta.²⁰¹ Ruotsin mielestä Baltian maiden ei pitänyt irrottautua Neuvostoliitosta, vaan oli parempi uudistaa vanhaa järjestelmää kuin lähteä luomaan uutta: Pääministeri Ingvar Carlsson oli ottanut osaa balttialaiseen tiedekonferenssiin kesäkuussa 1989. Hän kertoi, kuinka Neuvostoliitto oli osoittanut kiinnostusta ruotsalaiseen tyyliin yhdistää dynaamista taloutta ja sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja kuinka Ruotsi voisi vahvistaa neuvostoliiton sitoutumista uudistuksiin Baltiassa.²⁰² Yksi Neuvostoliiton johtavista taloustieteilijöistä oli jopa suositellut Ruotsin mallia sopivaksi jokaiselle sosialistiselle valtiolla Berliinistä Vladivostokiin.²⁰³ Dagens Nyheterin uutisointi kuvaa hyvin tätä Ruotsin ja Neuvostoliiton yksimielistä linjaa. Lehti antoi kyllä oppositiolle runsaasti rivilaa, mutta se ei lähtenyt hehkuttamaan vallankumouksen mahdollisuutta, kuten se oli tehnyt vuonna 1977 kun Charta 77 oli perustettu. Tšekkoslovakian tilanne ei esimerkiksi poikanut yhtään pääkirjoitusta elokuun ja lokakuun aikana.²⁰⁴

3.4. Kansalaisfoorumi ottaa tilanteen haltuun

Marraskuussa mielenosoituksista oli tullut jo lähes jokapäiväinen näky Prahan kaduilla. Berliinin muuri oli murtunut, rajat länteen avautuneet ja Tšekkoslovakian vanhaan linjaan tukeutuvien johtajien asema kävi yhä tukalammaksi. Opiskelijat olivat alkaneet järjestäytyä lakkokomiteoiksi ja

¹⁹⁹ Visuri 2007 s.298

²⁰⁰ Salminen 1996 s.180–182

²⁰¹ Kronvall 2005 s.154–155

²⁰² Kronvall 2005 s.121–122, 138

²⁰³ Tismaneanu 1999 s.121

²⁰⁴ Kan 1996 s.146

myös yhä useampi ihminen liittyi spontaanisti heidän mielenosoituksiinsa. Toisaalta myös aseettomien nuorien ja mellakkavarusteisten poliisien usein väkivaltaan päättyneet kohtaamiset olivat nostaneet tavallisten kansalaisten vihaa ja saivat heidät liittymään mielenosoituksiin ehkä tehokkaammin kuin palopuheet tai marssit ympäri kaupunkia olisivat koskaan tehneet.²⁰⁵ Kahdeksastoista marraskuuta perustettiin Kansalaisfoorumi kokoamaan Tšekkoslovakian kaikki oppositiovoimat yhteen. Sitä ennen opiskelijat ja teatteriväki olivat löytäneet yhteisen sävelen, mutta nyt mukaan tulivat myös muut aktiiviset mutta hajanaiset vastarintaliikkeet. Olen ottanut Kansalaisfoorumin mukaan tutkimukseeni, sillä sillä oli merkittävä rooli samettivallankumouksessa. Tämän vuoksi sekä Helsingin Sanomat että Dagens Nyheter seurasivat tarkasti sen toimintaa ja keräsivät osan materiaalistaan Kansalaisfoorumin tiedotustilaisuuksista. Se, miten paljon Kansalaisfoorumi ja sen kautta tuleva tieto oli esillä lehdissä, kertoo lehtien suhtautumista uuteen oppositioliikkeeseen.

Perjantaina 17. marraskuuta jälleen arviolta 15 000 mielenosoittajaa kerääntyi Vaclavin aukiolle. Tässä vaiheessa suurin osa osallistujista oli vielä opiskelijoita. Päivä oli myös siinä mielessä merkittävä, että se oli tšekkiläisen natsien vastaisen vastarinnan muistopäivä, sillä tasan viisikymmentä vuotta aikaisemmin Jan Opletal kuoli sotilaiden luoteihin osoittaessaan mieltä saksalaismiehitystä vastaan. Nyt opiskelijat osoittivat mieltään hallitusta vastaan ja historia näytti toistavan itseään: mellakkapoliisi hyökkäsi mielenosoittajia vastaan ja huhun mukaan 20-vuotias opiskelija Martin Šmíd sai surmansa poliisin kovien otteiden vuoksi. Tämä uutinen, joka myöhemmin osoittautui pelkäksi huhuksi, sai aikaan valtavan vastalauseryöpyn ja sen psykologinen merkitys oli suuri vaikka tieto Šmídin kuolemasta kumottiin myöhemmin. Sen jälkeen mielenosoittajien määrät nousivat lähes päivittäin yli 100 000:een. Pääministeri Ladislav Adamec joutui myös lupaamaan, että mellakkapoliiseilla ei ole enää valtaa käyttää voimatoimia.²⁰⁶

Samettivallankumouksen tärkeimmän toimijan, Kansalaisfoorumin, perustaminen ei ollut mikään näkyvä tapahtuma, vaan se jäi mielenosoitusten ja muiden levottomuuksien varjoon. Ei Helsingin Sanomat eikä Dagens Nyheter osannut arvata, kuinka tärkeä elementti foorumista tulisi seuraavien kuukausien aikana, joten uutinen oli kummassakin lehdessä muutaman rivin pituinen sivujuonne mielenosoituksesta kertovassa pääjutussa. Uutisissa ei selvinnyt tarkalleen, ketä Kansalaisfoorumiin kuului, mitkä sen toimintatavat olivat ja sen tavoitteisiinkin puututtiin vain muutamalla sanalla:

²⁰⁵ Wheaton 1992 s.43-48

²⁰⁶ DN 19.11.1989 s.10, DN 21.11.1989 s.10, Wheaton 1992 s.41

Sunnuntaina Prahassa perustettiin uusi reformiliike hallituksen painostamiseksi ja keskustelun johtajaksi. He vaativat myös kovan linjan kommunistien erottamista puolueesta. Kansalaisfoorumi, joksi he kutsuvat itseään, piti perustamiskokouksen prahalaisessa teatterissa ja uhkasi yleislakolla, jos heidän vaatimuksiinsa ei suostuta.(Dagens Nyheter 20.11)²⁰⁷

Sunnuntaina Prahassa perustettiin uusi oppositiojärjestö, Kansalaisfoorumi. Se pyrkii mm. vuoropuheluun hallituksen kanssa (Helsingin Sanomat 21.11)²⁰⁸

Dagens Nyheter tarkensi seuraavana päivänä Kansalaisfoorumin toimintasuunnitelmaa kertomalla, että se oli päättänyt kutsua hallituksen keskusteluun – mutta vain jos poliittiset vangit, jotka pidätettiin Varsovan liiton hyökkäyksen vuosipäivänä, vapautetaan.²⁰⁹ Tšekkoslovakian hallituksen vastaus Kansalaisfoorumin vaatimukseen tuli yllättävän nopeasti; kun Kansalaisfoorumi oli perustettu sunnuntaina, niin jo seuraavana tiistaina pääministeri Vladislav Adamec kutsui sen muutaman muun oppositioryhmän kanssa neuvotteluihin. Tätä ennemmin maan hallitus oli kieltäytynyt kaikesta keskustelusta toisinajattelijoiden kanssa ja torjunut mielenosoittajien vaatimukset vastavallankumouksellisten salajuonena kaataa sosialismi. Keskusteluun suostuminen oli merkki siitä, että hallitus oli joutunut myöntämään auktoriteettinsa murenneen ja opposition olevan pääsemässä niskan päälle.

Valtasuhteiden muutos näkyi Helsingin Sanomien ja Dagens Nyheterin marraskuun 22. päivän uutisoinnissa. Muutosta kannattaneet opiskelijat ja Kansalaisfoorumi olivat nyt ne, joita seurattiin hallitukselle jäädessä sivuosaan kommentoimaan uutista muutamalla lauseella. Helsingin Sanomissa opiskelijat vaativat politbyroon uudistamista ja laativat julkilausumia, kun hallitus joutui myöntymään uudistuksiin ja vakuuttamaan poliisin ja armeijan pysyvän sivussa. Lehdessä näkyi selvästi uusi asetelma: Toisinajattelijat asettivat vaatimuksia ja hallitus joutui antamaan myönnytyksiä voimatta vaatia itse mitään tilalle.

Valtuuskuntaan osallistuneet kertoivat myöhemmin illalla uutistoimistoille Adamecin luvanneen, että hallitus olisi nyt valmis vuoropuheluun opposition kanssa. Heidän

²⁰⁷ DN 20.11.1989 s.10

²⁰⁸ HS 21.11.1989 s.c1

²⁰⁹ DN 21.11.1989 s.10

*mukaansa pääministeri oli myös myöntäväinen ajatukseen, että hallitukseen otettaisiin kommunistipuolueen ulkopuolisia jäseniä. (Helsingin Sanomat 22.11)*²¹⁰

Dagens Nyheterin uutinen opposition ja pääministerin neuvotteluavauksesta oli hyvin samanlainen kuin Helsingin Sanomien. Siinä missä mielenosoittajat vaativat ja ottivat haltuunsa niin Adamec lupasi uudistuksia ja etsi sovintoa. Dagens Nyheterin uutisessa hallituksen mielipiteillä oli vielä sen verran merkitystä, että se sai ensimmäisenä puheenvuoron, mutta tekstistä selvisi nopeasti, kuka sanelee tahdin:

*Tšekkoslovakian pääministeri Ladislav Adamec otti tiistaina vastaan ryhmän mieltään osoittavia opiskelijoita ja Kansalaisfoorumin. Hän lupasi keskustelua kaikkien kanssa, myös Charta 77:n. Se tarkoittaa käytännössä, että oppositio on nyt hyväksytty.(Dagens Nyheter 22.11)*²¹¹

Opposition tullessa julkiseksi ja hyväksytyksi Kansalaisfoorumi aloitti säännölliset lehdistötilaisuudet, joista tuli lehdistön päätiedonlähde hallituksen jäädessä lähinnä täydentäväksi lähteeksi. Sekä Helsingin Sanomissa että Dagens Nyheterissä oli aistittu, että tapahtumaisillaan oli jotain merkittävää, sillä kummatkin olivat lähettäneet paikalle oman toimittajansa. Tästä lähin artikkeleiden erot asia- ja tyylikysymyksissä olivat suuremmat kuin silloin kun lähteinä käytettiin uutistoimistoja. Esimerkiksi 23. marraskuuta Dagens Nyheterin kirjeenvaihtaja Dina Håstad luotti uutisessaan kerronnalliseen tyyliin ja kuvaili maalailten mielenosoitusten tunnelmaa kun Helsingin Sanomien Jyrki Palo pitäytyi uutismaisessa kerronnassa keskittyen Kansalaisfoorumin tiedotustilaisuuden referoimiseen ja jättäen Havelin puheen mielenosoittajille ainoastaan kuriositeetiksi

*Nyt niiden, jotka ovat hukuttaneet meidän toiveemme vereen, aika on tullut, Havel sanoi. Näiden sanojen mukana massat huusivat ”heidän aikansa on tullut” tarkoittaen johtajia. Havel jatkoi: Heidän ei tarvitse huolehtia, sillä me emme ole kuin he. Me haluamme vain saada maamme eteenpäin. (Dagens Nyheter 23.11)*²¹²

Samalla hallitusta ja puoluejohtajia vastaan suunnattujen joukkojen mielenosoitusten

²¹⁰ HS 22.11.1989 s.c1

²¹¹ DN 22.11.1989 s.10

²¹² DN 23.11.1989 s.10

sarja Prahassa ja muualla maassa jatkui kuudetta päivää. Prahassa kokoontui jälleen parisataa tuhatta ihmistä Vaclavin aukiolle. (Helsingin Sanomat 23.11)²¹³

Samanlainen jako jatkui marraskuun 25. päivänä, jolloin päivän pääuutinen oli kuinka Tšekkoslovakian kommunistipuolueen koko 13 jäseninen politbyroo erosi edellisenä päivänä keskuskomitean istunnossa. Puoluejohtaja Miloš Jakešin tilalle nostettiin tuntemattomuudesta Karel Urbánek. Dagens Nyheter kertoi, kuinka Kansalaisfoorumin tiedotustilaisuudessa paukuteltiin šampanjapulloja, kun tieto Jakešin eroamisesta tuli. Toisinajatteliijoista suurimman huomion artikkeleissa sai Prahan kevään pääarkkitehti Alexander Dubček, joka oli puhunut mielenosoittajille perjantaina. Tämä oli ensimmäinen julkinen puhe sen jälkeen, kun hänet oli sivuutettu puoluejohdosta vuonna 1968. Mielenkiintoista oli, miten eri tavalla Helsingin Sanomien ja Dagens Nyheterin toimittajat kuvailivat puheen saamaa vastaanottoa:

Vuoden 1968 uudistusliikkeen syrjäytetty johtohahmo Aleksander Dubcek puhui mielenosoitukseen kerääntyneille kansanjoukoille. Hänen puheensa katkaisi ajoittain voimakas huuto ”Dubcek, Dubcek” ja ”Haluamme Dubcekin”, mutta innostus ei ollut sitä luokkaa kuin ennakkoon oli odotettu. (Helsingin Sanomat 25.11)²¹⁴

Alexander Dubčekin nimi kaikuu yhä uudestaan ja uudestaan Vaclavin aukiolla tavoittaen toisen huudahduksen, huudon rauhasta ja totuudesta ja demokratiasta ja totuudesta. (Dagens Nyheter 25.11)²¹⁵

Toimittajat esittivät saman tilanteen hyvin eri valossa. Siinä missä Palon tekstistä sai sellaisen käsityksen, ettei Dubčekin vastaanotto ollut niin hyvä kuin olisi voinut odottaa, mutta Håstadin tekstistä huokui ihmisten innokkuus. Edelliset artikkelit ovat kuitenkin osoittaneet, että kumpikin toimittaja suhtautui mielenosoittajiin positiivisesti, joten tässä oli todennäköisesti enemmänkin kyse toimittajan omasta tulkinnasta. He olivat voineet kuunnella puhetta eri puolilta aukiota ja saada erilaisen kuvan ihmisjoukon reaktioista tai jokin mikä tahansa inhimillinen syy oli saanut heidät tulkitsemaan tilanteen eri tavoin. Subjektiiivisen kokemuksen perusteella kirjoitetussa tekstissä on aina se vaara, että lukijalle toimittajan oma kokemus on objektiiviseksi tosiasia, jos hänellä ei ole asiasta muuta tietoa tarjolla. Olen useaan kertaan painottanut toimittajan omakerronnallisen

²¹³ HS 23.11.1989 s.c3

²¹⁴ HS 25.11.1989 s.c1

²¹⁵ DN 25.11.1989 s.10

artikkelin olevan tehokkaampi kuin pelkkiin faktoihin perustuva teksti, mutta tässä voimme huomata sen olevan myös huomattavasti haavoittuvampi toimittajan tulkinnalle.

Paikalle lähetettyjen toimittajien kirjoitustyyli vaikuttivat tässä vaiheessa kaikista eniten uutisointiin. Dagens Hyheterin toimittaja Dina Håstadin harrastamasta tunnelmoivasta tyylistä sai positiivisemmän kuvan Kansalaisfoorumista ja mielenosoittajista kuin Helsingin Sanomat tarjosi. On totta, että Helsingin Sanomien Jyrki Palon lokakuussa harrastama kerronnallinen tyyli oli muuttunut marraskuussa uutisomaisemmaksi. Tähän voi olla monia syitä: kaduilla kiertelyn sijasta hän keskittyi tiedotustilaisuuksiin ja juuri vapautuneen paikallisen median seurantaan. Tai hän oli yksinkertaisesti päättänyt vaihtaa tyyliä. Olisi vaikeaa uskoa, että käsky jättää dramatiikkaa vähemmälle olisi tullut toimituksesta, sillä Kansalaisfoorumi ja mielenosoitukset saivat edelleen runsaasti palstatilaa hallituksen jäädessä sivummalle. Itse asiassa tätä ennemmin Tšekkoslovakian tilanne oli ollut lehdessä esillä vain muutamia kertoja kuukaudessa, poikkeuksena tammikuu ja myöhäiskesä, jolloin mielenosoitukset olivat alkaneet. Nyt siitä kirjoitettiin päivittäin ja se sai runsaasti tilaa ulkomaan osastolla. Sen lisäksi aiheesta tehtiin reportaaseja myös sunnuntaisivuille, mikä osoittaa, että aiheesta haluttiin uutisoida.

26. marraskuuta Palo väläytti taas lokakuulta tuttua tyyliään kertoessaan, miten politbyroon muutokset otettiin vastaan Prahassa:

Prahan Vaclavin aukiolla tanssittiin kadulla myöhään perjantai-iltana, kun tieto kommunistipuolueen johdon eroista levisi. Aukiolla oli väkeä tuhatmäärin ja yhdessä kulmassa soitti puhallinorkesteri. Monet tempautuivat mukaan hilpeään tunnelmaan, joka toi mieleen uudenvuodenjuhlat. (Helsingin Sanomat 26.11)²¹⁶

Prahalaiset ovat käyneet rohkeiksi. He puhuvat vieraille täysin avoimesti halustaan päästä eroon kommunisteista[...] Monet vielä viikko sitten uskomattomilta tuntuneet tilanteet muuttuivat todeksi: vainottu toisinajattelija Vaclav Havel puhui kansanjoukoille Prahassa ja syrjäytetty puoluejohtaja Aleksander Dubcek Bratislavassa. (Helsingin Sanomat 26.11)²¹⁷

²¹⁶ HS 26.11.1989 s.c2

²¹⁷ HS 26.11.1989 s.c2

Uutisoinnin rajoituksettomuudesta saatiin vielä lisätodisteita 28. päivän lehdessä, kun kumpikin toimittaja kertoi hyvin samanlaiseen positiiviseen tyyliin niistä reaktioista, joita Kansalaisfoorumien organisoiman yleislakon onnistuminen herätti. Prahassa lakkoon oli osallistunut noin 57 prosenttia työväestöstä, joista puolet lähti osoittamaan mieltä kaduille. Muualla maassa osallistuminen oli vähäisempää ja voidaan arvioida, että joka kymmenes tšekkoslovakialainen oli lakossa.²¹⁸ Lehtijuttujen perusteella voisi kuitenkin luulla, että lakossa ja kaduilla olisi ollut koko kansakunta:

Prahassa väki täytti taas Vaclavin aukion ja kulki myös Narodní-katua pitkin. Samoilla paikoilla mellakkapoliisit vielä kymmenen päivää sitten olivat hakanneet mielenosoittajia. (Helsingin Sanomat 28.11)²¹⁹

Kello 12.00, kun lakon oli määrä alkaa, oli Vaclavin aukio tupaten täynnä. Paikalle oli saapunut ainakin 300 000 ihmistä. Kun kello löi, kaikki autot tuuttasivat ja ihmiset soittivat pieniä kelloja tai heiluttivat avainnippuja. ”Nyt me olemme täällä!” ja ”Aika on tullut” he huusivat ja ihmiset ymmärsivät ketä tällä tarkoitetaan”(Dagens Nyheter 28.11)²²⁰

Vuoden 1989 aikana Helsingin Sanomien ja Dagens Nyheterin erot eivät olleet enää sidoksissa lehtiin kohdistuneisiin sisäisiin ja ulkoisiin vaatimuksiin, vaan ne tulivat toimituksellisten vaatimusten ja toimittajien erilaisten kirjoitustyylien kautta. Päivittäisessä vertailussa eroja siis löytyi, mutta pitempää aikajaksoa vertaillessa ne kutistuvat olemattomiin. Vielä alkuvuodesta Helsingin Sanomat oli ollut eri linjoilla kuin Suomi virallisesti oli ollut. Marraskuussa tämäkin oli historiaa, sillä Mihail Gorbatšov oli vierailut Suomessa 25.-27. lokakuuta ja puhuessaan Finlandia-talolla sekä vierailunsa aikana antamissaan lausunnoissa hän oli yksiselitteisesti tunnustanut Suomen puolueettomaksi valtioksi. Vaikka Suomi oli jo pitkään erkaantunut pikku hiljaa Neuvostoliiton vaikutuspiiristä, virallinen tunnustus koettiin suurena helpotuksena.²²¹

Marraskuun viimeisenä päivänä lehdet uutisoivat vallan vaihtuneen Tšekkoslovakiassa. Gorbatšov oli ilmoittanut, että mielenosoitukset ovat Tšekkoslovakian sisäinen asia ja heillä ei ole aikomusta puuttua asiaan, kuten tehtiin vuonna 1968. Tšekkoslovakian perustuslaista poistettiin 4. pykälä, joka takasi kommunistiselle puolueelle johtavan aseman ja marxismi-leninismien opin ensiarvoisuutta

²¹⁸ Wheaton 1992 s.95

²¹⁹ HS 28.11.1989 s.c1

²²⁰ DN 28.11.1989 s.10

²²¹ Häikiö 1991 s.84, 96-97

koskevat kohdat. Václav Havel valittiin joulukuun 29. päivä presidentiksi ja vapaa parlamenttivaalit järjestettiin seuraavan vuoden kesäkuussa. Toisinajattelijat olivat onnistuneet kellistämään kaatumattomaksi kuvitellun kommunismin.²²²

Viimeisenä Neuvostoliiton blokkiin kuuluneista Itä-Euroopan maista kommunismista luopui Romania. Sen vallankumous alkoi protesteilla Timisoarassa 16. joulukuuta ja päättyi 25. joulukuuta kun presidentti Ceaușescu ja hänen vaimonsa teloitettiin. Ainoa verenvuotoa vaatinut vallankumous päätti itäblokin vallankumousketjun. Euroopan poliittis-yhteiskunnallisen kaksiajaon lopetti lopullisesti Saksojen yhdistyminen lokakuussa 1990 ja Neuvostoliiton hajoaminen joulukuussa 1991. Tšekkoslovakian mullistukset jatkuivat vielä vuonna 1992, jolloin maa jakautui Tšekin tasavallaksi ja Slovakiaksi. Samana vuonna Charta 77 jäsenet katsoivat kansalais- ja ihmisoikeusliikkeen täyttäneen tehtävänsä ja se päätettiin lakkauttaa.²²³

4. Päätelmät

Tämän tutkielman tarkoitus on ollut vastata kysymykseen, miten ympäröivä yhteiskunta ja maailma vaikuttivat tšekkiläisten toisinajattelijoiden ja viranomaisten representaatioon Helsingin Sanomissa ja Dagens Nyheterissä. Vastauksen saamiseksi on ensin vedettävä yhteen, millaiset toisinajattelijoiden ja viranomaisten representaatiot olivat kyseisissä lehdissä vuosina 1977 ja 1989, ja miten ne muuttuivat siirryttäessä vertailuajankohdasta toiseen. Vasta tämän jälkeen on mahdollista asettaa muutokset historialliseen kontekstiin, jolloin voidaan nähdä Suomea ja Ruotsia vertailemalla, miten maiden poliittiset ja yhteiskunnalliset erot näkyivät lehtien representaatioissa.

Kun Charta 77 -manifesti julkaistiin Helsingin Sanomissa ja Dagens Nyheterissä 8. tammikuuta 1977, alkoivat lehdet heti määritellä manifestia ja sen allekirjoittajia. Helsingin Sanomat otti toisinajattelijoihin mahdollisimman neutraalin kannan. Tämä näkyi siinä, että uutiset olivat lyhyitä ja ne keskittyivät faktoihin. Tilanne- ja silmännäkijäkuvailuja ei ollut laisinkaan ja suoria haastatteluja vain muutamia. Lehti kertoi ainoastaan kaikista oleellisimman tiedon uutisen välittymisen kannalta, jolloin Helsingin Sanomien lukijat eivät voineet muodostaa tilanteesta kovin tarkkaa kuvaa, eivätkä määritellä tapahtumien tärkeyttä isommassa kontekstissa. Antamalla toisinajatteliijoista mahdollisimman etäiseksi jäävän kuvan, lehti suojasi itsensä mahdollisilta väitteiltä puolueellisuudesta tai toisinajattelijoiden tukemisesta. Dagens Nyheterissä chartalaiset

²²² HS 30.11.1989 s.c3 ja DN 30.11.1989 s.10

²²³ Tismaneanu 1999 s.33-34

olivat enemmän esillä kun Helsingin Sanomissa, sillä artikkelit olivat pitempiä ja ne sisälsivät enemmän informaatiota toisinajatteliijoista. Heistä kerrottiin usein taustatietoja, kuten ammatti ja elämäntilanne sekä muutamia seikkoja henkilöhistoriasta. Tämä toi chartalaiset lähemmäs lukijaa ja teki heistä sympaattisempia, sillä on helpompia samaistua ihmiseen, joka tuntuu tutulta. Kun katsoo, miten lehdet käyttivät artikkelin saaman tilan, niin Dagens Nyheterissä toisinajattelijat saivat enemmän rivitilaa kun Helsingin Sanomissa se oli suurin piirtein puolet ja puolet. Ero ei kuitenkaan ollut niin suuri, että sillä olisi ollut suurta merkitystä, vaan kyse oli ennemminkin sisällöstä. Vuonna 1989 Helsingin Sanomat kirjoitti yhtä pitkiä tai pidempiä artikkeleita kuin Dagens Nyheter. Perusuutisten lisäksi artikkelikokonaisuuksissa oli usein taustoittavia kainaloita, joissa toimittajan ääni pääsi paremmin esiin. Artikkeleiden sisältö oli myös tullut lähemmäs Dagens Nyheterin tyyliä. Virallisilta tahoilta tulleiden perusuutisten lisäksi ne sisälsivät runsaasti toisinajatteliijoilta, mielenosoittajilta ja tavallisia ”kadunmiehiltä” saatuja kommentteja. Ei ollut mitenkään harvinaista, että artikkelin pääpaino tai koko artikkeli oli näiden varassa ja viranomaiset jäivät taustalle. Samalla kun toisinajattelijoiden kommenttien määrä kasvoi Helsingin Sanomissa, heistä tuli lukijalle läheisempiä viranomaisten jäädessä puolestaan etäisemmiksi.

Vuonna 1977 toisinajatteliijoilta lainatuissa sitaateissa Helsingin Sanomat käytti sanamuotoja, jotka asettivat lausujan argumenttien luotettavuuden kyseenalaiseksi. Sanojen merkityserot olivat usein pieniä, mutta suurempana kokonaisuutena ne antoivat negatiivisen representaation kohteen luotettavuudesta. Tällaisia sanoja olivat muun muassa ”väittää” ja ”mukaan”. Arvottavien tekijäverbien käyttäminen antoi lehdelle myös mahdollisuuden sysätä vastuu sitaatin sisällöstä täysin sen sanojan vastuulle ja varmistaa, ettei julkaisukanavana toimineen lehden voida missään vaiheessa väittää tukevan toisinajattelijoiden argumentteja. Helsingin Sanomat kirjoitti niin vähän chartalaisten argumenteista ja manifestin sisällöstä, ettei lukija voi oikeastaan muodostaa mitään mielipidettä asiasta. Kyse ei ollut todennäköisesti vahingosta, vaan harkiten tehdystä linjavedosta, jolla oli varmistettu, että Helsingin Sanomia ei tulla syyttämään chartalaisten suosimisesta. Dagens Nyheterissä oli sen sijaan tapana esitellä toisinajattelijoiden mielipiteet ja argumentit täysinä faktoina. Sitaateissa se käytti usein sellaisia neutraaleja tekijäverbejä kuten ”sanoo”, joiden perusteella sitaatin luotettavuus nousi. Samoin kirjoittaessaan toisinajattelijoiden argumenteista Dagens Nyheter käsitteli niitä totena kyseenalaistamatta niiden totuudenmukaisuutta tai epäilemättä niiden mahdollista tarkoitusta toimia jonkin tahon propaganda-aseena hallitus vastaan. Dagens Nyheter julkaisi myös osan manifestista lehtensä sivulla. Vuonna 1989 Helsingin Sanomat osoitti samanlaista sympatiaa mielenosoittajia kohtaan kuten Dagens Nyheter oli alusta asti tehnyt ja negatiivisesti arvottavat tekijäverbit olivat kadonneet. Tammikuussa ja elokuussa pidettyjen

mielenosoitusten aikana Helsingin Sanomat julkaisi useita kuvauksia poliisin väkivaltaisesta toiminnasta ja tarkensi useaan kertaan, etteivät mielenosoittajat provosoineet poliisia missään vaiheessa. Lokakuun mielenosoituksessa Helsingin Sanomien oma toimittaja toi mielenosoittajia esiin jo paljon enemmän kuin Dagens Nyheter.

Suurin ero tulee esiin tutkiessa manifestia käsitteleviä pääkirjoituksia. Helsingin Sanomat keuhui ideaa manifestin takana hyväksi, mutta toppuutteli toteutustavan olevan väärä. Sen mielestä tällainen hyökkääminen hallituksen linjaa kohtaan tuotti enemmän vahinkoa kuin hyötyä kummallekin osapuolelle. Helsingin Sanomien virallinen ääni siis paheksui chartalaisia ja heidän manifestiaan, vaikka tuki ihmis- ja kansalaisyhteisyyksiä idean tasolla. Dagens Nyheterin pääkirjoitus oli sen sijaan päinvastainen kannanotto: kirjoittaja ei säästellyt sanojaan, kun se kertoi, miten tervetullut manifesti hänen silmissään oli. Hän antoi hyvin selvästi kaiken tukensa chartalaisilla ja toivoi, että manifesti olisi alku uudelle Prahan kevälle.

Vuonna 1977 kummatkin lehdet yhdistivät chartalaiset Prahan kevääseen, mutta Helsingin Sanomille se oli negatiivinen ja Dagens Nyheterille positiivinen representaatio. Helsingin Sanomat huomio tämän heti ensimmäisessä artikkelissaan, määritellesään manifestin julkaisuksi, jossa palautettiin mieliin Prahan kevät ja myöhemmin chartalaisista puhuttaessa heidän mainittiin useaan kertaan olleen merkittävässä asemassa Prahan kevään aikana. Nämä maininnat tehtiin usein sellaisessa kontekstissa, että lukijalle jäi Prahan kevään kohdalla kuva jostain negatiivisesta ja ei-toivotusta ilmiöstä, joka uhkasi jälleen järjestystä Tšekkoslovakiassa. Myös Dagens Nyheter näki Charta 77:ssä uuden Prahan kevään aineksia, mutta sille se oli positiivinen ja toivottu asia. Lehti hehkutti pääkirjoituksessaan, että tulossa oli uusi Prahan kevät, jossa kansanjoukot nousevat vaatimaan muutosta, eikä vallanpitäjillä ole muuta mahdollisuutta kuin taipua ylivoiman edessä. Vuoden 1989 mielenosoitukset eivät enää assosioituneet samalla tavalla Prahan kevääseen, vaikka sen tavoitteiden läpimeno oli lähempänä kuin koskaan. Ainoa selvä viittaus aiheeseen tuli tammikuussa Helsingin Sanomien toimittajalta, joka spekuloi, että reformistien työnä olisi heidän valtaan noustessaan aloittaa alusta Prahan kevään reformit. Tämän jälkeen Tšekkoslovakiaa käsitteleviä pääkirjoituksia ei julkaistu vuoden 1989 aikana kovinkaan useita, joten tällaiset pohdinnat jäivät enemmän artikkeleiden kainaloihin. Niissä taas keskityttiin enemmän pieniin yksityiskohtiin kuin suuriin linjoihin.

Lehdet esittivät ilmiön laajuuden myös eri tavalla. Vuonna 1977 Helsingin Sanomat toi Charta 77:n elitististä luonnetta esille useaan kertaan. Se käytti Rudé Právon lainauksia kertomaan, että kyseessä

oli vain muutamien yhteiskunnan ulkopuolelle jääneiden yksilöiden hanke. Dagens Nyheterin lukijansa sijaan sai mielikuvan jatkuvasti kasvavasta kansanjoukosta. Mielikuvaa ruokittiin haastatteluin ja uutisoimalla säännöllisesti, kuinka monella nimellä manifestin allekirjoittajajoukko oli kasvanut. Vuoteen 1989 mennessä tilanne oli muuttunut. Dagens Nyheterin kanssa vertailtuna Helsingin Sanomat oli kirinyt samalle viivalle itseilmaisun vapautumisessa. Nyt toisinajattelijat olivat ennemminkin tosiasia, joiden kautta muutos tapahtuu. Ne representoitiin tavallisiksi ihmisiksi eli ”kansaksi”, joka halusi muutosta, eikä heidän tavoitteissaan nähty mitään väärää. Dagens Nyheterin sijaan oli hieman keventänyt sanapainoaan sitten vuoden 1977. Se ei enää puhunut runolliseen sävyyn toisinajattelijoiden merkityksestä koko Tšekkoslovakian kansan vapauttajina, vaan keskittyi uutisoimaan mielenosoitusten merkityksestä neutraalimmin vuoteen 1977 verrattuna.

Vuonna 1977 Helsingin Sanomat käytti Tšekkoslovakian toisinajattelijoiden toiminnasta kertoessaan laajasti hyväkseen viranomaislähteitä ja julkaisi viranomaisten mielipiteitä siteeraamalla puoluelehti Rudé Právoa. Viranomaiset representoitiin asiantuntijoiksi, jotka edustivat luotettavaa tietoa, sillä heidän sitaattejaan alustettiin harvoin sellaisilla tekijäverbeillä, jotka olisivat vieneet osan sitaatin luotettavuudesta. Syynä tähän oli, että vaikka varsinkin Rudé Právosta otetut lainaukset olisi toimituksessa tunnistettu sisältävän propagandistisia elementtejä, ne edustivat kuitenkin virallista Tšekkoslovakiaa. Dagens Nyheterissä puolestaan viranomaiset kyllä pääsivät ääneen, mutta heidän sitaattinsa esitettiin sellaisessa kontekstissa, että ne menettivät osan uskottavuudestaan. Erityisesti Rudé Právon lainaukset rinnastettuina toisinajattelijoiden sitaatteihin antoi kuvan puoluelehdestä levittämässä toisinajattelijointa mustamaalaavaa propagandaa. Vuonna 1989 Tšekkoslovakian viranomaiset olivat menettäneet myös Helsingin Sanomissa merkitystä ”virallisena äänenä”. Lehdet painottivat toisinajattelijoiden ja tavallisten tšekkoslovakialaisten mielipiteitä enemmän kuin virallisia lausuntoja. Rudé Právoa ei käytetty enää laisinkaan lähteenä. Syynä tähän oli sekä maailmanpoliittinen tilanne että Tšekkoslovakian sisäiset muutokset. Itäblokin ja sen viranomaisten uskottavuus oli karissut vuosien aikana ja samaan aikaan toisinajattelijoiden muodostama underground-verkosto oli muuttunut yhä virallisemmaksi.

Vuonna 1977 pidettiin Belgradin Etyk-seurantakokous. Erikoista kokouksen uutisoinnissa oli, että toimittajien omat mielipiteet tulivat niissä erityisen selkeästi esiin. Helsingin Sanomien toimittajan kirjoitukset suorastaan mielistelivät Neuvostoliittoa, sillä häneltä löytyi joka artikkeliin jotain hyvää sanottavaa Neuvostoliitosta ja vastaavasti moitteita Yhdysvalloille. Toimittaja kehui muun muassa Neuvostoliiton yhteistyöhalua ja sitä, kuinka se oli työskennellyt parantaakseen itäblokin maiden kansalais- ja ihmisoikeuksia. Tšekkoslovakian Charta 77 -manifestia ei ollut mainittu kuin kerran ja

sekin paljon ennen kokouksen alkua. Dagens Nyheterin toimittajat keskittyivät sen sijaan enemmän ihmisoikeusasioiden seuraamiseen ja Ruotsin omaan esiintymiseen kokouksessa. Lehti antoi kärkevää palautetta kummallekin suurvallalle ja osoitti näin, ettei se eikä Ruotsi halunnut tulla luetuksi kumpaakaan kylmän sodan leiriin. Toisin kuin Helsingin Sanomissa, toimittaja liitti itäblokin ihmisoikeusrikkomukset kokouksesta tehtyihin artikkeleihin. Vuonna 1989 viranomaisten toiminnasta annettu kuva oli sekä Helsingin Sanomissa että Dagens Nyheterissä hyvin negatiivinen: heidät representoitiin väkivaltaisina ja aggressiivisina toimijoina, jotka kohdistivat raivonsa rauhallisiin mielenosoittajiin. Kuvailut olivat suurimmaksi osaksi lähtöisin lehtien omilta toimittajilta. Tässä vaiheessa oli helppo huomata, että lehtien linjat eivät eronneet enää toisistaan, vaan kyse oli enemmänkin toimittajien omasta tyylistä ja heidän henkilökohtaisista taidoistaan. Yhtenä päivänä Helsingin Sanomat onnistui luomaan mukaansa tempaavamman jutun kuin Dagens Nyheter ja sitten seuraavana saattoi käydä toisinpäin.

Vuonna 1977 niissä tapauksissa, joissa poliisin toiminta soti esimerkiksi kansainvälisissä sopimuksissa sovittuja kansalaisyhteisöjä vastaan, Helsingin Sanomat ei ohittanut täysin tapausta. Sen sijaan se uutisoi tapahtuneesta mahdollisimman neutraalisti. Esimerkiksi silloin kun lehti kirjoitti Jan Patočkan kuolemantapauksesta, niin se kertoi, kuinka poliisi oli pidättänyt ja kuulustellut, mutta kuvaukset toiminnasta olivat lyhyitä ja ytimekkäitä ilman lisäarvoa tuovia adjektiiveja tai muita tarkemmin toimintaa määritteleviä sanoja. Tosin artikkeleihin oli lisätty tietoa niille, jotka osasivat hakea sitä rivien välistä. Patočkan aivoverenvuodon ja poliisien väkivallan välille ei ollut suoraan osoitettu kausaalisuhdetta, mutta sen pystyi päättämään tekstistä. Samassa tapauksessa Dagens Nyheterin kuva Tšekkoslovakian viranomaisten toiminnasta oli hyvin suorasukainen. Uutisissa viranomaisten kuulustelut esitettiin kuolinsyyksi ja pääkirjoituksesta oli luettavissa kovaa tekstiä: siinä Tšekkoslovakian viranomaiset representoitiin lähes murhaajiksi. Vuonna 1989 Helsingin Sanomat oli luopunut varovaisuudestaan ja käsitteli viranomaisten toimintaa yhtä suorasukaisesti kuin Dagens Nyheter. Viranomaiset representoitiin mielenosoitusten aikana hyökkääjiksi ja heidän väkivaltaista käytöstään tuotiin esille usein esimerkein.

Helsingin Sanomien ristinä oli Suomen monimutkainen suhde Neuvostoliittoon: maa oli virallisesti puolueeton, mutta maantieteellinen sijainti ja YYA-sopimus sitoivat sen läheisesti Neuvostoliiton etupiiriin, vaikkei se kuulunutkaan virallisesti itäblokkiin. Tähän erikoissuhteeseen kuului, että Suomen lehdistö oli sidottu Suomen viralliseen linjaan, jota määritteli ehdoton neutraalisuus ja

puuttumattomuus itäblokin maissa tapahtuviin asioihin²²⁴ Vuonna 1975 Helsingin Etyk-kokouksessa saavutettu suurvaltojen molemminpuolisen kunnioittamisen ja yhteistyön ilmapiiri alkoi olla takanapäin ja niiden suhteet olivat jälleen kiristyneet. Tämä tarkoitti, että Neuvostoliitto kiristi jälleen otettaan omaan blokkiinsa kuuluvista maista. Salmisen mukaan tämä koettiin myös Suomessa: sekä valtion että lehdistön liikkumatila kaventui Neuvostoliiton pitäessä silmällä mahdollisia asennemuutoksia, jotka voisi tulkita merkkeinä siitä, että länsimieliset Neuvostoliiton vastaiset mielialat olivat valtaamassa tilaa Suomessa.²²⁵

Helsingin Sanomat reagoi tähän olemalla varovaisempi kirjoittelussaan kuin lehdistövapauden nimissä olisi ollut tarvetta. Se ei halunnut asettaa suoraan kyseenalaiseksi itäblokin viranomaisten toimia tai rehellisyyttä, sillä tämä olisi saattanut herättää Suomen lehdistöä tarkkailevien neuvostoliittolaisten huomion ja aiheuttaa toimenpiteitä. Silloin kun kyse oli uutisoitavista ulkomaantapahtumista, joissa oma toimittaja ei ollut paikalla, lehden linja oli äärimmäisyyksiin saakka neutraali. Esimerkiksi manifestin julkaisemista seuranneen kuukauden uutisoinnissa artikkelit olivat lyhyitä tiedonantoja tapahtuneesta. Lauserakenteet olivat yksinkertaisia ja niissä keskityttiin kertomaan mahdollisimman vähin sanoin, mitä oli tapahtunut. Adjektiivit ja toiminnan laatua kuvailevat sanat puuttuivat ja kommentteja oli hyvin vähän. Myös tekijäverbit oli pyritty valitsemaan niin, että jos jokin taho esitti mielipiteen, painotettiin sanavalinnoissa, ettei Helsingin Sanomilla ota mitenkään kantaa kyseisen väitteen totuudenmukaisuuteen. Jokainen lause oli siis hiottu puhtaaksi toimituksen sisällä mahdollisesti olleista mielipiteistä tai asenteista. Tällainen äärimmäisyyksiin viety puolueettomuus manifestia käsittelevässä uutisoinnissa viittaa jonkin asteiseen itesensuuriin, koska normaalisti uutisoijan omat intressit ja mielipiteet paistavat läpi tekstistä painotuksin ja sanavalinnoin. Kallenaution mukaan itesensuuri oli hyväksytty hintana siitä, että lehdistön toimintaa ei pyritty vaikeuttamaan joko Suomen tai Neuvostoliiton viranomaisten toimesta.²²⁶

Itsesensuurin näkyminen teksteissä ei kuitenkaan tarkoittanut, että Helsingin Sanomiin olisi painettu ainoastaan neuvostomyönteistä tai täysin neutraalia materiaalia. Lehdellä oli keinonsa ilmaista asioita kiertoteitse niin, että artikkeli näytti muodollisesti täyttävän kaikki neutraalisuuden vaatimukset, mutta teksti sisälsi elementtejä, joista asiaan perehtynyt lukija pystyi yhdistämään asioita uudeksi tiedoksi. Hyvä esimerkki tästä oli Jan Patočkan kuolema. Helsingin Sanomat

²²⁴ Salminen 1996 s.269

²²⁵ Salminen 1996 s.180-182

²²⁶ Kallenaution 2005 s.314-318

kirjoitti hänen kuolleen aivoverenvuotoon. Tästä irrallisessa lauseessa mainittiin, että turvallisuuspoliisi oli kuulustellut Patočkaa ennen hänen joutumistaan sairaalaan. Toisessa artikkelissa julkaistiin, että lääkäri epäili kuulustelujen rasittaneen Patočkaa. Siitä pystyi vetämään kausaalisuhteen kuulustelujen ja aivoverenvuodon välille, vaikka sitä ei missään vaiheessa kirjoitettu suoraan. Rivien välissä -uutisointi oli tärkeä henkireikä, jonka kautta Helsingin Sanomat pystyi välittämään myös sellaista tietoa, jonka suoraan kirjoittaminen olisi voinut aiheuttaa seuraamuksia.

Toisaalta sellaisissa juttutyypeissä, joissa pääasiassa oli toimittajan oma analyysi, ei Helsingin Sanomat voinut noudattaa neutraalisuuden vaatimusta. Esimerkiksi Belgradissa järjestetyn Etyk-seurantakokouksen uutisointi oli pitkälti toimittajien tekemän analyysin varassa. Belgradin kokouksesta esitettyjä Neuvostoliittoa ylistäviä lausuntoja ei todennäköisesti tarvinnut vääntää pakolla, vaan toimittajakunnassa oli ihmisiä, jotka vilpittömästi uskoivat kommunismiin ja Neuvostoliittoon ja pitivät järjestelmän arvostelijoita länsimaisen propagandan uhreina. Kallenaution mukaan Neuvostoliiton korostus mediassa oli erityisen vahvaa 1970-luvulla ja 1980-luvun alkupuolella, mikä näkyi Suomessa Yhdysvalta ja NATO vastaisuutena ja Neuvostoliiton linjan tukemisena. Tämä asetelma saattaa paljolti selittyä sillä, että läntiset suhteet eivät suomalaisten ajattelussa samalla tavalla konkretisoituneet kuin suhteet Neuvostoliittoon ja neuvostoliittolaisiin.²²⁷

Pääkirjoituksissa ja kommentteissa oltiin varovaisia. Charta 77 -manifestin julkaisemista käsitelty pääkirjoitus kuvasi hyvin Suomen ja Helsingin Sanomien linjaa: toisaalta haluttiin tukea sellaisia arvoja kuin kansalais- ja ihmisoikeudet, mutta toisaalta tuomittiin valtaapitävien arvostelu. Olemassa ollut status quota ei haluttu heiluttaa, sillä sen pelättiin johtavan Neuvostoliiton aggressioon, joka olisi todennäköisesti tuntunut myös Suomessa ja pienentänyt sen liikkumatilaa.

Vuonna 1989 Helsingin Sanomat uutisoi erilaisessa Suomessa kuin vuonna 1977. Rajan takana oli tapahtunut muutoksia aina 1980-luvun puolestavälistä lähtien. Ne eivät olleet radikaaleja ennen vuotta 1989, mutta Gorbatšov oli uudistanut maata koko ajan pienin askelin. Samaan aikaa valta oli vaihtunut myös Suomessa ja ilmapiiri oli vapautunut jonkin verran. YYA-sopimusta oli jatkettu joka kerta sen ollessa katkolla, mutta sen velvoitteisiin oli tullut joustoa ja Neuvostoliiton pyrkimyksen kylmän sodan liennytykseen näkyivät myös sen suhtautumisessa Suomeen. YYA-

²²⁷ Kallenaution2005 s.424

sopimuksesta oli tullut yhä enemmän pelkkä paperi, ei niinkään ohjenuora.²²⁸ Erityisesti tämä näkyi kirjoitetuissa uutisissa, sillä 1980-luvun lopussa Suomen lehdistö vapautui, vaikka Suomi jatkoi vielä varovaista linjaansa.²²⁹ Syy tähän eriytymiseen oli, että Suomen oli valtiona vaikea reagoida muutoksiin kovin nopeasti, mutta lehdistö pystyi haastelemaan uusia tuulia ja vastaamaan olosuhdemuutoksiin valtiota nopeammin.

Silmiinpistävin ero vuosien 1977 ja 1989 välillä oli, että Helsingin Sanomat oli hylännyt neutraalisuuteen nojanneen linjansa. Uutistoimistojen uutisista lehteen päätyi itse uutisrunon lisäksi myös kuvailuja ja haastatteluja. Länsimaisilta uutistoimistoilta tulleet artikkelit olivat muotoiltu lähes poikkeuksetta toisinajattelijoiden näkökulmaa tukeviksi. Helsingin Sanomat julkaisi ne kuitenkin sellaisenaan. Lukijat saivat suoria kuvauksia Prahan kadulta, missä mellakkapoliisi hyökkäsi rauhallisten mielenosoittajien kimppuun. Tämä oli uutta verrattuna vuoteen 1977.

Vuonna 1989 itäblokin maiden sisäisistä asioista kirjoittaminen ei ollut enää tabu Suomessa, vaan Helsingin Sanomat pystyi julkaisemaan aiheeseen liittyvää kriittistä materiaalia. Lokakuussa Helsingin Sanomat lähetti oman toimittajansa paikalle. Varsinkin itsenäisyyspäivän mielenosoitusten kuvailussa toimittaja ei kumarrellut viranomaisia, vaan heidän brutaali käytöksensä mielenosoittajia kohtaan kuvailtiin lehden sivuilla pieniä yksityiskohtia myöten. Toimittajan mielenosoittajia kohtaan tuntema sympatia ja toisaalta vastenmielisyys viranomaisten käytöstä kohtaan kerrottiin selvästi artikkeleissa. Helsingin Sanomat oli saanut vielä kesäkuussa huomautuksen Neuvostoliiton vastaisesta kirjoituksesta²³⁰, mutta vaikka lehti asettui syksyllä yhä selvemmin toisinajattelijoiden puolelle, ei Neuvostoliitto enää kiinnittänyt siihen huomiota, sillä sen ylläpitämät valtarakenteet olivat alkaneet todenteolla rakoilla.

Myös lähteiden käyttö Helsingin Sanomissa oli muuttunut sitten vuoden 1977. Ennen suurin osa tiedosta tuli viranomaisilta. Jos artikkeli oli rakennettu toisinajattelijoiden kommentteihin nojaten, niin siihen oli aina sisällytetty viranomaisten näkökulma. Tätä oli käytetty ”tasapainottamaan” uutinen lehden puolesta neutraaliksi kahden tahon väittelyksi. Nyt useissa artikkeleissa tieto tuli toisinajatteliijoilta ja viralliset kannanotot julkaistiin sivukaneettina tai niitä ei ollut ollenkaan. Parhaiten tämä näkyi marraskuussa, kun päätiedonlähteeksi nousi

²²⁸ Mead 1991 s.310

²²⁹ Häikiö 1991 s.84, 96-97

²³⁰ Salminen 1996 s.185

Kansalaisfoorumi. Sen merkitys toimittajien lähteenä nousi niin korkeaksi, että se toimi jopa Tšekkoslovakian hallituksessa tehtyjen muutosten tietolähteenä.

Dagens Nyheterin kehitys oli vähemmän radikaalia kuin Helsingin Sanomien. Vuonna 1977 Ruotsi oli yksi harvoista valtioista, jotka olivat onnistuneet pysymään suurvaltojen kiistojen ulkopuolella, eikä sen tarvinnut geopoliittisen asemansa vuoksi pelätä sotilaallista tai aatteellista invaasiota. Ruotsi oli erikoisasemansa vuoksi ottanut itselleen erikoistehtävän maailman omatuntona, joka kärkkäästi puuttui ihmis- ja kansalaisoikeusrikkomuksiin välittämättä kummalla puolella rautaesirippua nämä tapahtuivat. Samoilla periaatteilla toimi myös Dagens Nyheter. Ruotsi arvosti sananvapautta aivan yhtä paljon maan rajojen sisä- kuin ulkopuolellakin ja lehdistön suorastaan toivottiin ottavan kantaa maailman tapahtumiin. Charta 77:n perustaminen oli juuri sellainen klassinen tapaus, johon lehti yleensä tarttui innokkaasti. Siinä yhdistyivät mediaa yleisesti kiinnostava pienen ihmisen taistelu häntä sortavaa järjestelmää vastaan, ja kun aiheena oli vielä kansalais- ja ihmisoikeuksien polkeminen, se sai runsaasti sivutilaa. Puolueettomuuden käsitteestä oli käyty Ruotsissa ajoittain rajuakin keskustelua 1980-luvun alkupuolella. Journalismin perusohjeita luonut Björn Öijerin tutkimuksesta selvisi että kolmasosa ruotsalaisista lehdistä mainitsi objektiivisuuden, puolueettomuuden tai neutraalisuuden arvoikseen liiketoimintasuunnitelmassaan. Useat lehdet mainitsivat, että he pyrkivät monipuoliseen uutisointiin, jossa kaikki näkökannat tulivat esille. Muutama tutkituista lehdistä vastasi ideologisen suuntauksesta esitettyyn kysymykseen, että jos lehden on valittava puoli, niin se ”pienen ihmisen asialla”.²³¹

Charta 77 -manifestin julkaiseminen ei ollut pelkästään uutinen uudesta kansalaisoikeuksia puolustavasta toisinajattelijaryhmästä Tšekkoslovakiassa, vaan se käynnisti Dagens Nyheterissä rohkeat spekulatiot kommunismin reformista tai jopa sen kaatumisesta. Artikkelit tulivat kansainvälisiltä uutistoimistoilta, mutta ne oli koottu toisinajattelijoiden näkökulmasta. Tilaa saivat myös puoluelehti Rudé Právo ja viranomaisten lausunnot, mutta ne julkaistiin sellaisessa kontekstissa, että niiden sisällöltä meni uskottavuus. Tämä ei kuitenkaan Dagens Nyheterin tapauksessa ollut virhe tai ongelma, vaan normaali tapa uutisoida tällaisesta aiheesta, sillä suurin osa ruotsalaisista ei kannattanut Neuvostoliiton itäblokin maissa ajavaa politiikkaa. Vaikka Ruotsi oli virallisesti sitoutumaton, niin sen arvomaailma oli lähempänä länsimaalaista ja se suhtautui kärkevästi itäblokin maiden tapaan käsitellä toisinajattelijointa.

²³¹ Odén 2001 s.98

Jan Patočkan kuolema oli Dagens Nyheterille tapaus, johon se sai iskettyä kiinni oikein kunnolla. Artikkelin perusteella ei selviä, oliko lehdellä todisteita siitä, että Patočkan kuoleman aiheuttivat viranomaiset. Joka tapauksessa lehti julkaisi sen faktana, vaikka ainakaan Tšekkoslovakian viranomaiset eivät sitä missään vaiheessa vahvistaneet. Tämä kuvaa hyvin lehden aggressiivista tapaa hyökätä niitä vastaan, joita se piti ihmisoikeuksien rikkojina. Sillä ei ollut mitään pelättävää, sillä Ruotsi suhtautui lehdistönsä kirjoitteluun suopeasti: lehdet saivat kirjoittaa teräväänkin sävyyn sellaisista tapahtumista, jotka rikkoivat kansainvälisiä sopimuksia kansalaisten oikeuksista.

Voimakkaimmin tämä asenne näkyi mielipide- ja pääkirjoituksissa. Sekä manifestin julkaiseminen että Jan Patočkan kuolema kirvoittivat kovasanaisia pääkirjoituksia, joissa Tšekkoslovakian hallitusta syytettiin suoraan ihmisoikeusloukkauksista. Etyk-seurantakokouksen aikana Dagens Nyheter osoitti, että se ei kumarrellut kumpaakaan suurvaltaa. Lehti jätti itäblokin lähes kokonaan rauhaan ja keskittyi Yhdysvaltojen arvosteluun. Ei siis voi sanoa, että Dagens Nyheterillä olisi ollut erikoisesti jotain Neuvostoliittoa vastaan, vaan sen tyyliin 1970-luvulla kuului kärkevät kannanotot.²³²

Vuoteen 1989 mennessä Dagens Nyheter oli rauhoittunut. 1970-luvun radikalismi oli laantunut, vaikka lehti oli edelleen tiukasti toisinajattelijoiden puolella. Se oli muun muassa myöntänyt tanskalaisen Politiken lehden kanssa Charta 77:lle 70 000 kruunun Vapauden palkinnon vuonna 1987.²³³ Se ei vain enää jaksanut hehkuttaa niin suureen ääneen mahdollisen vallankumouksen tuloa, vaan keskittyi enemmän perusuutisointiin. Jokainen mielenosoitus kyllä uutisoitiin, mutta paljon suppeammin kuin Helsingin Sanomissa. Kirjoitusten sävy ei ollut periaatteessa muuttunut sitten vuoden 1977, mutta niistä puuttui sellainen aggressiivinen ote, jolla uutiseen oli silloin tartuttu. Tšekkoslovakian tilanne ei myöskään kirvoittanut enää kärkeviä pääkirjoituksia, kuten se oli tehnyt useaan otteeseen vuonna 1977. Yksi syy tähän oli, että maailmanpoliittinen tilanne oli eri kuin vuonna 1977. Silloin kylmän sodan ollessa laajimmillaan vallankumous tai kommunismin uudistaminen olisivat olleet maailmaa mullistavia asioita ja niiden onnistuminen olisi sekoittanut koko kaksiblokkijärjestelmän. Vuoden 1989 loppupuolella Euroopassa tapahtui niin monia mullistuksia, ettei lehdellä ollut mahdollisuuksia keskittyä pelkästään Tšekkoslovakian tilanteen uutisointiin. Koko itäblokki oli aloittanut tai aloittamassa reformia, joten Tšekkoslovakian tilanne oli enemmän vain suoraa jatkumoa muiden maiden aloittamalle muutokselle: Berliinin muuri oli murtunut, Puolassa valittu ei-kommunistinen hallitus, Unkari aukaisi rajojaan länteen ja kaiken

²³² Bjereld 1995 s.28-29

²³³ Järvinen 2009 s.147

yläpuolella aina vaikuttanut Neuvostoliitto alkoi näyttää heikkouden merkkejä. Näiden seassa Tšekkoslovakia oli vain yksi nappula suuremmalla pelikentällä.

Toisena syynä voi pitää Ruotsin suhtautumista. Vaikka se oli kiinnittänyt huomiota kansalais- ja ihmisoikeuksiin läpi kylmän sodan vuosien, se ei automaattisesti lähtenyt kannattamaan itäblokin luopumista kommunismista. Esimerkiksi Baltian kohdalla Ruotsi olisi halunnut maiden pysyvän osana Neuvostoliittoa ja lähtevän reformoimaan kommunismia, ei erota siitä ja lähteä kohti markkinataloutta. Tärkeä syy tähän oli, että vaikka Neuvostoliitolla ja Ruotsilla oli ollut skismaa useaan kertaan kylmän sodan aikana, niiden välit olivat pysyneet aina kohteliaina. Harto Hakovirta selittää tätä sillä, että vaikka Neuvostoliitto ei ollut pitänyt Ruotsin läheisistä suhteista länsivaltojen kanssa, niin se oli kunnioittanut ruotsalaisten puolueettomuutta. Syynä tähän oli se, että Ruotsin puolueettomuus oli taannut sen, ettei Neuvostoliiton tarvinnut huolehtia Skandinavian kautta mahdollisesti tulevista uhista.²³⁴ Ruotsi taas ”palkitsi” Neuvostoliiton siitä arvostamalla kommunismia järjestelmänä, vaikka se puuttuikin itäblokin kansalais- ja ihmisoikeusloukkauksiin.

²³⁴ Hakovirta 1983 s.567

5. Lähteet ja kirjallisuus

5.1. Painetut lähteet

DN (Dagens Nyheter 1.1.1977–31.12.1977 ja 1.1.1989–31.12.1989):

DN 8.1.1977	Författare gripen för Charta 77
DN 11.1.1977	Annu fler gripna för ”Charta 77”
DN 12.1.1977	Rättskämpar släpptes efter förhör
DN 13.1.1977	Tjeckoslovakisk protest
DN 18.1.1977	4 Charta 77-män anhålls riskerar länge straff
DN 19.1.1977	Charta 77 medborgarinitiativ
DN 28.1.1977	Åtta kritiker varnas ”ni bor lämna landet”
DN 31.1.1977	Charta-man får varning
DN 12.3.1977	Slaganfall drabbar Patocka
DN 14.3.1977	Oppositionell avled i Prag efter förhör
DN 15.3.1977	Jan Patocka
DN 4.10.1977	Mer avspänt denna gång
DN 6.10.1977	Sovjet respekterar Helsingforsavtalet
DN 11.10.1977	Spelrum för småstaterna
DN 10.1.1989	Vaclav Havel greps i Prag
DN 16.1.1989	Protest i Prag stopped av polis
DN 18.1.1989	Oliktänkande kvar i förvar
DN 20.1.1989	Polis slog ner demonstration
DN 31.1.1989	Kulturelit kräver Havel fri
DN 10.2.1989	Svensk författarprotest
DN 21.8.1989	30 greps i Prag
DN 22.8.1989	Kravallpolis gick till anfall
DN 23.8.1989	370 greps i Prag
DN 29.10.1989	Polis slog ner protesmöte
DN 19.11.1989	Polis dödade student
DN 20.11.1989	Regimen förnekar dödsfallet
DN 21.11.1989	Partitoppen in krismöte
DN 22.11.1989	Regeringen lovar dialog
DN 23.11.1989	Dubcek hyllades

DN 25.11.1989 48-åring nye ledaren
DN 30.11.1989 Fritt fram för andra partier

HS (Helsingin Sanomat 1.1.1977–31.12.1977 ja 1.1.1989–31.12.1989):

HS 8.1.1977 Pidätys Prahassa
HS 11.1.1977 Havel ja Vaculik pidätettiin
HS 13.1.1977 Tshekkilehti moitti arvostelijoita
HS 28.1.1977 Toisinajattelevien Tshekkien pelinavaus: Peruskirja 77
HS 29.1.1977 Peruskirja 77
HS 14.3.1977 Oppositionmies kuoli Prahassa kuulemisen jälkeen
HS 2.6.1977 Hajekille varoitus
HS 6.3.1977 Tshekkoslovakian kansaa loukattiin
HS 13.3.1977 Patockan tila kriittinen
HS 2.10.1977 NL toivoo rakentavaa henkeä Etyk-jatkoon
HS 4.10.1977 Suomi katsoo ja odottaa
HS 6.10.1977 Huomio aseistariisuntaan
HS 8.10.1977 Tulevaisuus kiinni suurvalloista
HS 16.1.1989 Poliisi käytti väkivaltaa Prahassa
HS 20.1.1989 Prahan poliisi pamputti väkijoukkoa
HS 30.1.1989 Pelokas jäänyt Praha
HS 22.2.1989 Vankeutta Vaclav Havelille
HS 21.8.1989 Praha valmistautui miehityksen vuosipäivään
HS 22.8.1989 Prahan poliisi pamputti protestoijia
HS 23.8.1989 Prahan poliisi pidätti myös ulkomaalaisia
HS 26.10.1989 Prahassa ei sallita vastalauseita
HS 29.10.1989 Yli 10 000 osoitti mieltään Prahassa
HS 12.11.1989 Tshekkoslovakiassa johto nyt yksin Euroopassa vanhalla linjalla
HS 21.11.1989 Mielenosoitukset yltyvät Prahassa
HS 22.11.1989 Tshekkijohto tapasi opposition
HS 23.11.1989 Prahan oppositio syytti hallitusta
HS 25.11.1989 Tshekkoslovakian johto erosi
HS 26.11.1989 Painostus jatkuu Prahassa
HS 28.11.1989 Miljoonat liittyivät yleislakkoon
HS 30.11.1989 Prahan parlamentti kumosi kommunistien johtoaseman

5.2. Verkkolähteet

Charta 77 -manifesti englanniksi

[http://libpro.cts.cuni.cz/charta/docs/declaration_of_charter_77.pdf]. Luettu 1.4.2010.

5.3. Kirjallisuus

- Andrén 1990* Nils Andrén ja Yngve Möller: Från Undén till Palme: Svensk utrikespolitik efter andra världskriget. Studentlitteratur AB, Lund, 1990.
- Apunen 1977* Osmo Apunen: Paasikiven-Kekkosen linja. Tammi, Helsinki, 1977.
- Apunen 1984* Osmo Apunen: Tilinteko Kekkosen aikaan. Ulkopoliittinen valta ja vallankäyttö Suomessa. Gummerus, Jyväskylä 1984.
- Bjereld 1995* Ulf Bjereld: Critic or mediator? Sweden in world politics 1945-90 (julk. Journal of peace research vol.32 nro 1). Sage Publications, 1995.
- Bradley 1992* John F. Bradley: Czechoslovakia's velvet revolution: A political analysis. Columbia University Press, New York, 1992.
- Buergenthal 1977* Thomas Buergenthal: Human rights, international law and the Helsinki Accord. Allanheld Osmun, New York, 1977.
- Fairclough 1997* Norman Fairclough: Miten media puhuu. Gummerus, Jyväskylä 1997.
- Fjaestad 1977* Björn Fjaestad: Dagpressen och samhället, en översikt av forskning och debatt. Norstedts, Stockholm, 1977.
- Gustafsson 2000* Karl Erik Gustafsson ja Per Rydén: Konkurrens och Förnyelse. Livréna Grafiska AB, Kungälv 2000.
- Hadenius 1987* Stig Hadenius: Svensk politik under 1900-talet. Tiden, Stockholm, 1987
- Hakala 2000* Riikka Hakala: ETYKistä ETYJiin - Liennytyksen konferenssista pehmeän kollektiivisen turvallisuuden järjestöksi. Pro gradu-tutkielma, Helsingin yliopisto, 2000.
- Hakovirta 1983* Harto Hakovirta: The Soviet Union and the varieties of neutrality in Western Europe (julk. World Politics vol. 35 nro 4). Cambridge University Press, 1983.
- Havel 1986* Václav Havel: Václav Havel or Living in truth. Faber et Faber, London, 1986.
- Havel 1990* Václav Havel: Disturbing the peace, a conversation with Karel Hvížďala.

- Alfred A. Knoph, New York, 1990.
- Hemánus 1976* Pertti Hemánus: Joukkotiedotus piilovaikuttajana. Otava, Keuruu, 1976.
- Huovila 2005* Tapani Huovila: Uutiskynnys ylittyy. Gummerus, Jyväskylä, 1990.
- Häikiö 1991* Martti Häikiö: Suomen lähihistoria. Vammalan kirjapaino, Vammala, 1991.
- Jakobson 1998* Max Jakobson: Finland in the new Europe. Preager Publisher, Westport, 1998.
- Jakobson 2003* Max Jakobson: Tilinpäätös. Otava, Keuruu, 2003.
- Järvinen 2004* Jouni Järvinen: Charta 77-ihmisoikeusliike ja poliittisia vainoja Tšekkoslovakiassa. (julk. Historiallinen aikakauskirja 1/2004). Suomen historiallinen seura, 2004.
- Järvinen 2009* Jouni Järvinen: Normalization and Charter 77 – Violence, Commitment and Resistance in Czechoslovakia. Kikumora publications, Helsinki, 2009.
- Kallenautio 2005* Jorma Kallenautio: Suomi kylmän rauhan maailmassa. Suomen ulkopolitiikka Porkkalan palautuksesta 1955 Euroopan Unionin jäsenyyteen 1995. Vammalan kirjapaino, Vammala, 2005.
- Kan 1996* Aleksander Kan: Sverige och Ryssland ett 1200-årigt förhållande. Norstedts Tryckeri, Stockholm, 1996.
- Karsh 1986* Efraim Karsh: Finland: Adaptation and conflict. (julk. International affairs vol 62 nro 2). Blackwell Publishing, 1986.
- Klemola 1981* Pentti Klemola: Helsingin Sanomat, sanavapauden monopoli. Otava, Keuruu, 1981.
- Kunelius 2003* Risto Kunelius: Viestinnän vallassa. Johdatus joukkoviestinnän kysymyksiin. WSOY, Helsinki, 2003.
- Kurlansky 2008* Mark Kurlansky: 1968 vuosi joka vavahdutti maailmaa. Otava, Keuruu, 2008.
- Kronvall 2005* Olof Kronvall ja Magnus Petersson. Svensk säkerhetspolitik i supermaktens skugga 1945-1991. Tallinn book printers, Tallinna, 2005.
- Kyncl 1983* Karel ja Ivan Kyncl: After the spring came winter, 77 foundation, Tukholma, 1983.
- Lehtonen 2000* Mikko Lehtonen: Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Vastapaino, Tampere, 2000.

- Lewin 1976* Kurt Lewin: Field Theory in Social Science: selected papers. University of Chicago Press, Chicago, 1976.
- Lähteenkorva 2008* Pekka Lähteenkorva ja Jussi Pekkarinen: Idän etuvartio? Suomi-kuva 1945-1981, WSOY, Juva, 2008.
- Mastny 1986* Vojtech Mastny: Helsinki, human rights, and European security: analysis and documentation. Duke University Press, Durham, 1986.
- Mead 1991* W. R. Mead: Finland in a changing Europe. (julk. The geographical journal vol. 157 nro 3). University College London, 1991.
- Möttölä 1993* Kari Möttölä: Puolueettomuudesta sitoutumiseen (julk. Johdatus Suomen ulkopoliittikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen. Toim. Tuomas Forsberg ja Tapani Vaahtoranta) Helsinki, Gaudeamus, 1993.
- Nisonen 2002* Riikko Nisonen: Jaetun maailman tiedemiehet. Pro Gradu tutkielma, Tampereen yliopisto, 2002.
- Nordenstreng 1995* Kaarle Nordenstreng: Median tehtävät yhteiskunnassa. (julk. Tietopista mediapeliin. Journalismin tutkimuksen näkökulmia. Toim Elina Sana). WSOY, Helsinki, 1995.
- Odén 2001* Tomas Andersson Odén: Redaktionell policy om journalistikens mål och inriktning i svensk dagspress. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborg, 2001.
- Ostgaard 1979* Bo Ostgaard: Pressen i Norden. Libertryck, Tukholma, 1979.
- Pietilä 1976* Veikko Pietilä: Sisällön erittely. Oy Gaudeamus Ab, Helsinki, 1976.
- Präntare 1982* Bo Präntare: Lehdistö Pohjoismaissa. WSOY, Juva, 1982.
- Renner 1989* Hans Renner: A history of Czechoslovakia since 1945. Routledge, London, 1989.
- Salminen 1996* Esko Salminen: Vaikeneva valtiomahti? Neuvostoliitto/Venäjä Suomen lehdistössä 1968-1991. Helsinki, Edita, 1996.
- Skilling 1981* Gordon Skilling: Charter 77 and human rights in Czechoslovakia. Boston and Sydney, London, 1981.
- Skilling 1989* Gordon Skilling: Samizdat and an independent society in Central and Eastern Europe. The Macmillan press, London, 1989.
- Skilling 1991* Gordon Skilling: Czechoslovakia - 1918-88: seventy years from independence. St. Martin press, New York 1991.

- Tismaneanu 1999* Vladimir Tismaneanu: The Revolutions of 1989. Routledge, London, 1999.
- Tucker 2000* Aviezer Tucker :The philosophy and politics of Czech dissidence from Patočka to Havel, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2000.
- Valtonen 1998* Sanna Valtonen: Hyvä, paha media. Diskurssianalyysi kriittisen mediatutkimuksen menetelmänä. (julk. Media-analyysi, tekstistä tulkintaan). Tammer-paino, Tampere, 1998.
- Visuri 2007* Pekka Visuri: Suomi kylmässä sodassa. Otava, Keuruu, 2007.
- Väliverronen 1998* Vesa Väliverronen: Mediatekstistä tulkintaan. (julk. Media-analyysi tekstistä tulkintaan). Tammer-paino, Tampere, 1998.
- Wheaton 1992* Bernard Wheaton ja Zdeněk Kavan: The Velvet Revolution Czechoslovakia 1988-1991. Westview Press, Boulder, 1992.
- Williams 1997* Kieran Williams: The Prague spring and its aftermath. Czechoslovak politics 1968-1970. Cambridge University Press, Cambridge, 1997.